

20022

महाकवेः कालिदासस्य

अभिज्ञानशाकुन्तलम्

THE KUPPUSWAMI SASTRI
RESEARCH INSTITUTE
MYLAPORE, CHENNAI-4

PART I

Sanskrit Text, with Introduction etc.

From

T. S. SANKARAN.

117, Appar Swami Kottam,

Mylapore, Madras-4.

Sanskrit Literature Society

BANGALORE CITY

20022

■ भ-साहित्य-माका Series—No. 2

॥ श्रीः ॥

महाकवेः कालिदासस्य

आभज्ञानशाकुन्तलम्

PART I—TEXT

PUBLISHED BY

MR. S. N. SIMHA, M. A.,

FOR THE

Sanskrit Literature Society

BANGALORE CITY

All Rights Reserved.

EDITORIAL BOARD

Mr. S. N. Simha, M A.

Mr. H. K. A. Narayana Rao, B. A.

Pandit Srinivasa Rangacharya.

FIRST EDITION 1940

PRINTED BY
V. B. SODHAIAH & SONS
AT THE M. B. D. ELECTRIC PRINTING WORKS
BANGALORE CITY

PREFACE.

We have great pleasure to place in the hands of our readers this edition of Kālidāsa's *Abhijñāna Śakuntalam* and its English Translation, as the second and third numbers of the series of the *सुखमयादित्यमाला*. The *One Act Plays of Bhāsa* will be issued as the next number in the series.

In preparing our edition of the *Śakuntalam* we have consulted and used many of the printed editions of the play and its translations of various scholars, to whom we are highly indebted. Not to fail in our duty, we must express here, our gratitude to Mr K. Narayanaswami Iyengar for the help he has rendered us in various ways, and to Mr V. B. Sreekanth of Messrs. V. B. Subbiah & Sons, for his kind co-operation which enabled us to publish the works in quick succession.

S. N. Simha,

For Editors.

from

INTRODUCTION

Kalidasa's Date : Kalidasa probably lived in the first B. C. The date is approximate, as it has not yet been fixed up definitely. That is why, if Dr. Peterson holds "Kalidasa stands near the beginning of the Christian era", indeed, he does not overtop it", Dr. Kern places him in the latter half of the 6th cent. A. D.

His Life : There are only a few tantalising legends have to speak about the life of our poet — and we have that none of these is reliable. If one legend makes him contemporary of Bhavabhūti and Dandin, another makes him the court poet of Bhojarāja of Dhara. But, the tradition is that he was one of the '*Nine Gems*' of Vikramāditya's court to have some truth about it. Of course some scholars rejected even this as totally baseless — but many are inclined to believe that Kālidāsa's patron must have been Vikramāditya. It is not unlikely that Kālidāsa wanted to pay his tribute to his patron in the title of his play *Vikramorviśyambhārata* again, there have been several Vikramādityas — and hence tradition by itself does not help to fix the date of Kālidāsa. One King Vikramāditya founded the era known after which commences with 57 B. C. It is very likely that this King was Kālidāsa's patron.

We can gather some information about Kalidasa's life from his own writings. His repeated reference to Ujjain indicates that he must have spent at least a part of his life in the city. His dwelling upon the charms of the city in *Meghadutam* makes clear that he loved the city much. A description of the *Tour* about the whole of India and e

* पञ्चन्तरिक्षपञ्चकाममिति अङ्कः । तत्र मङ्गलं चतुर्थं । तत्रादिगणः ।

स्वातंत्र्य आंदोलन : १९४७-१९४८

to regions beyond the borders of India, in the *Raghuvamsam*, makes any one believe that Kalidasa himself must have made such a grand tour. Mountains seem to have impressed him deeply. As acutely observed by a critic, he is the only Sanskrit poet who has described a certain Kashmiri flower.

There cannot be any doubt that Kalidasa had extensive education in that well-metred rhetoric, dramatic theory and the science of Grammar 'the chief of all sciences'. Besides the knowledge of history and chronology, he seems to have been proficient in the profound and subtle systems of philosophy. It is *Kumarasambhavam* is a swastika, as *Raghuvamsam* is a Vajra. If the hymn to Visnu in the latter work is excepting Vedic monuments, the hymn to Brahma in the former work exceeds the didactic of the Sankhyas. The Buddha and Jainism are so mentioned here and there. Therefore we observe that in the matter of religion and philosophy, we have a view of an unbiased mind.

His works More than forty works are generally attributed to Kalidasa but critics acknowledge only seven of them as his. These works are

1-3. *Three dramas* 1. *Sakuntalam* 2. *Vikramorvisayam* and 3. *Malavikamnitram*

4-5. *Two Mathurayas* 1. *Uchayamsin* and 2. *Kumarasambhavam*

6. *One Kinnara Kavya* - *Mehadutam*

7. *Asvamedha* Not yet discovered but known by a quotation in the *Hitopadesa* of Vishnudevata.

Another descriptive poem *Ritusamhara* is accepted by some as the work of Kalidasa.

Kalidasa's Poetry : "Sweetest Sakuntala" was that of the great critic and poet Goethe. So much enraptured by the poetic genius of Kalidasa that I Sakuntala --

"Wouldst thou the young year's blossom
and the fruit of its decline

And all by which the soul is charmed
enraptured, feasted, fed ?

Wouldst thou the earth and heaven itself
in one sole name combine ?

I name thee, O Sakuntala,
and all at once is said " .

Many of the foreign critics such as Sir William and Sir Monier Williams, have raised Kalidasa as the Shakespeare and some have even gone to the extent of him above Shakespeare. For instance this is what A. W. Ryder says - "I have directed my attention to the balance in Kalidasa's character, by virtue of which he himself equalled at home in a palace and in a wild. I know not with whom to compare him in this even Shakespeare, for all his untried insight into natural beauty, mainly a poet of the human heart. That can be hardly of Kalidasa nor can it be said that he is primarily a poet of natural beauty. The two characters unite in him, it almost best said, chemically."

In the translation of the same professor, this is Bana, the celebrated Sanskrit novelist says about Kalidasa, ---

'Where find a soul that does not thrill

In Kalidasa's verse to meet

The smooth inevitable lines

Like blossom clusters honey sweet ?

"अमरं अमृतं" has been a very common saying appreciation of Kalidasa's numerous and homely similes.

deva describes Kalidasa as the grace of Poetry;—‘कालिदासो
 as *deva*’. It is this grace of Kalidasa’s composition that
 has caused the celebrated critic Schlegel assign for him a very
 high position amongst the galaxy of the ‘Sons of Song’

Kalidasa is undoubtedly ‘the brightest star in the firmament of Indian poetry’. ‘The richness of his creative fancy, and his skill in expressing tender sentiment and sympathy with nature gives him a very high place among the world’s dramatic poets’.

The story of Sakuntala : The drama is about the romance of King Dushyanta and Sakuntala daughter of a celestial nymph. While hunting in a forest, the king sees Sakuntala, loves her and marries her. Afterwards he returns to his capital, promising Sakuntala that he will send for her soon, but, he forgets all about her in consequence of a curse of the angry sage Parvasa on her. The hermit wife the foster father of Sakuntala however sends her to her husband who fails to recognize her. A long separation ensues, till at last he discovers the ring which the King had given Sakuntala in the forest, but which was later swallowed by a fish. Finally, the lovers are reunited after some time, on a heavenly mountain to which Sakuntala had resorted.

The highest place is assigned to Sakuntala among literary works, and there is much truth in the observation.—

‘तन्मयं नाटकं सर्वं नवम्भारं नवम्भारम् ।’

‘नवम्भारं नवम्भारं कृत्वा श्रीकृष्णाय नमः ।’

The play consists of seven acts of which the first four pass in a forest hermitage—the fifth and the sixth pass in the king’s palace, and the last on a heavenly mountain. The duration of time is perhaps seven years.

* These four stanzas are IV 6, 9, 18 and 19.

From

DRAMATIS PERSONÆ.

Male—

- दुष्यन्तः—King of Hastinapura. (The hero of the play.)
 वृथाः—The King's charioteer.
 विदुषः (मन्त्रिः) —The king's companion by name V.
 सेनापतिः (सैन्यपतिः) —The general of the army of the
 राजा (राजपतिः) —The king's son.
 गोमन्त्रिः —The King's preceptor.
 कण्वः (सह्ययः) —Sakuntala's foster father.
 शिष्याः, शिष्या, शिष्या, शिष्या, शिष्याः —Pupils of K.
 कान्तरी (पार्श्विकः) —The King's Chamberlain.
 सेवकः, सेवकः —The King's servants.
 श्वशुरः —The King's brother in law.
 सेवकः, सेवकः—Two guards.
 मन्त्रिः—Indra's charioteer.
 मन्त्रिः—A sage.
 शिष्यः —A fisherman.
 वैतालिका —Two birds.
 मन्त्रिः—Stage Manager.
 Durvas is the angry sage, etc.

Female—

- शकुन्त्या —Dushyant's wife and Kanvas's adopted daughter.
 अनसूया, प्रियवती —Sakuntala's friends.
 गौतमी—A female ascetic.
 सेविका, परभूति, सेविका, सेविका —Male servants of the king.
 गन्तुमती —A nymph.
 श्रीमती —Wife of Kashyapa (Maricha).
 प्रतीक्षणी—Portress.
 नटिनी—An actress.
 यवना, मेनका etc.

अथ

अभिज्ञानशाकुन्तलम्

या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिदुतं या हविर्या च हात्री
ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् ।
यामाहुः सर्वबीजप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः
प्रत्यक्षाभिः प्रसन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥१॥

(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।) आर्ये यदि नेपथ्य-
विधानमवमितमितन्तावदागम्यताम् ।

(प्रविश्य ।) नटी—'आर्यगुत्र इयमस्मि ।

सूत्रधारः—आर्ये अभिरूपभूयिष्ठा परिपदियम् । अद्य खलु
छालिदामप्रथितवस्तुना नवेनाभिज्ञानशाकुन्तलाख्येन नाटकेनोपस्थान-
यमस्माभिः । तत्प्रतिपात्रमाधीयतां यत्नः ।

नटी—'सुविहितप्रयोगनयार्यस्य न किमपि परिहास्यते ।

सूत्रधारः—आर्ये कथयामि ते भूतार्थम् ।

आ परितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् ।

बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥ २ ॥

नटी—'आर्य एवमेतत् । अनन्तरकरणीयमार्य आज्ञापयतु ।

सूत्रधारः—किमन्यदस्याः परिषदः श्रुतिप्रसादनतः । तदिममेव तावदचिरप्रवृत्तमुपभोगक्षमं ग्रीष्मसमयमधिकृत्य गीयताम् । संप्रति हि,

सुभगसलिलावगाहाः पाटलगममर्गसुराभिवनवाताः ।

प्रच्छायमुलभनिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः ॥ ३ ॥

नटी—'तथा । (इति गायति ।)

'ईषदीषच्छुम्बितानि भ्रमरैः सुकुमारकेसगशिखानि ।

अवतंसयन्ति दयमाना प्रमदाः शिरीषकुसुमानि ॥४॥

सूत्रधारः—आर्ये माधुरीतम् । अहो रागबद्धचित्तवृत्तिरालिखित इव सर्वतो रङ्गः । तदिदानीं कतमन्प्रकरणमाश्रित्यैनमागधयामः ?

नटी—'नन्वार्यमिश्रः प्रथममेवाज्ञप्तमभिज्ञानशाकुन्तलं नामापूर्वं नाटकं प्रयोगे अधिक्रियतामिति !

सूत्रधारः—आर्ये सन्ध्यागतुषोचितोऽस्मि । अस्मिन्क्षणे विस्मृतं खलु मया तत् । कुतः,

तवास्मि गीतरागेण हारिणा प्रमभं हतः ।

एष राजेव दुष्यन्तः सारङ्गेणानिर्हता ॥ ५ ॥

(इति निष्क्रान्ताः ।)

प्रस्तावना ।

1. न. ज. ग. य. द. म. । स. न. न. क. न. ग. । अ. ज. आ. भा. वे. र. । 2. तथा ।

3. द. ग. ग. यु. मि. आ. रं. भ. मे. रं. नि. मृ. द. मा. न. य. स. र्ग. य. पा. ४ ।

ओदस्य प्रान्तः दयमाना प्रमदाः शिरीषकुसुमानि ॥ ४ ॥

4. ग. अ. ज. मि. र्ग. मो. ड. प. रं. न. ए. त्व. आ. ण. त. अ. रि. ण. ग. ण. म. उ. न्. द. ग. म. अ. पृ. ष. वं. ना. ट. अ. प. प्र. योगे. अधिक्रियतामिति ।

(ततः प्रविशति मृगानुसारी सशरचापहस्तो राजा रथेन सूतश्च ।)

सूतः—(राजानं मृगं चावलोक्य ।) आयुष्मन्,

कृष्णमारे ददच्छस्त्रयि चाभिज्यकामुके ।

मृगानुसारिणं माक्षात्पश्यामीव पिनाकिनम् ॥ ६ ॥

राजा—मूत दृग्ममृना मार्ङ्गं वयमाकृष्टः । अयं पुनर्दिदानीमपि
ग्रीवाभङ्गाभिगमं मुहुरनुपतति स्यन्दने बद्धदृष्टिः

पश्चार्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाद्भयमा पूर्वकायम् ।

दर्भैरर्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा

पश्योदग्रपुतत्वाद्वियति बह्वतरं स्तोकमुर्व्या प्रयाति ॥ ७ ॥

सविस्मयम्,) तदेव कथमनुपतत एव मे प्रयत्नप्रेक्षणीयः संवृत्तः !

सूतः—आयुष्मन् उद्धातिनी भूमिरिति मया रश्मिसंयमनाद्र-
म्य मन्दीकृतो वेगः । तेन मृग एव विमृष्टान्तरः संवृत्तः । संप्रति
मदेशवर्तिनस्ते न दुरामदो भविष्यति ।

राजा—तेन हि मुच्यन्तामभीषतः ।

सूतः—पदात्तापयत्यायुष्मान् । (रथवेग निरूप्य ।) आयुष्मन्,
इयं पश्य ।

मुक्तेषु रश्मिषु निरायतपूर्वकाया

निष्कम्पचामराशिखा निभृतोर्ध्वकर्णाः

आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीया

धावन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः ॥ ८ ॥

—मत्यमं । अतीत्य हरितो हर्गिश्च वर्तन्ते वाजिनः । तथा हि ।

यदालोके सूक्ष्मं व्रजति सहसा तद्विपुलतां
यदर्धे विच्छिन्नं भवति कृतमंधानमिव तत् ।

प्रकृत्या यद्वक्रं तदपि समरेखं नयनयो-

न मे दूरे किञ्चित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ९ ॥

मृत पश्यैनं व्यापाद्यमानम् । (इति शरमंधानं नाटयति ।)

(नेपथ्ये) भो भो राजन्, आश्रममृगोऽयं न हन्तव्यो न हन्तव्यः ।

सूतः—(आकर्ष्यावलोक्य च ।) आयुष्मन्, अस्य खलु ते
बाणपातपथवर्तिनः कृष्णमारस्यान्तरे तपस्विन उपस्थिताः ।

राजा—(समभ्रमम् ।) तेन हि प्रगृह्यन्तां वाजिनः ।

सूतः—तथा । (इति रथं स्थापयति ।)

(ततः प्रविशत्यात्मना तृतीयो वैखानसः ।)

वैखानसः—(हस्तमुद्यम्य ।) राजन्, आश्रममृगोऽयं न हन्तव्यो ।

न हन्तव्यः ।

*(न खलु न खलु बाणः संनिपात्योऽयमस्मि-

न्मृदुनि मृगशरीरे पुष्पराशविवाग्निः ।

क्व बत हरिणकानां जीवितं चातिलोलं

क्व च निशितनिपाता वज्रमाराः शरास्ते ॥ १० ॥)

तत्माधुकृतमंधानं प्रतिमंहर मायकम् ।

आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागमि ॥ ११ ॥

राजा—एष प्रतिसंहतः । (इति यथोक्तं करोति ।)

वैखानसः—मदृशमेतत्पुल्लवंशप्रदीपस्य भवनः ।

जन्म यस्य पुरोर्वशे युक्तरूपमिदं तव ।

पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमामुहि ॥ १२ ॥

इतरौ—(बाहू उद्यम्य ।) भवथा चक्रवर्तिनं पुत्रमाप्नुहि ।

राजा—(सप्रणामम् ।) प्रतिगृहीतं ब्राह्मणवचनम् ।

वैखानसः—राजन, समिदाहरणाय प्रस्थिता वयम् । एष खलु
वस्य कुलपतेरनुमालिनीनीरमाश्रमो दृश्यते । न चेदन्यकार्याति-
तः प्रविश्य प्रतिगृह्यतामतिथेयः सत्कारः । अपि च ;

रम्यास्तपोधनानां प्रतिहतविघ्नाः क्रियाः समवलोक्य ।

६४.

ज्ञास्यमि कियद्भुजो मे रक्षति मांवीकिणाङ्क इति ॥१३॥

राजा—अपि संनिहितोऽत्र कुलपतिः ?

वैखानसः—इदानीमेव दूहितरं शकुन्तलामतिथिमत्काराय नियुज्य
मस्याः प्रतिकूलं शमयितुं मोमनीर्थं गतः ।

६५.

राजा—भवतु । नामेव द्रक्ष्यामि । सा खलु विदितभक्ति मां
हर्षेः कथयिष्यति ।

वैखानसः—माभयामस्तावत् । (इति सशिष्यो निष्क्रान्तः ।)

राजा—सूत चोदयात्यान । पुण्याश्रमदर्शनेन तावदात्मानं पुनीमहे ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । (इति भूयो रथवेगं निरूपयति ।)

राजा—(समन्तादवलोक्य ।) सूत अकथितोऽपि ज्ञायत एव
पथायमाश्रमाभोगस्तपोवनम्येति ।

सूतः—कथमिव ?

राजा—किं न पश्यति भवान् ? इह हि,

नीवाराः शुक्रगर्भकोटरमुखभ्रष्टास्तरूणामधः

प्रस्निग्धाः क्वचिदिद्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः ।

वेश्वाभोपगमादभिन्नगतयुः शब्दं सहन्ते मृगा-

स्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः ॥१४॥

सूतः—सर्वमुपपन्नम् ।

राजा—(स्तोकमन्तरं गत्वा ।) तपोवननिवासिनामुपरोषो मा भूत्
इहैव रथं स्थापय यावदवनगमि ।

सूतः—धृताः प्रग्रहाः । अवतरत्वायुष्मान् ।

राजा—(अवतीर्थ) सूत, विनीतवेषेण प्रवेष्टव्यानि तपोवनानि नाम
इदं तावद्गृह्यताम् । (इति सूतस्याभरणानि धनुश्चोपनीयार्पयति ।) सूत
यावदाश्रमवासिनः प्रत्यवेत्याहमुपावर्ते तावदाद्रिपृष्ठाः क्रियन्तां वाजिनः

सूतः—तथा । (इति निष्क्रान्तः ।)

राजा—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) इदमाश्रमद्वारम् । यावत्प्रविशामि
(प्रविश्य, निमित्तं सूचयन् ।)

शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य ।

अथवा भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र ॥१५॥

(नेपथ्ये ।) 'इत इतः मग्न्यौ ।

राजा—(कर्णं दत्वा ।) अये दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप इव श्रूयते ।
यावदत्र गच्छामि । (परिक्रम्यावलोक्य च ।) अये एतास्नपस्त्रिकन्यकाः
स्वप्रमाणानुरूपैः सेवनघटैर्बाह्यादपेभ्यः पयो दातुमिदं एवाभिर्वर्तन्ते ।
(निपुणं निरूप्य ।) अहो, मधुरमामां दर्शनम् !

१५. | शुद्धान्तदुर्लभमिदं वपुराश्रमवासिनो यदि जनस्य ।
दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः ॥१६॥

यावदिमां ज्ञायामाश्रित्य प्रतिपालयामि । (इति विलोकयन्स्थितः ।)

(ततः प्रविशति यथोक्तव्यापारा सह सखाभ्यां शकुन्तला ।)

शकुन्तला—'इत इतः मग्न्यौ ।

अनसूया—‘हला शकुन्तले, त्वत्तोऽपि तातकाश्यपस्याश्रमवृक्षकाः
पतरा इति तर्कयामि । येन नवमालिकाकुसुमपेलापि त्वमेतेषामा-
वालपूरणे नियुक्ता ।

शकुन्तला—‘न केवलं तातनियोग एव । अस्मि मे मोदरस्त्रेहो-
प्येतेषु । (इति वृक्षसेचनं निरूपयति ।)

राजा—कथमियं मा कण्वदुहिता ! अमाभ्युदशी खलु तत्रभवा-
काश्यपो य इमामाश्रमवर्मं निरुद्धं !

इदं किलाव्याजमनोहरं वपु-

स्तपःक्षमं माधयितुं य इच्छति ।

ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया

शमीलितां छेत्तुमृषिर्व्यवस्यति ॥ १७ ॥

भवतु; पादपान्तर्हित एव विश्रब्धं तावदेनां पश्यामि । (इति तथाकरांति।)

शकुन्तला—‘सखि अनमृये, अतिपिनद्धेन वल्कलेन प्रियंवदया
नेयन्त्रितास्मि । शिथिलय तावदेतत् ।

अनसूया—‘तथा । (इति शिथिलयति ।)

प्रियंवदा - ‘(महासम् ।) अत्र पयोधरविभ्तार्गयितुं आत्मनो
वैनमुपालभस्व । (मां किमुपालभसे !)

1. हला मउन्दले नवतोवि तातकमवग्म अग्ममरुग्म आ पप्रदगति तर्कयामि ।
जेण गोमालिमाकुसुमपेलापि वृम पदाणे भालवालपूरणे निरुक्ता ।
2. ‘न केवलं तातनियोगो एव । अस्मि मे मोदरमिणेहोवि पंदसु ।
3. माह अणमृय अतिपिनद्धेण वल्कलेण पियंवदाय पियन्त्रितास्मि । मिढिलेहि
दावणं ।
4. तह ।
5. एव पयोधरवित्थारइत्तै अत्तणो जीवणं उवाह ।
(मां किमुपालभसे ।)

वकुलमयौवना वनज्योत्स्ना स्निग्धपल्लवतयोपभोगक्षमः महकारः ।

(इति पश्यन्ती तिष्ठति ।)

प्रियंवदा—'अनसूये, जानामि 'किं शकुन्तला वनज्योत्स्नामति-
तात्रं पश्यती'ति ?

अनसूया—'न खलु विभावयामि । कथय ।

प्रियंवदा—'यथा वनज्योत्स्नातुरूपेण पादपेन मंगना, अपि
शपेवमहमप्यात्मनोऽनुरूपं वरं लभेये'ति ।

शकुन्तला—'एष नूनं तवात्मगतो मनोरथः । (इति कलशमावर्जयति)

राजा—अपि नाम कुलपतेरियममवर्णक्षेत्रमंभवा स्यात् ! अथ वा
कृतं संदेहेन ।

अमंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः ।

सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः ॥२०॥
तथापि तत्त्वत एनामुपलप्स्ये ।

शकुन्तला—(सम्भ्रमम् ।) 'अम्भो! मलितमेकमंभ्रमोद्भूतो नवमा-
लिकामृज्जित्वा वदनं मे मधुकरोऽभिवर्तते । (इति भ्रमरबाधां रूपयति ।)

राजा—(सस्पृहम् ।)

चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशामि बहुशो वेपथुमती

रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकवरः ।

भिदुणस्म बह्व्ररो मनुतो । गवकुसुमजोवणा वणजोमिणा, निणिडवलवरः ।
उवमो प्रकयमो मह्व्ररो । 1. गणयए, जानामि ति मउन्दन्ता वणजोमिणि
अदिमेत्तं पकयदिता । 2. गवकु विभावमि । कहेहि । 3. अह
वणजोमिणि । अणुरूपेण पादपेण मंगदा, अवि नाम एव्वं ति अत्तणो अणुरूपं वरं
लहेअत्ति । 4. एमो गूणं तुह अतगदो मणोरदो । 5. अम्भो ।

अम्भो! मलितमेकमंभ्रमोद्भूतो नवमालिकामृज्जित्वा वदनं मे मधुकरोऽभिवर्तते ।

करो व्याधुन्वत्याः पिबासि रतिसर्वस्वमधरं

वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती ॥२१॥

शकुन्तला—'न एष धृष्टो विरमति । अन्यतो गमिष्यामि
(पदान्तरे स्थित्वा, स इष्टिक्षेपम्) कथमितोऽप्यागच्छति! हला, परित्रायेथः
मामनेन दुर्विनीतेन मधुकरेणाभिभूयमानाम् !

उभे—(सस्मितम् ।) 'के आवां परित्रातम् ? दुष्यन्तमाक्रन्द
राजरक्षितव्यानि तपोवनानि नाम !

राजा—अवसगोऽयमान्मानं प्रकाशयितुम् । न भेतव्यं न भेतव्यम्—
(इत्यर्थोक्ते स्वगतम् ।) राजभावस्त्वभिज्ञातो भवंत् । भवतु, एवं
तावदभिधास्ये ।

शकुन्तला—(पदान्तरे स्थित्वा, स इष्टिक्षेपम् ।) 'कथमितोऽपि मा
मामनुमरति !

राजा—(सन्वग्मुपसृत्य)

कः पोरवे वसुमतीं शामति शामितरि दुर्विनीतानाम्

अयमाचरत्यविनयं मुग्धासु तपस्विकन्यासु ॥ २२ ॥

(सर्वा राजानं दृष्ट्वा किञ्चिदिव सञ्जान्ताः ।)

अनसूया—'आर्य न मल्लु किमप्यत्याहितम् । नो प्रियसखा
मधुकरेणाभिभूयमाना कानर्गभृता । (इति शकुन्तलां दर्शयति ।)

राजा—(शकुन्तलाभिमुखो भूया ।) अपि तपो वधने ?

(शकुन्तला साध्वस्यादवचना निष्ठति ।)

1. न एषो धिष्टो विरमति । अण्णतो गमिष्यामि । कत इतो वि आग्रच्छाद ? इत्यत्र
परित्रायक म इति । दुर्विनीतेन मधुकरेण । अहम् अमाणा ।

2. आवां वयं परित्रातुं । दुष्यन्तं अक्रन्द । राजा रक्षितव्या इति तपोवणां नाम ।

3. कत इतो वि म अनुमरति । 4. अज्ज ण खलु किं वि अच्चाहिद । इति

अनसूया—‘इदानीमनियिविशेषलाभेन । हला शकुन्तले, गच्छो-
त्तम । फलमिश्रगर्घ्यमुपहर । इदं पादोदकं भविष्यति ।

राजा—भवतीनां मूनृतयैव गिरा कृतमातिथ्यम् ।

प्रियंवदा—‘तेन ह्यस्यां प्रच्छायाशीतलायां सप्तपर्णवेदिकायां
हर्तुमुपविश्य परिश्रमविनोदं करोन्वार्यः ।

राजा—नूनं गृयमप्यनेन कर्मणा परिश्रान्ताः ।

अनसूया—‘हला शाकुन्तले उचितं नः पर्युपामनमनियीनाम् ।
त्रोपविशामः । (हति सर्व उपविशन्ति ।)

शकुन्तला—(आत्मगतम्) ‘किं नु खल्विमं प्रेक्ष्य तपोवनविरोधिना
विचारस्य गमनीयास्मि संवृत्ता !

राजा—(सर्वा विलोक्य) अहो, समयोरूपरमणीयं भवतीनां
हार्दम् !

प्रियंवदा—(जनान्तिकम्) ‘अनसूये, को नु खल्वेष चतुरगम्भी-
कृतिर्मधुरं प्रियमालपन्प्रभाववानि लक्ष्यते ?

अनसूया—‘सखि, ममाप्यस्मि कौतूहलम् । पृच्छामि तावदेनम् ।
प्रकाशम् ।) आर्यस्य मधुरालापजनितो विस्रम्भो मां मन्त्रयते कतम

1. दाणिं यदिहिविममलाहेण । हला मउन्दले गच्छ उडअं । फलमिस्मं अग्धं उपहर । इदं पादोदकं भविस्मदि । 2. तेण हि इमास्स पच्छाअमीअलाए सत्तवण्णवेदिआए मुदुत्तअं उपविमिअ परिस्समविणोदं करेदु अज्जो ।
3. हला मउन्दले उडअं णो पज्जुवामणं अहिणं एत्थ उपविमह्वा ।
4. विणु खलु इम पेक्खिअ तवोवणविरोधिणो विआरस्स गमणीआस्मि संवृत्ता ।
5. अणमए, को णु नमु एमो चउरगम्भीराकिदी मधुरं पिअं आलवन्तो पहाववन्ढो विअ लक्खंअदि । 6. सही मम वि अत्थि कोदूहल । पुच्छिस्सं दाव णं । अज्जस्स मधुरालापज्जुणिदो वीमिस्सो म मन्तावेदि कदमो अज्जेण राएसिबंसो विरहपज्जुस्सुअजणो किदो देसो किणिमित्तं वा

आर्येण राजर्षिं शोऽलंक्रियते, कतमो वा विग्रहपर्युत्सुकजनः कृतो देशः
किं निमित्तं वा सुकुमारतरोऽपि तपोवनगमनपरिश्रमस्यात्मा पदमुपनीतः ।

शकुन्तला—(आत्मगतम् ।) 'हृदय मोत्ताम्य । एषा त्वय-
चिन्तितान्यनमूया मन्त्रयते ।

राजा—(आत्मगतम् ।) कथमिदानीमात्मानं निवेदयामि, कथं
वात्मापहारं करोमि । भवतु । एवं तावदेनां वक्ष्ये । (प्रकाशम् ।)
भवति यः पौरवेण राज्ञा धर्माधिकारे नियुक्तः सोऽहमविघ्नक्रियोप-
लम्भाय धर्माण्यमिदमायातः ।

अनसूया—'मनाथा इदानीं धर्मचारिणः ।

(शकुन्तला शृङ्गारलज्जां रूपयति ।)

सख्यौ—(उभयोराकारं विदिष्या, जनान्तिकम् ।) 'हला शकुन्तले,
यद्यप्राद्य तातः भनिहितो भवेत् ?

शकुन्तला—'ततः किं भवेत् ?

सख्यौ—'इमं जीविममवस्त्रेणाप्यनिगिर्विशेषं कृताथं करिष्यति ।

शकुन्तला—'युवामपेनम् । किमपि हृदये कृत्वा मन्त्रयेथं ।
न युवयोर्वचनं श्रोष्यामि ।

राजा—वयमपि तावद्भवत्योः सखीगनं किमपि पृच्छामः ?

सख्यौ—'आर्य, अनुग्रह इवेयमभ्यर्थना ।

सुकुमारतरो वि तपोवनगमनपरिश्रमस्यात्मा पदं उपनीतः । 1. हिअभ

मा उत्तमम् । एषा तु चिन्तिता अणमत्रा मन्त्रयति । 2. मणाहा दाणि

धम्मआरिणां । 3. हला मउन्दले जइ एत्थ अज्ज तादो मणिहिदो भवे ।

4. ततो किं भवे । 5. इमं जीविदमवस्त्रेण वि अदिहि विभेमं किदत्थ

करिस्मदि । 6. तुझे भवेह । किं वि हिज्जणं करिअ मन्तेह । ण वो वअणं

शुणिस्सं । 7. अज्ज आणमणे किं (—) ।

राजा—भगवान्काश्यपः शाश्वते ब्रह्मणि स्थित इति प्रकाशः ।
यं च वः सखी तदात्मजेति कथमेतत् ?

अनसूया—'शृणोत्वार्यः । अस्ति कोऽपि कौशिक इति गोत्रनाम-
यो महाप्रभावो राजर्षिः ।

राजा—अस्ति । श्रूयते ।

अनसूया—'तमावयोः प्रियमख्याः प्रभवपवगच्छ । तेन उज्जि-
यायाः शरीरसंवर्धनादिभिस्तातकाश्यपोऽस्याः पिता ।

राजा—उज्जितशब्देन जनितं मे कौतूहलम् । आमूलाच्छ्रोतु-
मिच्छामि ।

अनसूया—'शृणोत्वार्यः । गौतमीतीरे पुरा किल तस्य राजर्षेरुग्रे
पसि वर्तमानस्य किमपि जातशङ्कैर्देवैर्मेनका नामाप्मगाः प्रेषिता
नियमविघ्नकारिणी ।

राजा—अस्त्येनदन्यममाधिभीष्ट्वं देवानाम् ।

अनसूया—'ततो वमन्तोदार (वसन्तावतार) समये तस्या
उन्मादयितृ रूपं प्रेक्ष्य— — (इत्यर्थोक्ते लज्जया विरमति ।)

राजा—परस्ताज्ज्ञायत एव । सर्वथाप्सरःसंभवैषा ।

अनसूया—'अथ किम् ।

राजा—उपपद्यते ।

१. सुणादु अज्जो । अत्थि को वि वोमिओत्ति गोत्तणामहेओ महाप्पहावां राएसो ।

२. तं णो पिअमहीण पहावं अवगच्छ । तेण उज्जआए शरीरसंवर्द्धणादिहिं
तात्कम्मवां मे पिदा । ३. सुणादु अज्जो । गोदमातीरे पुरा किल तस्स
राएसिणो उग्गे तवन्नि बट्टमाणम्म किवि जादमक्केहि देवेहि मेणआ णाम अच्छरा
पेसिदा णिअमविघघकाणि । * ४. ततो वमन्तोदारम्मए मे उम्मादइत्तमं

मानुषीषु कथं वा स्यादस्य रूपस्य संभवः ।

न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात् ॥ २३ ॥

(शकुन्तलाधोमुखी तिष्ठति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) लब्धावकाशो मे मनोरथः । किं तु मरुयाः
परिहासोदाहृतां वरप्रार्थनां श्रुत्वा धृतद्वैधीभावकातरं मे मनः ।

प्रियंवदा—(सस्मिन् शकुन्तलां विलोक्य नायकाभिमुखी भूत्वा :)
'पुनरपि वक्तुकाम इवार्थः ।

(शकुन्तला मुखीभङ्गवत्या तर्जयति ।)

राजा—सम्यगुपलक्षितं भवत्या । अस्मि नः सच्चरितश्रवणलोभाद-
न्यदपि प्रष्टव्यम् ।

प्रियंवदा—'अलं विचार्य । अनियन्त्रणानुयोगमन्तस्त्विन्नो नाम !

राजा—इति ते ज्ञातुमिच्छामि ।

वैखानसं किमनया व्रतमाप्रदाना-

द्यापाररोधि मदनस्य निषेधितव्यम् ।

अत्यन्तमेव मदिरेक्षणवल्लभाभि-

राहो निवत्स्यति समं हग्निनाङ्गनाभिः ॥ २४ ॥

प्रियंवदा—'आर्य वर्मचरणेऽपि परवशाऽप्यं जनः । गुरोः पुनरम्या
अनुरूपवरप्रदाने संकल्पः ।

राजा—(आत्मगतम् ।) न दुरवाग्यं खलु प्रार्थना !

भव हृदय माभिलाषं संप्रति संदेहनिर्णयो जातः ।

आशङ्कसे यदपि तदिदं स्पर्शक्षमं रत्नम् ॥ २५ ॥

1. पुणो वि वक्तुकामो विभ्र अज्ञो ।

2. अलं विचार्य अ । अणिअन्त्रणानुयोगो नवस्मिअणो नाम ।

शकुन्तला—(सरोषमिव) 'अनसूये गमिष्याम्यहम् ।

अनसूया—'किं निमित्तम् ?

शकुन्तला—' इमामसंचद्वप्रलापिनीं प्रियंवदामार्यायै गौतम्यै
नेवेदयिष्यामि ।

अनसूया—'सखि न युक्तमकृतमत्कारमतिथिविशेषं विसृज्य
च्छन्दतो गमनम् ।

(शकुन्तला न किंचिदुक्त्वा प्रस्थितैव ।)

राजा—(प्रहीतुमिच्छन्निगृह्यात्मानम् : अस्मगतम् ।) अहो चेष्टा-
प्रतिरूपिका कामिजनमनोवृत्तिः ! अहं हि ;

अनुयास्यन्मुनितनयां सहसा विनयेन वारितप्रसरः ।

स्थानादनुच्चलन्नपि गत्येव पुनः प्रतिनिवृत्तः ॥२६॥

प्रियंवदा—(शकुन्तलां निरुध्य ।) 'हला न ते युक्तं गन्तुम् ।

शकुन्तला—(सभ्रमङ्गम् ।) 'किं निमित्तम् ?

प्रियंवदा—'वृक्षसेवने द्वे धारयसि मे । एहि तावत् । आत्मानं
मोचयित्वा तत्रां गमिष्यसि । (इति बलादेनां निवर्तयति ।)

राजा—भद्रे वृक्षसेवनादेव परिश्रान्तामत्रभवतीं लक्षये । तथाह्यस्याः

सस्तांसावतिमात्रलोहिततलौ बाहू घटोत्क्षेपणा-

दद्यापि स्तनवेपथुं जनयति श्वासः प्रमाणाधिकः ।

१. अणायुः, गमिष्यं अहं ।

२. विनिमित्तम् ?

३. इमं असंचद्वप्रलापिनीं प्रियंवदा अञ्जाए गोदमाए प्रियंवदइत्यसि ।

४. गौतम्ये गौतमं युक्तं अकिदसकारं अदिहिविमम विमज्जिअ मच्छन्दतो गमण ।

५. हला न ते युक्तं, गन्तुं । *

६. किनिमित्तम् ?

७. इति बलादेनां निवर्तयति । अन्तर्णां मोचयति ततो गमिष्यसि ।

तुरगखुरहतस्तथा हि रेणुर्विटपविषक्तजलार्द्रवल्कलेषु ।

पतति परिणतारुणप्रकाशः शलभसमूह इवाश्रमद्रुमेषु ॥२९॥

अपि च ।

तीव्राघातप्रतिहततरुस्कन्धलग्नैकदन्तः

पादाकृष्टव्रततिवलयामङ्गसंजातपाशः ।

मूर्तो विघ्नस्तपम इव नो भिन्नसारङ्गयुथो

धर्मारण्यं प्रविशति गजः स्यन्दनालोकभीतः ॥ ३० ॥

(सर्वाः कर्णं दृष्ट्वा किञ्चिदिव संभ्रान्ताः ।)

राजा—(आत्मगतम्) अहो धिक् ! पौग अस्मदन्वेषिणस्त्वपोवनमु-
परुन्वन्ति । भवतु । प्रतिगमिष्यामस्नावन् ।

मरुथौ—'आर्य, अननारण्यवृत्तान्तेन पर्याकुलाः स्मः । अनु-
जानीहि न उटजगमनाय ।

राजा—(समंभ्रमम् ।) गच्छन्तु भवत्यः । वयमप्याश्रमपीडा यथा
न भवति तथा प्रयतिष्यामहे । (सर्वं उत्तिष्ठन्ति ।)

मरुथौ—'आर्य, असंभावितानिधिमत्कारं भूयोऽपि प्रेक्षणनिमित्तं
लज्जनामह आर्यं विज्ञापयितुम् ।

राजा—मा मैवम् । दर्शनैव भवतीनां पुरस्कृतोऽस्मि ।
(शकुन्तला राजानमवलोकयन्ती सव्याजं विलम्ब्य सह सर्वाभ्यां निष्क्रान्ता ।)

राजा—मन्दोन्मुखोऽस्मि नगरगमनं प्रति । यावदनुयात्रिकान्ममेत्य
नानिदूरे तपोवनस्य निवेशयेयम् । न खलु शन्कोमि शकुन्तला-
व्यापारादात्मानं निवर्तयितुम् । मम हि

गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः ।

चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्या ॥३१॥ (निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति प्रथमोऽङ्कः ।

1. अज्ज इमिणा आरण्यं अटुनन्तेण पत्ता उल्ला, अणु ताणीहि णो उट भगमणस्स ।

2. अज्ज असंभाविदो भोदित्तमकारं भूयो वि पेक्खणणिमित्तं लज्जेमो अज्ज विण्णाविदु ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः

(सतः प्रविशति विपण्णो विदूषकः ।)

विदूषकः—(निःश्वस्य ।) 'भो दिष्टम् ! एतस्य मृगयाशीलस्य राज्ञो वयस्यभावेन निर्विण्णोऽस्मि । अयं मृगोऽयं वराहोऽयं शार्दूल इति मध्याह्नेऽपि ग्रीष्मत्रिलपादपच्छायासु वनराजिष्वाहिष्यते अटवीतोऽटवी ! पत्रसंकरकषायाणि वटुकानि गिरिनिर्दोजलानि पीयन्ते । अनियतबलं शूल्यमासभृयिष्ठ आहारो दुज्यते । तुर्गानुभावनकण्डितमंघ्रे रात्रावपि निकामं शयितव्यं नास्ति । ततो महत्येव प्रवृष्टं दाम्स्याःपुत्रैः शकुन्तिलुब्धैर्कर्वनग्रहणकोलाहलेन प्रतिबोधितोऽस्मि । इयतेदानीमपि पीडा न निष्कामति । ततो गण्डम्योपरि पिण्डकः संवृत्तः । ह्यः किलास्मास्ववहीनेषु तत्रमवतो मृगानुगणेश्रमपः प्रविष्टस्य तापम-
कन्यका शकुन्तला ममावन्यतया दर्शिता ! मां प्रत नगरगमनाय मनः कथमपि न करोति ! अद्यापि तस्य तामेव चिन्तयतोऽक्ष्णोः प्रभान-
मामीत् । का गतिः ! यावत्तं कृताचारपरिक्रमं पश्यामि ।

1. भो दिष्टम् । एतस्य मृगयाशीलस्य राज्ञो वयस्यभावेन निर्विण्णोऽस्मि । अयं मृगो अयं वराहो अयं शार्दूलो इति मध्याह्नेषु विपिनान्तरपच्छायासु वनराजिषु आहिष्यते अटवीतो अटवी । पत्रसंकरकषायाणि वटुकानि गिरिनिर्दोजला इ पीयन्ति । अग्रिमं दुज्यते । तुर्गानुभावनकण्डितमंघ्रे रात्रावपि निकामं शयितव्यं नास्ति । ततो महत्येव प्रवृष्टं दाम्स्याःपुत्रैः शकुन्तिलुब्धैर्कर्वनग्रहणकोलाहलेन प्रतिबोधितोऽस्मि । इयतेदानीमपि पीडा न निष्कामति । ततो गण्डम्योपरि पिण्डकः संवृत्तः । ह्यः किलास्मास्ववहीनेषु तत्रमवतो मृगानुगणेश्रमपः प्रविष्टस्य तापम-
कन्यका शकुन्तला ममावन्यतया दर्शिता ! मां प्रत नगरगमनाय मनः कथमपि न करोति ! अद्यापि तस्य तामेव चिन्तयतोऽक्ष्णोः प्रभान-
मामीत् । का गतिः ! यावत्तं कृताचारपरिक्रमं पश्यामि ।

इति परिक्रम्यावलोक्य च ।) एष चाणामनहस्ताभिर्यवनीभिर्वनपुष्प-
मालाधारिणीभिः परिवृत इत एवागच्छति प्रियययस्यः । भवतु ।
अङ्गमङ्गविकृत इव भूत्वा स्यास्यामि । यद्येवमपि नाम विश्रमं लभेय !
(इति दण्डकाष्टमवलम्ब्य स्थितः ।)

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टपरिवारो राजा ।)

राजा—

कामं प्रिया न सुलभा मनस्तु तद्भावदर्शनाश्रामि ।

अकृतार्थेऽपि मनमिजे रतिमुभयप्रार्थना कुरुते ॥ १ ॥

(स्मितं कृत्वा ।) एवमान्भाभिप्रायसंभावितं न वितवृत्तः प्रार्थयित्वा
विडम्ब्यते ।

स्निग्धं वीक्षितमन्यतोऽपि नयने यत्प्रेरयन्त्या तया

यातं यच्च नितम्बयोर्गुरुतया मन्दं विलासादिव ।

मा गा इत्युपरुद्धया यदपि मा मासूयमुक्ता मखी

मयं तत्किञ्च मत्परायणमहो कामी स्वतां पश्यति ॥ २ ॥

विदूषकः—(तथास्थित एव ।) 'सो वयस्य, न भो हस्तपादं प्रमरति ।

तद्वाङ्मात्रेण जाप्यसे ।

राजा—(सस्मितम्) कुतोऽयं गात्रोपवातः ?

विदूषकः—'कुतः किल स्वयमस्याकुलीकृत्याश्रुकारणं पृच्छसि ?

राजा—न खल्वगच्छामि !

एषो चाणामनहस्ताभिः यवनीभिः वनपुष्पमालाधारिणीभिः परिवृतो इति एव
आशङ्क्यं विवक्ष्यताम् । तदु । अङ्गमङ्गविकृतो इव भूत्वा भविष्यति चेद्विस्तृतम् ।
तद् एव विनाम विस्मयनं लभेयम् ।

1. सो वयस्य न भो हस्तपादं प्रमरति । ता वात्रामेतेषां जवावीरानि ।

2. कुतः किल मयं अकुलीकृत्याश्रुकारणं पृच्छसि ?

विदूषकः—'भो वयस्य, यदेतम्: कुञ्जश्रीयां विडम्बयति तत्किं मात्मनः प्रभावेण, ननु नदीवेगस्य ?

राजा—नदी वेगमत्र कारणम् ।

विदूषकः—'ममापि भवान् ।

राजा—कथमिव ?

विदूषकः—एवं राजकार्याण्युज्जित्वैतादृश आकुलप्रदेशे वनचर-
वृत्तिना त्वया भवितव्यम् । यन्मयं प्रत्यहं श्वापदममुत्तमारणैः
संक्षोभितसंशिवन्वानां मम गात्राणामनीशोऽस्मि संवृत्तः । तत्प्रसाद-
यिष्यामि विस्मृतं मामेकाहमपि तावद्विश्रमितुम् ।

राजा—(स्वगतम् ।) अयं चैवमाह ! ममापि काश्यपसुतामनुमृत्य
मृगयाविक्रवं चेत्तः ! कुतः,

न नमयितुमधिज्यमस्मि शक्तो धनुरिदमाहितमायकं मृगेषु ।
महवमतिमुपेत्य यैः प्रियायाः कृत इव मुग्धविलोकितोपदेशः ॥

विदूषकः—(राजां मुखं विलोक्य ।) अत्र भवान्किमपि हृदये कृत्वा
मन्त्रयते । अगण्ये मया रुदितमामीत !

राजा—(सम्मितम् ।) किमन्यत् । अर्त्तान्कमणीयं मे सुहृद्भा-
व्यमिति स्थितोऽस्मि ।

१ भो वयस्य यदेतत्कुञ्जश्रीयां विडम्बयति तत्किं मात्मनो प्रभावेण यथाईवेवमस्मि ।

२ नमयितुमधिज्यमस्मि शक्तो धनुरिदमाहितमायकं मृगेषु ।
महवमतिमुपेत्य यैः प्रियायाः कृत इव मुग्धविलोकितोपदेशः ॥
अर्त्तान्कमणीयं मे सुहृद्भाव्यमिति स्थितोऽस्मि ।

३ अत्र भवान्किमपि हृदये कृत्वा मन्त्रयते । अगण्ये मया रुदितमामीत !

विदूषकः—'चिरं जीव ! (इति गन्तुमिच्छति ।)

राजा—वयस्य तिष्ठ । सावशेषं मे वचः ।

विदूषकः—'आज्ञापयतु भवान् ।

राजा—विश्रान्तेन भवता समाप्येकस्मिन्ननायासे कर्मणि सहा-
न भवितव्यम् ।

विदूषकः—'किं मोदकवादिनायाम् ? तेन ह्ययं सुगृहीतः क्षणः !

राजा—यत्र वक्ष्यामि । कः कोऽत्र भाः ?

(प्रविश्य) दौवारिकः—(प्रणम्य) ' भ्रातापयतु मर्ता ।

राजा—रैवतक, सेनापतिस्त्वावदाह्वयताम् ।

दौवारिकः— तथा । (इति निष्क्रम्य येनापतिना सह पुनः प्रविश्य,)
एष आज्ञावचनोऽङ्गणं भर्तेनो दत्तदृष्टिंश्च निष्ठति । उपमर्षत्वार्यः ।

सेनापतिः—(राजानमवलोक्य) दृष्ट्वापि स्वामिनि मृगया
 त्वत्वं गुणायैव संवृत्ता । तथा हि देवः,

अनवरतधनुर्ज्यास्फालनकरपूर्वे

रविकिरणमहिष्णु स्वेदलेशैरभिन्नम् ।

अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यं

गिरिचर इव नागः प्राणसारं विभर्ति ॥ ४ ॥

(उपेत्य) जयतु जयतु म्यामी । गृहीतश्चापदमरण्यम् । किमन्यत्राव-
स्थीयन्तं ?

राजा—मन्दोत्साहः कृतोऽस्मि मृगयापवादिना माधव्येन ।

1. 'चिरं जीवति' , 2. 'आणवेद् भवं' । 3. 'किं मोदअवज्जिआप' ?

तेषां हि अजं सुगन्धान् वृत्तान् । 4. आगवेदु भट्टा । 5. तद् ।

[illegible]

सेनापतिः—(जनान्तिकम्) मखे, स्थिरप्रतिबन्धो भव । ३
तावत्स्वामिनश्चित्तवृत्तिमनुवर्तिष्ये । (प्रकाशम्) प्रलपन्वेष वैधेयः
ननु प्रभुरेव निदर्शनम् !

मेदश्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः

मत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः ।

उत्कर्षः स च धन्विनां यदिपयः मिथ्यन्ति लक्ष्ये चले

मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥५॥

विदूषकः—'अपेहि, रे उत्माहहेवुक् । अत्रभवान्प्रकृतिमापन्नः
त्वं तावदटवीनोऽटवीमाहिण्डमानो नगनामिकाद्योलुपस्य जीर्णक्षिप्त
कस्यापि मुखे पतिष्यसि ।

राजा—मद्र सेनापते, आश्रममंनि दृष्टे स्थिताः स्मः । अतस्त्वं
वचो नाभिनन्दामि । अद्य तावत्;

गाहन्तां महिषा निषानमलिलं शृङ्गेर्मुहुस्ताडितं

छायावद्वकदम्बकं मृगकुलं रामन्ध्रमभ्यस्यतु ।

विश्रब्धं क्रियतां वराहपतिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले

विश्रामं लभतामिदं च शिथिलज्याचन्धमस्मद्वनुः ॥६॥

सेनापतिः—यत्प्रभविष्णवे गेचते ।

राजा—तेन हि निवर्तय पूर्वगतान्वनप्राहिणः । यथा न मे
मैनिकास्तपोवनमुपरुन्धन्ति तथा निपेद्व्याः । पश्य;

शमप्रधानेषु तपोवनेषु गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः ।

स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्तास्तदन्यतेजोऽभिभवाद्भवन्ति ॥७॥

1. अर्वादिने उन्नातेन्दुप्र । अतस्त्वं पर्याप्तं जायमानं । तुम्हाय अटवीनां

सेनापतिः—यदाज्ञापयति स्वामी ।

विदूषकः—'ध्वंषतां त उत्साहवृत्तान्तः ।

(निष्क्रान्तः सेनापतिः ।)

राजा—(परिजनं विलोक्य ।) अपनयन्तु भवत्यो मृगयावेशम् ।
।क, त्वमपि स्वं नियोगमशन्यं कुरु ।

परिजनः—'यदेव आज्ञापयति । (इति निष्क्रान्तः ।)

विदूषकः—'कृतं भवता निर्मलिकम् । मांप्रतमेतस्मिन्पादपच्छाया-
चित्तिवितानमनाथे शिथिलले निपीडतु भवान्यत्रदहमपि सुखासीनो
।मि ।

राजा—गच्छाग्रतः ।

विदूषकः—'एतु भवान् । (इत्युभौ परिक्रम्योपविष्टौ ।)

राजा—माधव्य, अनवाप्तचक्षुःकलोऽमि । येन त्वया दर्शनीयं न
२म् ।

विदूषकः—'ननु भवानग्रतो मे वर्तते !

राजा—सर्वः कान्तमात्मीयं पश्यति । अहं तु तामेवाश्रम-
प्यामभूतां शकुन्तलापविकृत्य ब्रवीमि ।

विदूषकः—(स्वगतम्) 'भातु । अस्यावसरं न दाम्ये । (प्रकाशम्
।) वयस्य, ते तापमकन्यकाभ्यर्थनीया दृश्यते ।

राजा—मग्रे न परिहार्ये कन्तुनि पौरवाणां मनः प्रवर्तते ।

1. धमदु दे उत्साहवृत्तान्ता ।

2. ज देवो आणवेदि ।

3. कत भवता निर्मलिकम् ! मपद एतस्मिन् पादपच्छायाविरजविदाणसणाथे
गित्यात्रले णिसीददु मय जाय अह वि मुहामाणो होमि । 4. एतु भवं ।

5. णं भवं अग्रातो मे वर्तते । 6. होदु से अवसर ण दाइस्मं भो

वअस्म ते तावमवण्णा अ अम्मर्यणीआ दासति ।

सुरयुवतिसंभवं किल मुनेरपत्यं तदुज्जिताधिगतम् ।

अर्कस्योपरि शिथिलं च्युतमिव नवमालिकाकुसुमम् ॥८॥

विदूषकः—(विहस्य) 'यथा कस्यापि पिण्डस्वर्जुरैरुद्धेजितम्
निन्निष्णामभिजाषो भवेत्तथा स्त्रीरन्नपरिभाविनो भवत इयमभ्यर्थना

राजा—न तावदेनां पश्यमि येनैवमवादीः ।

विदूषकः—'तत्त्वलु रमणायं यद्भवतोऽपि विस्मयमृतादयति ।

राजा—वयस्य किं बहुना ।

चित्रे निवेश्य परिकल्पितमच्चयोगा

रूपोच्चयेन मनसा विधिना कृता नु ।

स्त्रीरत्नमृष्टिरपरा प्रतिभाति मा मे

धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः ॥ ९ ॥

विदूषकः—'यद्येवं, प्रत्यादेश इदानीं रूपवतीनाम् ।

राजा—इदं च मे मनसि वर्तते ।

अनाघातं पुष्पं किमलयमलूनं कररुहै-

रणाविद्धं रत्नं मधु नवमनाम्बादितग्मम् ।

अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद्रूपमनघं

न जाने भोक्तारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः ॥ १० ॥

विदूषकः—'तेन हि लघु परित्रायतामेनां भवान् । मा कस्यापि
तपस्विन इंगुदीनैलचिकणशीर्षिभ्य हस्ते पतिष्यति ।

1. ननु कस्य विनिष्णामभिजाषो भवेत्तथा स्त्रीरन्नपरिभाविनो भवत इयमभ्यर्थना । 2. ननु रमणायं यद्भवतोऽपि विस्मयमृतादयति । 3. तत्त्वलु रमणायं यद्भवतोऽपि विस्मयमृतादयति । 4. तेन हि लघु परित्रायतामेनां भवान् । मा कस्यापि तपस्विन इंगुदीनैलचिकणशीर्षिभ्य हस्ते पतिष्यति ।

राजा —परवती खलु तत्रभवती । न च संनिहितोऽत्र गुरुजनः ।

विदूषकः—^१अथ भवन्तमन्तरेण कीदृशस्तस्या दृष्टिरागः ?

राजा —निमर्गादेवाप्रगल्भस्तपस्विकन्याजनः । तथापि तु

अभिमुखे मयि संहृतमीक्षणं

हमितमन्यनिमित्तकृतोदयम् ।

विनयवारितवृत्तिरतस्तया

न विवृतो मदनो न चमंवृतः ॥ ११ ॥

विदूषकः—^२न खलु दृष्टमात्रस्य तवाङ्कं समारोहति ।

राजा—मिथः प्रस्थाने पुनः शालीनतयापि काममाविष्कृतो
भावस्तत्रभवत्या । तथा हि ।

दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे

तन्वी स्थिता कतिचिदेव पदानि गत्वा ।

आसीद्विवृत्तवदना च विमोचयन्ती

शाखासु बलकलमसक्तमपि द्रुमाणाम् ॥ १२ ॥

विदूषकः—^३तेन हि गृहीतपाथेयो भव । कृतं त्वयोपवनं तपोवन
मिति पश्यामि ।

राजा—पथे तपस्विभिः कैश्चित्परिज्ञातोऽस्मि । चिन्तय ताव-
त्कनापदेशेन पुनराश्रमपदं गच्छामः ।

विदूषकः—^४‘कोऽपरोऽपदेशो युष्माकं राज्ञाम् ? नीवारपष्ठभागम-
स्माकमुपहरन्त्विति ।

१. अतः भवन्तः अन्तरेण कीदृशो मे दृष्टिरागः ।

२. न खलु दृष्टमात्रस्य तुह्यं अङ्कं समारोहति ।

३. तेन हि गृहीतपाथेयो भवेति । किं हि इष्टं उपवनं तपोवनं इति पेश्यामि ।

४. को अवरो अस्माकां पुनराश्रमं नीवारपष्ठभागं अम्हाण उपहरन्तु इति ।

राजा—मूर्खे अन्त्यमेव भागधेयमेते तपस्विनो निर्वपन्ति ।
गन्तव्यं नपि विहायाग्नितन्वते । पश्य ।

यदुत्तिष्ठति वनेभ्यो नृपाणां क्षयि तत्फलम् ।

तपःपङ्क्त्या न क्षय्य दद्यात्पण्यका हि नः ॥ १३ ॥

(नेपथ्ये) हन्तव्यं विहायैव ।

राजा—(कर्णं दृष्ट्वा ।) अयं दीर्घप्रज्ञान्तरैर्मन्याभिर्निर्धितव्यम्
(प्रविश्य ।) दोषाग्निः—'अयं अयं अयं ।' एते यो वरुणकुमारो
प्रतीहान्तिमिदमभिनयते ।

राजा—'यत्तिष्ठति वनेभ्यो नृपाणां क्षयि तत्फलम् ।'

दोषाग्निः—'अयं अयं अयं ।' (उत्तरं निष्क्रम्य ऋषिकुमाराभ्यां सह
प्रविश्य,) एते एते मन्त्रौ ।

(उभो राजानं विव्यंकयतः ।)

प्रथमः—अहो मेमिदं तेषां । तत्पुत्राद्यन्तस्य वृत्तः । अथवा
उपपन्नमेतद्वान्मनः ऋषिभ्यः । नात्रमिदं राज्ञि । क्रुतः ।

अध्याक्रान्ता तमनिर्मुताप्याश्रमे गर्वभोग्ये

रक्षायोगाद्वन्मपि तपः प्रत्यहं संचिन्तति ।

अस्यापि द्यां स्पृजति क्षिप्रश्चरणाऽऽसीतः

पुण्ड्रः शब्दो मुनिरिति मुहुः केवलं राजपृथः ॥ १४ ॥

द्वितीयः—मेतत्तपः, अयं न वरुणित्वात् दुष्यन्तः ।

प्रथमः—अथ दिनः ।

द्वितीयः—तेन ।

1. 'यदुत्तिष्ठति वनेभ्यो नृपाणां क्षयि तत्फलम् ।'

2. 'एते एते मन्त्रौ ।' एते एते मन्त्रौ ।

नैतच्चित्रं यद्यमुदधिश्यास रीपां धग्नि-
 मेकः कृत्स्नां तामपगृह्यपांशुबाहुर्बुनक्ति ।
 आशंसन्तं समितिषु पुनः वदयेत् हि इत्यै-
 रम्याधिष्ठे धनुषि चित्रयं पोरुहते च वज्रे ॥१५॥

उभौ (उपगम्य, विजयम्य संजन्तः ।

राजा — (आमनादुत्थाय) अभिषेकं यो जयन्ते ।

उभौ — स्वमिति भावे । (इति कृत्याम्बुदत्तः ।)

राजा — (सप्रणामं परिगृह्य) राजाऽपितुमिच्छामि ।

उभौ — विदितो भवानाश्रमजगामहम्यः । तेन भवन्तं प्रार्थयन्ते ।

राजा — किमाज्ञापयन्ति :

उभौ — तत्रभवतः कष्टम्य महर्षिभानित्याद्रस्तांमि न इष्टिविघ्नमु-
 त्पादयन्ति । तत्कतिपयमात्रं पारथिविनीयेन मरणं मनाथीक्रियता-
 माश्रम इति ।

राजा — अनुगृहीतोऽस्मि ।

विदूषकः — (अन्तर्यामि) 'तुमंशुनीपदुमुला तेष्वभ्यर्चना ।

राजा — (स्मितं कृत्वा) मेवमेव, मदननादुक्त्यन्तां पारयिः । मन्त्राणामनं
 म्यमुदम्यापयेति ।

दौवारिकः — यद्वत् आज्ञापयन्ति । (इति निष्क्रान्तः ।)

उभौ — (सहर्षम्)

अनुकारिणि पूर्वेषां युक्तरूपमिदं त्वयि ।

आपन्नाभयगत्रेषु दीक्षिताः खलु वै मयाः ॥ १६ ॥

राजा—(सप्रणामम्) गच्छतां पुरो भवन्तौ । अहमप्यनुपदम
गत एव ।

उभौ—विजयस्व । (इति निष्क्रान्तौ ।)

राजा—माधव्य, अप्यस्मि शकुन्तलादर्शने कुतूहलम् ?

विदूषकः—'प्रथमं सपरिवाहमामीत् । इदानीं राक्षसवृत्तान्तः
चिन्दुरपि नावशेषितः ।

राजा—मा भैषीः । ननु मत्समीपे वर्तिष्यसे ।

विदूषकः—'एष राक्षसाद्रक्षितोऽस्मि ।

(प्रविश्य) दौवारिकः—'मञ्जो ग्यो भर्तुर्विजयप्रस्थानमपेक्षते ।

एष पुनर्नगदेवीनामाज्ञमिहः करभक् आगतः ।

राजा—(सादरम्) किमम्बाभिः प्रेषितः ?

दौवारिकः—'अथ किम् ।

राजा—ननु प्रवेशयताम् ।

दौवारिकः—'तथा । (इति निष्क्रम्य, करभकेण सह प्रविश्य,) एष
भर्ता । उपसर्प ।

करभकः—'जयतु जयतु भर्ता । देव्याज्ञापयति । आगामिनि
चतुर्थदिवसे प्रवृत्तपाग्णो म उपवासो भविष्यति । तत्र दीर्घायुपावश्यं
संनिहितेन भवितव्यमिति ।

राजा—इत्स्नपस्विकार्यम् । इतो गुरुननाज्ञा । यद्वयमप्यनति-
क्रमणीयम् । किमत्र प्रतिविधेयम् ?

1. पटम सपरिवाह आनि । माणि रक्षमवुत्तान्तेण चिन्दुरि णावमेसिसे ।

2. एम रक्षमादो रक्षिदो दि । 3. मञ्जो ग्यो मद्रिणो विजयप्रस्थानं
अपेक्षते । एम उण णअरादो देवाण आगस्सिदमो करभो आअदो । 4. अह ह ।

5. तह । एमो भट्टा । उपसर्प । 6. जेदु भट्टा । देवा, आणवेदि । आआमिणि
अउत्थदिअहं पउत्तपाग्णो मे उपवासो भविस्सिदि भविहि दादउणा अवसम मीणाहिदेण

विदूषकः—^१त्रिशङ्कुरिवान्तराले तिष्ठ !

राजा—मत्पमाकुलीभूतोऽस्मि ।

कृत्ययोर्भिन्नदेशत्वाद द्वैधीभवति मे मनः ।

पुरः प्रतिहतं शैले स्रोतः स्रोतोवहो यथा ॥ १७ ॥

(विचिन्त्य) सखे त्वमस्त्वया पुत्र इति प्रतिगृहीतः । यतो भवानितः
प्रतिनिवृत्य तपस्विकार्यव्यग्रमानसं मामावेद्य तत्रभवतीनां पुत्रकृत्यम-
नुप्राप्तुमर्हति ।

विदूषकः—^२न खलु मां रक्षोभीष्कं गणयसि ।

राजा—(सस्मितम् ।) कथमेतद्भवति संभाव्यते ?

विदूषकः—^३यथा राजानुजेन गन्तव्यं तथा गच्छामि ।

राजा—ननु तपोवनोपरोधः परिहरणीय इति सर्वाननुयात्रि-
हान्स्त्वयैव सह प्रस्थापयामि ।

विदूषकः—(स्वगतम् ।) ^४तेन हि युवराजोऽस्मीदानीं संवृतः ।

राजा—(स्वगतम् ।) चपलोऽयं बटुः । कदाचिदस्मत्प्रार्थनामन्तः-
पुरेभ्यः कथयेत् । भवतु । एतमेवं वक्ष्ये । (विदूषकं हस्ते गृहीत्वा ।
प्रकाशम् ।) वयस्य, ऋषिगौरवादाश्रमं गच्छामि । न खलु मत्पमेव
आपमकन्यकायां ममाभिलाषः । पश्य ।

क्व वयं क्व परोक्षमन्मथो मृगशावैः सममेधितो जनः ।

परिहामविजल्पितं सखे परमार्थेन न गृह्यतां वचः ॥ १८ ॥

विदूषकः—^५अथ किम् ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः

1. त्रिशङ्कुरिवान्तराले तिष्ठ । 2. न खलु मत्पमाकुलीभूतोऽस्मि । 3. यतो भवानितः । 4. तेन हि युवराजोऽस्मीदानीं संवृतः । 5. अथ किम् ।

तृतीयोच्छ्वासः

(ततः प्रविशति कृशानाक्षश्च यजमानशिष्यः ।)

शिष्यः—अहो महान्भावः पार्ष्णिबो दुःख्यन्तः । यन्त्रापिष्टा
एवाश्रमं तत्रभवति निरुपद्रवाणि नः कर्माणि संवृत्तानि ।

का कथा वाणमंधाने ज्याशब्देनैव दूतः ।

हंकारेणैव धनुः स हि विघ्नान्मोहति ॥ १ ॥

यावदिमान्वदिमंस्तरणान्दमान्तराण्यप्युपहस्यति । (पश्चिम्यावलोक्य
च । आकाशे ।) प्रियंवदे, कस्येदमुगीगनुत्तेन नृणां दान्ति च नष्टि,
पत्राणि नीयन्ते ? (शुक्तिमन्मनीयः) हि प्रीति ! आनपदह्नुताह्व
वदम्बस्या शकुन्तला ! तस्याः गीर्वाणगीर्वाण्येति ! तर्हि यन्नादु
पचर्यताम् । सा खलु भगवतः कस्यच कुटुम्बवद्धमिव । अहमा
तावद्वैतानिकं शान्त्युदकमस्यै गौतमीतटे । (विद्यमानम् ।)

इति निष्क्रमः ।

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति कस्ययजमानस्य राजा ।)

राजा -- (सचिन्त निःश्वस्य,)

ज्ञाने तपसो वीर्ये मा बाला परमतीति मे विदितम् ।

अलमस्मि ततो हृदयं तथापि नरं निवर्तयितुम् ॥ २ ॥

(मदनवाधां निःस्पृहः ।) भगवन्कस्यमावय, तस्या यन्त्रयसा च
विश्वमनीयाम्यामानमवीयते कामिजननार्यः । इतः

तव कुसुमशब्दं शीतगन्धिपञ्चमिन्द्रो-

द्वयमिदमयश्चार्थं दृश्यते मद्दिधेपु ।

विमृजति हिमगर्भेऽग्निमिन्दुर्मयूष-

स्त्वमपि कुसुमवाणान्वज्जमागीक्ष्योपि ॥ ३ ॥

अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे ।

यदि मदिगतनयनां तामधिकृत्य प्रहरतीति ॥ ४ ॥

स्वेदं, परिक्रम्य) कं नु खलु संश्रितं कर्मणि मत्स्यैरनुज्ञातः श्रमकान्त-
त्मानं विनोदयामि । (निश्चयः) किं नु खलु मे प्रियादर्शनाहते
गणमन्यतु ? गान्धेतामनि यामि । (सूर्यभस्मांक्षयः) उमामुग्रानपवेलां
येण लतावल्लयस्य माश्रितोपेपु मयस्वीनता शकुन्तला
मयति । तत्रैव तावद्गच्छामि । (परिक्रम्य, सम्पर्शं रुचयित्वा,) अहो,
सातसुमगोऽयमुद्देशः !

शक्यमग्निदमुरभिः कणवाही सालिनीतरङ्गाणाम् ।

अङ्गैरुद्धतसंगविगलमालिङ्गितुं पवनः ॥ ५ ॥

(परिक्रम्यावलोक्य च :) अस्मिन्नेवमर्जितम लतामण्डपं पतिहितया
शकुन्तला भवितव्यम् । तथा हि ।

अभ्युन्नता पुग्स्तादा गढा जघनगौरवात्पश्चात् ।

डारोऽस्य पाण्डुरिकोः स्रवर्द्धितश्चनेऽभिनवा ॥ ६ ॥

पार्श्वद्वारात्तरणात्तत्कथाभिः । (परिक्रम्य तथा कृत्वा सहपदम् :) अये,
अयं क्षेत्रानर्णम ! उषा मे मनोरथाप्रियतमा सकुसुमास्तरणं
शिलापट्टमभिशयाना मग्नेभ्यस्तान्तरागो भवतु । श्रोत्र्याभ्यासां
विश्रम्भकायताति । (इति गीतो - निरस्तः ।)

(ततः प्रविशति तत्रोक्तवापारा सह सूर्याभ्या शकुन्तला)

मरुयो—(पवाज्य, यस्त्रेहम् ।) 'हला शकुन्तले, अपि सुखाय
ने नलिनीपत्रवातः !

शकुन्तला— किं मां नीतयतः मरुयो ?

1. लतामण्डलं जीवितं सुमगः । 2. किं मां नीतयतः सहीआ ?

(सख्यौ विषादं नाटयित्वा परस्परमवलोकयतः ।)

राजा—बलवदस्वस्थशरीरा खलु शकुन्तला दृश्यते । (सखितर्कम्,)
तत्किमयमातपदोषः स्यादुत यथामे मनसि वर्तते । (साभिलाषं निर्वर्ण्य)
अथ वा कृतं संदेहेन ।

स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयं

प्रियायाः साबाधं किमपि कमनीयं वपुरिदम् ।

समस्तापः कामं मनमिजनिदाघप्रसरयो-

ने तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराद्धं युवतिषु ॥ ७ ॥

प्रियंवदा—(जनान्तिकम्) 'अनसृये, तस्य राजर्षेः प्रथमदर्शनादारभ्य
पर्युत्सुकेव शकुन्तला । किं तु खल्वस्यास्तन्निमित्तोऽयमातङ्को भवेत् ?

अनसूया—'सखि ममापीदृश्याशङ्का हृदयस्य । भवतु । प्रेक्ष्यामि
तावदेनाम् । (प्रकाशम्) सखि, प्रष्टव्यासि किमपि । बलवान्खलु ते
संतापः !

शकुन्तला—(पर्वार्धेन शयनादुत्थाय,) 'हला किं वक्तुकामासि ?

अनसूया—'हला शकुन्तले, अनभ्यन्तर खलवावां मदनगतस्य
वृत्तान्तस्य । किं तु यादृशीतिहामनिबन्धेषु कामयमानानामवस्था
श्रूयते, तादृशी तव पश्यामि । कथय, किंनिमित्तं ते संतापः ? विकारं
खलु परमार्थतोऽज्ञात्वानारम्भः प्रतीकारस्य !

1. अणमण तस्म राणमिणो पढमदंमणादो आर्गहम पञ्जुम्मुआ विअ
सउन्दला । किं णु क्खु मे तण्णिमित्तो अअं आनङ्को भवे ।

2. सहि, ममावि इदिमी आमङ्का हिअअस्स । होदु । पुच्छिम्मं दाव ण । सहि,
पुच्छिदव्वामि किपि । बलवं क्खु दे मदावो ! 3. हला, किं वत्तुकामाणि ?

4. हला सउन्दले, अणमन्नरा क्खु अहो मदनगदरस वुत्तन्तस्म । किंदु
जादिमी इदिहामणिबन्धेषु कामअमाणानं अक्खा सुणाअदि तादिस्सि दे पेक्खामि ।
कहंहि किणिमित्तं दे संदावो ? विआरं क्खु परमत्थदो अजाणिअ अणारम्भो
पडिआरस्स ।

राजा—अनसूयामप्यनुगतो मदीयस्सन्तः ।

शकुन्तला—(आत्मगतम् ।) 'व आन्वबलु वेर्सायनिवेयः ! इदानीमपि सहस्रेतयोर्न शक्नोमि निबंदयितुम् ।

प्रियंवदा—'सखि शकुन्तले, सुष्ठु एषा भवति । किमात्मन जातक-
मुपेतसे ? अनुदिवसं खलु परिहीयसेऽङ्गैः ! केवलं व्यापदमयी आया
त्वां न मुञ्चति !

राजा—अवितथमाह प्रियंवदा ! नृणां हि ;

क्षामक्षामकपोलभावनसुरः काठिन्सुतः ।

मध्यः क्लान्ततरः प्रसामलितः । विदुः शण्डुरा ।

शोच्या च प्रियदर्शना च मदनह्रिष्टेयदाहस्यते ।

पत्राणामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टालाः । अथवी ॥८॥

शकुन्तला—'सखि, कस्य आन्वबल्य कदाप्यप्यपि । निन्वायाम-
यित्रीदानीं वां भविष्यामि ।

उभे—'अत एव खलु विवन्धः । निम्नवर्ग्योऽस्ति हि दुःखं
सह्यवेदनं भवति !

राजा— पृष्टा जनेन समदुःखगुणेन बाला

नेयं न वक्ष्यति मनोगतमाधिक्यतुम् ।

दृष्टो विवृत्य बहुशोऽप्यनया सत्पुण-

मत्रान्तरे श्रवणकातरतां गतोऽस्मि ॥ ९ ॥

1. बलवन्कसु मे अर्हाणिवेतो । दाणि विवृत्य त एषा । मन्त्राणां वक्तव्योऽस्ति ।

2. सखि शकुन्तले, सुष्ठु एषा भवति । किं अत्रयोऽप्यपि । 'सोऽस्ति ।

अपुनरिदं बहु परिहीयमि अङ्गैः ! केवलं व्यापदमयी आयात्वा ।

3. सखि, कस्य वा अप्यप्यपि वक्ष्यमि ? किन्दु मया यदा ज्ञातं तदा भविष्यति ।

4. 'अत एव खलु विवन्धः । निम्नवर्ग्योऽस्ति हि दुःखं सह्यवेदनं भवति ।

शकुन्तला—‘मति, यतः प्रभृति मम दर्शनपथमागतः स तपोवन-
रक्षिता राजर्षिः --- (इत्यधोक्ते लज्जां नाश्रयति ।)

उभे—‘कथयतु प्रियमम्बी ।

शकुन्तला—‘तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता ।

राजा—(सहस्रम् ।) श्रुतं श्रोतव्यम् !

स्मर एव तापहेतुर्निर्गोधिता स एव मे जातः ।

दिवम इवाभ्रव्यामस्य तात्पर्यं जीवलोकस्य ॥ १० ॥

शकुन्तला—‘तर्हि, वक्तुं नतं, तथा क्वेयां यथा तस्य राजर्षि-
रनुकम्पनीया भवामि । अन्यथाप्यत्र निजो मे निवेदकम् ।

राजा—‘मंशयच्छेदं, त्वत्तन !

प्रियंवदा—(जगन्निन्दम्) ‘अतृप्ये, दुग्धं नन्दनयाऽऽमेये काल-
हरणस्य । यस्मिन् नृबद्धमायता, स त्वयाम्भूतः प्रियवताम् । तद्युक्तमन्या
अभिलाषोऽभिनन्दिषुम् ।

अनसूया—‘तथा भवतु भणानि ।

प्रियंवदा—(प्रसन्नम् ।) ‘तर्हि, त्विदं प्रत्यक्ष्यन्तेऽर्मानवेशः !
सागर्भान्जितं कथं वा महान्नप्रकर्षति ? कर्तव्यां महत्कारमन्तरेणा-
तिमुक्ततां प्लविकां महते !

1. मति, तपोवन-रक्षिता राजर्षिः । 2. इत्यधोक्ते लज्जां नाश्रयति ।

2. कथयतु प्रियमम्बी । 3. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता ।

4. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता । 5. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता ।

अण्णहा अकर्मणि । 6. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता । 7. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता । 8. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता । 9. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता । 10. तव आरभ्य नृद्वेनामिषापेणैव दाम्पत्यास्मि संवृत्ता ।

राजा—किन्तु चित्रं, यदि निराग्रे दशकृष्णानुर्वने !

अनसूया—'कः पुनरुवाचो भवेद्येनानियम्वितं निभृतां च सख्या
मनोरथं संपादयावः ?

प्रियंवदा—'निभृतमिति चिन्तनीयं भवेत् । शीघ्रमिति मुक्तम् ।

अनसूया—'कयमिव ?

प्रियंवदा—'ननु म राजर्षिभ्यां शिष्यश्च मूत्रिणाभिलाष
एतानि श्वमान्प्रजागरुदो लक्ष्यते !

राजा—अव्यभिच्यं मन एतास्मि । तथा हि ;

इदमशिशिरैरन्तस्नायाद्विगर्भणीकृतं

निशि निशि भुजगस्तापाङ्गप्रमारिभिरश्रुभिः ।

अनतिलुलितजपावाताङ्गं मुहूर्त्तानिबन्धना-

त्कनकवल्लभं सस्तं जम्बवं मया प्रतिगार्यते ॥११॥

प्रियंवदा — (विचिन्त्य) हेरा, मदस्यैखोऽस्य कियताम् । तं
सुमनोगोपितं कृत्वा देवप्रमदस्यापदंतेन तव हस्तं प्रापयिष्यामि ।

अनसूया- शेषं मे सुकुमारः प्रयोगः । किं वा शकुन्तला भणति ?

शकुन्तला—'हिं नियोगो वां विरुद्धः ?

- [illegible]

प्रियंवदा — 'तेन आत्मन उपनामपूर्वं चिन्तय तावत्किम
नित्यमवबन्धनम् ।

शकुन्तला — हृया, चिन्तयाम्यहम् । अवधीरणाभीष्टकं पुनर्व
मे हृदयम् ।

राजा — (सदर्पम्)

अयं न ते निष्ठति गंगमोन्मुको

विशङ्कमे भीरु यतोऽवधीरणां ।

लभेन वा प्रार्थयिष्यामि न वा श्रियं

श्रिया दुःखः कथमीप्सितो भवेत् ॥ १२ ॥

मरुयौ — यदि आत्मगुणपराधर्मेति, कटुदार्ढ्यं शरीरनिर्वापयि
शारदीं ज्योतिर्नां पश्यन्तेन वारयति

शकुन्तला — (सस्मितम्) 'नियोजितेदानीमस्मि ।

(इत्युपविष्टा चिन्तयति ।)

राजा — न्याने खट्वि विष्मन्निमेषेण चक्षुषा प्रियामवलोकयामि

उन्नमितैकभ्रूलनमाननसम्प्राः पदानि रचयन्त्याः ।

कण्टकिनेन प्रययति मय्यनुगमं कपोलेन ॥ १३ ॥

शकुन्तला — हृया, चिन्तितं मया गीतवन्तु । अमंनिहिता
पुनर्लेखनमादनानि ।

1. नेपा निष्कान्तोऽस्य गङ्गा नृप । 2. अयं विष्मन्निमेषेण चक्षुषा प्रियामवलोकयामि ।

3. हृया । अमंनिहिता । अमंनिहिता । अमंनिहिता । अमंनिहिता । अमंनिहिता ।

4. अयं विष्मन्निमेषेण चक्षुषा प्रियामवलोकयामि । अमंनिहिता । अमंनिहिता । अमंनिहिता । अमंनिहिता ।

5. हृया चिन्तितं मया गीतवन्तु । अमंनिहिता । अमंनिहिता । अमंनिहिता । अमंनिहिता ।

राजा—भद्रे, नैनत्पग्निहार्थम् । विवक्षितं ह्यनुक्रमनुतापं जनया

प्रियंवदा—'आपन्नस्य विषयनिवासिनो जनम्यार्तिहरंण
भवितव्यमित्येष युष्माकं धर्मः ।

राजा—नास्मात्पगम् ।

प्रियंवदा—'तेन हीयमात्रयोः प्रियमस्मी न्वा वृद्धिश्येदमवम्या
भगवता मदनेनारोपिता । तदर्हस्यम्युपपत्त्या जीवितमम्या अवदम्बितु

राजा—भद्रे, साधारणोऽयं प्रणयः । सर्वयानुगृहीतोऽस्मि ।

शकुन्तला—(प्रियंवदामवयोक्य ।) 'हन्ता, किमन्तःपुरविग्रहण
न्सुकस्य राजर्षेः हारं धेन ?

राजा—मुन्दगि,

इदमनन्यपरायणमन्यथा हृदयमन्निहिते हृदयं मम ।

यदि ममर्धयमे मदिरंक्षणं मदनवाणहतोऽस्मि हतः पुनः ॥ १८ ॥

अनसूया—'वयस्य, बहुबलहा राजानं श्रूयन्ते । यथा नो प्रियम
बन्धुजनशोचनीया न भवति तथा निर्वह्य ।

राजा—भद्रे, किं बहुना ।

परिग्रहवहुत्वेऽपि द्वे प्रतिष्ठे कुलस्य मे ।

ममुद्रग्मना चोर्ध्वं मखी च युवयोरियम् ॥ १८ ॥

उभे—'निर्वृते स्म ।

1. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 2. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 3. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 4. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 5. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 6. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 7. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 8. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 9. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 10. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः ।

4. वयस्य, बहुबलहा राजानो मुनीर्भवन्ति । 5. युवयोः प्रियमस्मी न्वा वृद्धिश्येदमवम्या । 6. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 7. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 8. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 9. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः । 10. नयनयन्त्रादयमग्रविनिर्दिष्टः ।

विप्रयंवदा—(सदृष्टिरेषम्) 'अनमूये, एष इतोदत्तदृष्टिस्तुको
तेको मानरमनिष्पद्यति । एहि । संयोजयाम एनम् । (इत्युभे प्रस्थिते)

शकुन्तला—'हृत्वा, अशङ्कामि । अन्यतरा युवयोरामच्छतु ।

भो—'वृत्तित्या यः शङ्कां न तव समीपे वर्तते । (इति निष्क्रान्ते ।)

शकुन्तला—'कथं गते एव ?

राजा—अलमावगन । नन्वयमाराधयिता जनस्तव समीपे वर्तते !

किं शीतलैः क्लमविनोदिभिर्गर्द्रवाता-

न्मचारयामि नालनांदलतालवृन्तः ।

अङ्गे निधाय करमोरु यथामुखं ते

संवाहयामि चरणानुत पद्मताम्रौ ॥ १९ ॥

शकुन्तला—'न माननीये । आत्मानमप्यनुदिष्ये ।

(इत्युत्थाय गन्तुमिच्छति ।)

राजा—मुन्दरि, अपर्णिनयोऽगो विवमः ; उयं च ते शरीरावस्था ।

उत्सृज्य कुसुमशयनं नलिनीदलकल्पितस्तनावरणम् ।

कथमातपे गमिष्यमि परिधायापेलवैरङ्गैः ॥ २० ॥

(इति बलान्तेनां निवतन्ति ।)

शकुन्तला—'पौरव, र । निवस्य । एतन्मत्तमपि न खत्वात्मनः
स्वामि ।

राजा—भोरु, अले गुरुजनमयेन । दृष्ट्वा ते विदितधर्मा

भवान्नात्र दोषं ग्रहीष्यति कुलपतिः । पश्य ।

१. अणुत्पादस्तु इत्युत्थाय गन्तुमिच्छति । २. न माननीये । ३. आत्मानमप्यनुदिष्ये । ४. इति । ५. अपर्णिनयोऽगो विवमः । ६. उयं च ते शरीरावस्था । ७. उत्सृज्य कुसुमशयनं नलिनीदलकल्पितस्तनावरणम् । ८. कथमातपे गमिष्यमि परिधायापेलवैरङ्गैः । ९. इति बलान्तेनां निवतन्ति । १०. पौरव, र । निवस्य । ११. एतन्मत्तमपि न खत्वात्मनः स्वामि । १२. भोरु, अले गुरुजनमयेन । १३. दृष्ट्वा ते विदितधर्मा भवान्नात्र दोषं ग्रहीष्यति कुलपतिः । १४. पश्य ।

गान्धर्वेण निषादेन बह्व्यो राजर्षिकन्यकाः ।

भूयन्तः परिजितास्ताः पितृभिश्चाभिनन्दिताः ॥२१॥

शकुन्तला — (नृपते, राजा ।) भूयोऽपि सर्वजनमनुमानयिष्ये
राजा — (नृपते, राजा ।)

शकुन्तला — (नृपते, राजा ।)

राजा —

अपरिक्षितकोपकल्पेन तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन ।

अधस्ताद्विषादो नृपते नडवं मुन्दते गृह्यते रमोऽस्या ॥२२॥

(इति मुन्दते स्वयं ।) शकुन्तला परिहरति नाट्येन ।

(नवस्ये) चक्रवर्तिनः । नृपते, राजा । उपस्थिता रजनी

शकुन्तला — (नृपते, राजा ।) गौरा, अमंशयं मम शरी

पृत्तान्तेन वस्त्रेण तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन । नृपते, राजा ।

राजा — (नृपते, राजा ।) तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन ।

(नृपते, राजा ।) तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन ।

मग्न्या — (नृपते, राजा ।) तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन ।

गौतमी — (नृपते, राजा ।) तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन ।

शकुन्तला — (नृपते, राजा ।) तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन ।

गौतमी — (नृपते, राजा ।) तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन ।

(अभ्युक्ष्य) वस्त्रे, परिणये । तान्शकुन्तुमस्येव नवस्य पट्टपदेन । (प्रस्थिताः

1. नृपते, राजा ।

1. नृपते, राजा । 2. कदा । 3. नवस्य पट्टपदेन ।

अमन्ती ।

अमन्ती । 4. नृपते, राजा । 5. इदो इदो ।

अज्ञा गोदन्ता ।

अज्ञा गोदन्ता । 6. नृपते, राजा ।

गौतमी ।

गौतमी । 7. नृपते, राजा ।

8. शकुन्तला ।

8. शकुन्तला । 9. नृपते, राजा ।

10. नृपते, राजा ।

10. नृपते, राजा । 11. नृपते, राजा ।

शकुन्तला—(आत्मगतम् ।) 'हृदय, प्रथममेव सुखोपनतं मनोरथे
[तरभावं न मुञ्चसि । सानुशयविवटितस्य कथं ते मां प्रतं संतापः ।
पदान्तरे स्थित्वा, प्रकाशम् ।) लतावलय, संतापहारक, आसन्नत्रये त्वा
[योऽपि परिभोगाय । (इति दुःखेन निष्क्रान्ता शकुन्तला सहैतरानिः ।)

राजा—(पूर्वस्थानमुपेत्य, मनिःश्वामम् ।) अहो, विद्वत्त्रयः प्रार्थि-
।।र्थसिद्धयः ! मया हि;

मुहुर, लिसंबृताधरोष्ठं प्रतिषेधाक्षरविकृवाभिरामम् ।

[स्वमंसविवर्ति पक्षमलाक्ष्याः कथमप्युन्नमितं न चुम्बितं तु ॥२३॥

क नु खलु संप्रति गच्छामि ? अथ वा, इहैव प्रियापग्निसुक्तमुक्ते
लतावलये मुहूर्तं स्यास्यामि । (सर्वतोऽवलोक्य,)

तस्याः पुष्पमयी शरीरलुलिता शय्या शिलायामियं
क्लान्तो मन्मथलेख एष नलिनीपत्रे नखैर्गर्पितः ।

हस्ताद्भ्रष्टमिदं विसाभरणमित्यासज्यमानेक्षणो

निर्गन्तुं सहसा न वेतसगृहाच्छक्नोमि शून्यादपि ॥२४॥

(आकाशे ।) राजन्—

सायंतने सवनकर्मणि संप्रवृत्ते

वेदिं हुताशनवर्ती परितः प्रयस्ताः ।

छायाश्चरन्ति बहुधा भयमादधानाः

संख्यापयोदकपिशाः पिशिताशनानाम् ॥२५॥

राजा—अयमहमागच्छामि । (इति निष्क्रान्तः ।)

तृतीयोऽङ्कः ।

अनसूया—'ननु मन्त्र्याः शकुन्तलायाः सौभाग्यदेवतार्चनीया !

प्रियंवदा—'युज्यते । (इति तदेव कर्माभिनयतः ।)

नेपथ्ये) अयमहं माः ।

अनसूया—(कर्णं दृष्ट्वा) 'सखि, अनिधीनामिव निवेदिताम् ।

प्रियंवदा—'ननूटजपं'निहिता शकुन्तला ?

अनसूया—'अयं पुनर्दृश्येन यनिहिता ! अश्रमेनावद्धिः कुमुभः ।

(हृति प्रस्थिते ।)

नेपथ्ये) आः अनियमितानि,

विचिन्तयन्ती यमनन्यमानमा

तपोश्चनं वेत्यि न सामुपस्थितम् ।

स्मरिष्यति त्वां न म गंधितोऽपि स-

नक्त्यां प्रसक्तः प्रथमं कृतामिव ॥ १ ॥

प्रियंवदा—हा धिक्! हा धिक्! अप्रियमेव संवत्तम् ।

कस्मिन्नापि पृथक्हंऽगच्छा शून्यद्वया शकुन्तला । (पुरोऽवोच्य,)

न खलु यस्मिन्कस्मिन्नपि । तत्र दुर्योः सुतभक्तयो महर्षिः । तथा

शुक्ला वेगवदोन्कुलया दुर्गाया गत्या प्रनिनिवृत्तः !

अनसूया — 'कोऽन्यो हनतामनुं प्रभवति ? गच्छ । पादयोः

प्रणम्य निरतयनं ; यावद्दहमर्षोऽहमपहृषयामि ।

[illegible]

प्रियंवदा—'तथा ।

(इति निष्क्रान्ता ।

अनसूया—(पदान्तरे स्खलितं निरूप्य) 'अहो, आवेगस्खलितय
गत्या प्रभ्रष्टं ममाग्रहस्तात्पुष्पभाजनम् ! (इति पुष्पोच्चयं रूपयति ।)

(प्रविश्य) प्रियंवदा—'मति, प्रकृतिवक्रः स कस्यानुनयं प्रति
गृह्णाति ? किमपि पुनः मानुकोशः कृतः ।

अनसूया—(सस्मितम् ।) 'तस्मिन्बह्वेतदपि । कथय ।

प्रियंवदा—'यदा निवर्तितुं नेच्छति, तदा विज्ञापितो मया
भगवन प्रथम इति प्रेक्ष्याविज्ञानतपःप्रभावस्य दुहितृजनस्य भगव
नैकोऽसगंधो मर्षयितव्य इति ।

अनसूया—'तन्मतः ?

प्रियंवदा—'ततो "न मे वचनमन्यथाभवितुमर्हति । किं त्वभिज्ञा
नाभरणार्थं न शान्तिं नि निष्यत" इति मन्त्रयमाण एवान्तर्हितः ।

अनसूया—'अथमिदानीमाश्रमितुम् । अस्मि तेन राजर्षिणा
संप्रस्थितेन स्वनामयेराङ्गितमङ्गुलीयकं मण्डीयमिति स्वयं पिनद्धम् ।
तस्मिन्स्वार्थानोपाया शकुन्तला भविष्यति ।

प्रियंवदा—'मयि, एहि । देवकार्यं तावदस्या निर्वर्तयावः । (परिक्रामतः)

1. तदा । 2. अहो । अविभक्त्यालिङ्गः । गीर्णः पञ्चमः मे अग्रहस्तादौ पुष्प-
भाजनम् । 3. मति, प्रकृतिवक्रो यो कस्मिन् अपुण्ये परिदोषहृदि । किं वि उण माण
कोमो किदो । 4. तस्मिन् बहु पदं वि । कहेहि । 5. यदा निवर्तितुं ण इच्छति
तदा विज्ञापितो मा । भगवः पदः । 6. प्रेक्ष्या अविज्ञानतपवत्प्रभावस्य दुहितृजनस्य
भगवदा पदो अग्रादौ मर्षयितव्यो नि । 7. ततो ततो । 8. ततो ण मे वचनं
अण्णहामविदुः अविदोः । 9. तदुः अविज्ञानाभरणार्थं मण्डीयं मावो निवर्तितुमर्हति मन्त-
वन्तो एव्य अन्तिमिदो । 10. स्वः राजा अग्रमिदुः । अस्थि तेन राजर्षिणा संप-
स्थितेन मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं
मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं मण्डीयं

प्रियंवदा—(विलोक्य) 'अनसूये, पश्य तावत् । वामहस्तोपहित-
॥ऽऽलिखितेव प्रियमखी । भर्तृगतया चिन्तयात्मानमपि नैषा
॥वयति । किं पुनरागन्तुकम् !

अनसूया—'प्रियंवदे, द्वयोरैव नौ मुख एष वृत्तान्तस्तिष्ठतु ।
क्षितव्या खलु प्रकृतिपेलवा प्रियमखी !

प्रियंवदा—'को नामोष्णोदकेन नवमालिकां मिश्रति ? (निष्क्रान्ते)
विष्कम्भः

(ततः प्रविशति सुप्रस्थितः शिष्यः ।)

शिष्यः—बेलोपलक्षणार्थमादिष्टोऽस्मि तत्रभवता प्रवामादुपावृत्तेन
॥इयपेन । प्रकाशं निर्गतम्नावद्वत्योक्तयामि क्रियद्वशिष्टं रजन्या इति ।
[परिक्रम्यावलोक्य च ।] हन्त प्रभातम् ! तथा हि ;

यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोपधना-

माविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः

तेजोद्वयस्य युगपद्वयमनोदयाभ्यां

लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु ॥ २ ॥

अपि च ।

अन्तर्हिते शशिनि सैव कुसुद्वती मे

दृष्टिं न नन्दयति मंस्मरणीयशोभा ।

इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य

दुःखानि नूनमतिमात्रमुदुःसहानि ॥ ३ ॥

1. अणमण, पश्य दाव । वामहस्तोपहितवअणा आलिहिदा विअ पिअमही ।
भर्तृगतया चिन्तया अत्तामं पि ण एत्ता विगर्वति । किं उण आगन्तुअ । 2. पिअवदे,
द्वयेण एव णो मुहे एत्ता वुत्तन्तोचिद्वदु । रजिखदव्वा वग्गु पकिदिपेलवा पिअसही ।

३. --- --- ---

(प्रविश्यापटीक्षेपेण ।)

अनसूया—'यद्यपि नाम विषयपराङ्मुखस्य जनस्यैतन्न विदि
तथापि तेन राज्ञा शकुन्त्यायामनार्यमाचरितम् ।

शिष्यः—यावदुपस्थितां होमवेलां गुग्मे निवेदयामि । (निष्क्रान्तः)

अनसूया—'प्रतिबुद्धापि किं करिष्यामि ? न मे उचिन्नेष्वा
निजकरणीयेषु हस्तपादं प्रारति ! काम इदानीं सकामो भवतु, येना
सत्यसंधे जने शुद्धहृदया सखी पदं कारिता । अथवा, दुर्वानःशाप ए
विकारयति । अन्यथा, कथं मे राजर्षितादृशीनि मन्त्रयिन्वैतावत
कालस्य लेखमात्रमपि न विमृजति ? तदितोऽभिज्ञानमङ्गलीयकं तम्
विमृतावः । दुःखशीले तपस्विजने कोऽभ्यर्थ्यताम् ? ननु सखीगर्भा
दोष इति व्यवभितापि न पारयामि प्रथमप्रतिनिवृत्तस्य तानकाश्यपस्य
दुष्यन्तपरिणीतामाञ्जलत्वां शकुन्त्यां निवेदयितुम् । इत्थंगतेऽहमापि
किं करणीयम् ?

(प्रविश्य) **प्रियंवदा**—(सहर्षम्) सखि, त्वरस्व त्वरस्व शकुन्त्यायः
प्रस्थानकौतुकं निर्वर्तयितुम् ।

1. जइ वि गाम विमअपरम्मुदस्स जणस्स एदं ण विदंअं तह वि नेण रण्णा
मउन्दलाए अणज्जे आगिदं ।

2. पडिबुद्धा वि किं करिस्सं ? न मे उदसं वि निअकरणिज्जेसु हत्थपाआ
पसरन्ति । कामो दाणि सकामो होदु अण अत्यच्चसंधे जणे मूध्धादिअया सही पदं
कारिता । अहवा दुर्वानमायो एमो विआगिदं । अण्णदा कल सो राएसो तारिस्सो ।
मन्तिअ एत्तिअस्स कालस्य लेखमेत्तं वि ण विमज्जेति । मा उदो अदिण्णायो अहया-
अअं तस्म विमज्जेम । दुःखशीले तवग्गिणे कोऽभ्यर्थ्याअदु । णं सहंगाणां मे-
त्ति व्यवभिता वि ण पारोम पत्तामपदिणउत्तरम तादकमवग्गम् दुःखमन्तपरिणाद आवण्ण-
सत्तं मउन्दलं णिवेदिदुं । इत्थंगदे अहोहि किं करणिज्ज ।

3. सखि, त्वर, त्वर, मउन्दलाए पत्थाणकोदुअं णिवोत्तु ।

अनसूया—'सखि, कथमेतत् ।

प्रियंवदा—'शृणु । इदानीं सुखशायितवृच्छिका शकुन्तलासकाशं
तास्मि ।

अनसूया—'ततस्ततः ?

प्रियंवदा—'यावदेतां लज्जावनतदुर्भां परिष्वज्य तातकाश्यपेनैव-
भेनन्दितम् । दिष्ट्या धूमाकुलितदृष्टेरपि यजमानस्य पावक एवाहुतिः
यता । वत्से, मुशिव्यपरिदिता विद्येवाशोचनीयासि संवृत्ता । अद्यैव
पिरक्षितां त्वां भर्तुः सकाशं विसर्जयामीति ।

अनसूया—'अथ केन सूचितस्तानकाश्यपस्य वृत्तान्तः ?

प्रियंवदा—'अग्निशरणं प्रविष्टस्य शरीरं विना छन्दोमय्या वाण्या ।

अनसूया—(साविस्मयम्) 'कथमिव ?

प्रियंवदा—(संस्कृतमाश्रित्य)

दुष्यन्तेनाहितं तेजो दधानां भूतये भुवः ।

अवेहि तनयां ब्रह्मन्नग्निगर्भां शमीमिव ॥ ४ ॥

अनसूया—(प्रियंवदामाश्लिष्य) 'सखि, प्रियं मे । किं त्वद्यैव शकुन्तला
यत इत्युत्कण्ठासाधारणं परितोषमनुभवामि ।

1. सखि कहं एतत् । 2. शृणुति । दाणि सुखमहर्दुर्च्छिका मउन्दलासआमं
मि । 3. ततो ततो । 4. तत एणं लज्जावणदमुहि परिस्तजिआतादकस्मवेण
अहिणन्दितं । दिष्टिआ धूमाउलिददिष्टिणो वि जअमाणस्स पावए एव्य आहुती
दा । वच्छे सुमिस्मापरिदिण्णा विज्जा विअ असोअणिज्जाणि संवुत्ता । अज्ज एव्व
गतिस्सदं तुम भानुणो मआस विमज्जेमिति । 5. अहं केण सूइदो तादकस्सबस्स
तो । 6. आग्निशरणं पविष्टस्य शरीरं विना छन्दोमय्या वाणिआ । 7. कह
12 8. सखि, प्रियं मे । किं अज्ज एव्व सउन्दला णमिदित्ति उक्कण्ठासाधारणं
तोसं अणुहोमि ।

प्रियंवदा—‘सखि, आवां तावदुत्कृष्ठां विनोदयिष्यावः ।
तपस्विनी निर्वृता भवतु ।

अनसूया—‘तेन ह्येनस्मिंश्चूतशाखावलम्बिते नालिकेरसमुद्र
एतन्निमित्तमेव कालान्तरक्षमा निक्षिप्ता मया कंसरमालिका । तदिष
हस्तमंनिहितां कुरु । यावदहमपि तस्यै मृगरोचनां तीर्यमस्ति
दूर्वाकिमलयानीति मङ्गलममालम्बनानि विरचयामि ।

प्रियंवदा—‘तथा क्रियताम् ।

(अनसूया निष्क्रान्ता । प्रियंवदा नाट्येन सुमनसो गृह्णाति ।)
(नेपथ्ये) गौतमि, आदिश्यन्तां शार्ङ्गरवमिश्राः शकुन्तलानयनाय

प्रियंवदा—(कणं दत्त्वा)‘ अनमृये, त्वरस्व त्वरस्व । एते खलु
हस्तिनापुरगामिन ऋषयः शब्दाय्यन्ते ।

(प्रविश्य समालम्बनहस्ता) अनसूया—‘सखि, एहि । गच्छावः
(इति परिक्रामतः ।)

प्रियंवदा—(विलोक्य)‘एषः सूर्योदय एव शिखामञ्जिता प्रतीष्ट-
नीवारहस्ताभिः स्वस्तिवाचनिकाभिस्नापनीभिरभिनन्द्यमाना शकुन्तला
तिष्ठति । उपमर्षाव एनाम् । (इत्युपसर्पतः ।)

(ततः प्रविशति यथोद्दिष्टव्यापारा आसनस्था शकुन्तला ।)

1. सहि, वञ्चं दाव उकृष्टं विणोदयिष्यामो । सा तवस्विनी निखुदा होदु ।
2. तेण हि एदस्मि चूतशाखानलम्बिते पारिपुष्पमुग्गए एतण्णिमित्त एव्व कालान्तर-
क्खमा निक्षिप्ता मए कंसरमालिका । ता इमे हत्थसणिहिद करेहि । जाव अहंपि
से मिअलोअणं नित्थमिस्सिअं दुर्वाकिमन्दआणाति मङ्गलसमालम्बणाणि विरपमि ।
3. तह करीअदु । 4. अनसूया, तुवर तुवर । एदं कमु हत्थिणाउरगामिणो रसीओ
सदावीअन्ति । 5. सहि एहि । गच्छाव । 6. एसा सुज्जोदए एव्व मिहामञ्जिता
पण्डित्छिदणोवारह याहि मोरि यवाआणकादि ताक्कादि अहिणन्दीअमाणा सउन्दला

तापसीनामन्यतमा—(शकुन्तलां प्रति) 'जाते, भर्तुर्वहुमानमूचकं
देवीशब्दं लभस्व ।

द्वितीया—'वत्से, वीरप्रमविनी भव ।

तृतीया—'वत्से, भर्तुर्वहुमता भव ।

(इत्याशिषो इत्था गौतमीवर्जं निष्क्रान्ताः ।)

सख्यौ—(उपसृत्य) 'सखि, सुखमजनं ते भवतु ।

शकुन्तला—'स्वागतं मे मख्योः । इतो निपीदतम् ।

उभे—(मङ्गलपात्राण्यादाय । उपविश्य) 'हला, सज्जा भव ; यावत्ते
ङ्गलसमालम्भनं विरचयावः ।

शकुन्तला—'इदमपि बहु मन्तव्यम् । दुर्लभमिदानीं मे मखी-
गडनं भविष्यति । (इति बाष्पं विसृजति ।)

उभे—'सखि, उचितं न ते मङ्गलकाले रोदितुम् ।

(इत्यश्रूणि प्रसृज्य नाट्येन प्रसाधयतः ।)

प्रियंवदा—'आभरणोचितं रूपमाश्रमसुलभैः प्रसाधनेर्विप्रकार्यते ।

(प्रविश्योपायनहस्तावृणिकुमारकौ ।)

उभे—इदमलंकरणम् । अलंक्रियतामत्रभवती ।

(सर्वा विलोक्य विस्मिताः ।)

गौतमी—^{१०}वत्स नारद, कुत एतत् ?

1. जाते, भर्तुणो बहुमाणत्वात् न महादेशमहं लोकोहि । 2. वच्छे, नारदप्यमर्षिणी
र्हि । 3. वच्छे, भर्तुणो बहुमता होति । 4. सखि, सुखमजनं ते होतु । 5. सखि
मर्हणं । इतो निपीदतम् । 6. हला, सज्जा होहि । यावत्ते मङ्गलसमालम्भनं
रणम् । 7. इदं पि बहु मन्तव्यम् । दुर्लभं दानीं मे सखीमण्डणे भविष्यति । 8. सखि,
इदं न मे मङ्गलकाले रोदितुम् । 9. आभरणोचितं रूपं अस्मत्सुलभैः प्रसाधनेहि
वेपथुआरीअदि । 10. वच्छे नारद, कुतो एतत् ?

प्रथमः—तातकाश्यपप्रभावात् ।

गौतमी—'किं मानसी सिद्धिः ?

द्वितीयः—न खलु । श्रूयताम् । तत्रभवता वयमाज्ञताः शकुन्तलाहेतोर्वनस्पतिभ्यः कुसुमान्याह्वयन्तेति । तत्र इमानीं

क्षौमं केनचिदिन्दुपाण्डु तरुणा माङ्गल्यमाविष्कृतं

निष्ठचूतश्चरणोपभोगसुलभो लाक्षारमः केनचित् ।

अन्येभ्यो वनदेवताकरतलैरापर्वभागोत्थितै-

र्दत्तान्याभरणानि तत्किमलयोद्धेदप्रतिद्वन्दिभिः ॥५॥

प्रियंवदा—(शकुन्तलां श्लोकम्) 'हला, अनयाभ्युपपत्त्या सृचिता तं भर्तृर्गोहेऽनुभवितव्या राजदक्षिणीः । (शकुन्तला व्रीडां रूपयति ।)

प्रथमः—गौतम, एह्येहि । अभिषेकास्तीर्णाय काश्यपाय वनस्पति-
सेवां निवेदयामः ।

द्वितीयः—तथा । (इति निष्क्रान्तः ।)

सख्यौ—'अये, अनुपयुक्तभूपणोऽयं जनः । चित्रहर्मपरिचयेनाङ्गे-
त आभरणविनियोगं कुर्वः ।

शकुन्तला—'जाने वां नैपुणम् । (उभे नाट्येनालंकुरुतः ।)

(ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः काश्यपः ।)

काश्यपः—

✱

यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया

कण्ठः स्तम्भिनवाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम् ।

१. किं मानसी सिद्धिः ? २. हला, इमा ए अन्नुवयस्ती ए सृष्ट आ दे नत्तुणो गो-
-न्द्ये वा गच्छन्ति । ३. अयं, अणुवृत्तभूमणो अत्रे त्रेणो । चित्रकम्मपरि-

वैक्लव्यं मम तावदीदृशमिदं स्नेहादरण्यौकसः

पीडयन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविश्लेषदुःखैर्नवैः ॥६॥

(इति परिक्रामति ।)

सख्यौ—'हला शकुन्तले, अवसितमण्डनासि । परिधत्स्व सांप्रतं
क्षौमयुगलम् । (शकुन्तलोत्थाय परिधत्ते ।)

गौतमी—'जाते, एष त आनन्दपरिवाहिना चक्षुषा परिष्वजमान
व गुरुरुपस्थितः । आचारं तावत्प्रतिपद्यस्व ।

शकुन्तला--(सखीऽम्) 'तान्, वन्दे ।

काश्यपः—वत्से !

ययातेरिव शर्मिष्ठा भर्तुर्वहुमता भव ।

मुतं त्वमपि मम्राजं मेव पूरुमवाप्नुहि ॥ ७ ॥

गौतमी—'भगवन्, यरः खल्वेषः । नाशीः ।

काश्यपः—वत्से ! इतः सद्यो हृतानग्नीन्प्रदक्षिणीकुरुष्व ।

(सर्वे परिक्रामन्ति ।)

काश्यपः—(ऋक्छन्दसाऽऽशास्ते ।)

।मी वेदिं परितः क्लृप्तधिषण्याः समिद्रन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः ।

।पन्नन्तो दुरितं हव्यगन्धैर्वैतानास्त्वां बह्वयः पावयन्तु ॥८॥

प्रतिष्ठस्वेदानीम् । (सदृष्टिक्षेपम्) क्व ते शार्ङ्गरवमिश्राः ?

(प्रविश्य) शिष्याः—भगवन्, इमे स्मः ।

काश्यपः—भगिन्यास्ते मार्गमादेशय ।

1. हला मउन्दले, अवमिदमण्डनासि । परिधेहि संपदं खोमजुअलं । 2. जादे,
मो दे आणन्दपरिवाहिना चक्षुणा परिस्सजन्तो विअ गुरू उवट्ठिदो । आआरं दाव
... .. पणे आसिसा ।

शार्ङ्गरवः—इत इतो भवती । (सर्वे परिक्रामन्ति ।

काश्यपः—भो भोः ! संनिहितास्तपोवनतरवः ।

— पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वपीतेषु या
नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन या पल्लवम्
आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः
सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥९॥
(कोकिलरवं सूचयित्वा ।)

अनुमतगमना शकुन्तला तरुभिरियं वनवासबन्धुभिः ।
परभृतविरुतं कलं यथा प्रतिवचनीकृतमेभिरीदृशम् ॥१०॥
(आकाशे ।)

रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभि-
श्छायाद्रुमैर्नियमिताकर्मयूखतापः ।

भूयात्कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः

शान्तानुकूलपवनश्च शिवश्च पन्थाः ॥ ११ ॥

(सर्वे सविस्मयमाकर्णयन्ति ।)

गौतमी—^१जाते ज्ञानिजनस्त्रिगुणमिग्दज्ञातगमनासि तपोवनदेव-
ताभिः । प्रणम भगवतीः ।

शकुन्तला—(सप्रणामं परिक्रम्य । जनान्तिकम्) ^२हला प्रियंवदे
आर्यपुत्रदर्शिनोत्सुकाया अप्याश्रमपदं परित्यजन्त्या दुःखेन मे चरणै-
पुरतः प्रवर्तेते ।

1. जादे, ण्णादिजगमिणिद्धादि अणुण्णादगमणासि नवोवणदेवदाहिं । पणम
2. हला प्रियंवदे आर्यपुत्रदर्शिनोत्सुकाया अप्याश्रमपदं परित्यजन्त्या

प्रियंवदा—‘न केवलं तपोवनविरहकातरा मख्येव । त्वयोपस्थित-
वियोगस्य तपोवनस्यापि तावत्समवस्था दृश्यते !

उद्गलितदर्भकवला मृगयः परित्यक्तनर्तना मयूराः ।

अपसृतपाण्डुपत्रा मुञ्चन्त्यश्रूणीय लताः ॥ १२ ॥

शकुन्तला—(स्मृत्वा) ‘नान, लताभगिनीं वनज्योत्स्नां तावदा-
मन्त्रयिष्ये ।

काश्यपः—अवैमि तेऽस्यां सोदयास्नेहम् । इयं तावद्दक्षिणेन ।

शकुन्तला—(उपेत्य लतामालिङ्ग्य) ‘वनज्योत्स्ने चूनसंगतापि मां
प्रत्यालिङ्गेतोगताभिः शाखावाहाभिः । अद्यप्रभृति दूरपरिवर्तिनी ते
खलु भविष्यामि !

काश्यपः—संकल्पितं प्रथममेव मया तत्रार्थे

भर्तारिमात्मसदृशं सुकृतैर्गता त्वम् ।

चूतेन संश्रितवती नवमालिकेय-

मस्यामहं त्वयि च संप्रति वीतचिन्तः ॥ १३

इतः पन्थानं प्रति । अस्व ।

शकुन्तला—(मुख्यौ प्रति) ‘हला, एषा द्वयोर्युवयोर्हस्ते निक्षेपः ।

सख्यौ—‘अयं जनः कस्य हस्ते समर्पितः ? (इति बाष्पं विसृजतः)

1. न केवलं तपोवनविरहकातरा मख्ये एव । तुण उवादिदविओअस्स तपोवनस्स
वि दाव समवस्था दमिइ ।

उग्गलिअदम्भकवला मिआ परिच्चत्तणच्चाणा मोरा ।

ओसरिअपण्डुपत्ता मु अन्ति अस्सू विअ लदाओ ॥

2. ताद, लतादहिभिअं वणजोसिणि दाव आमन्तइस्सं । 3. वणजोसिणि, चूदसंगता
वि मं पच्चालिङ्ग इदोमद्गहिं साहाषाहाहिं अज्जप्पहुदि दूरपरिवत्तिणी दे खु भविस्सं ।

— ११— ५. अयं जणो कस्स हत्थे समप्पिदो ?

काश्यपः—अनमृये, अलं रुदित्वा । ननु भवतीभ्यामेव स्थिर
कर्तव्या शकुन्तला ! (सर्वे परिक्रामन्ति)

शकुन्तला—'नात, एषोऽज्यञ्जन्तचारिणी गर्भमन्थरा मृगवधूर्यद
ऽनघप्रमवा भवति, तदा मद्यं कमपि प्रियनिवेदयितृकं विमर्जयिष्यथ

काश्यपः—तं विस्मरिष्यामः ।

शकुन्तला—(गतिभङ्गं रुदित्वा) 'को नु खल्वेष निवसने
सज्जते ? (इति परावर्तते ।)

काश्यपः—वन्मे !

यस्य त्वया व्रणविरोपणमिङ्गुदीनां

तैलं न्यपिच्यत मुखे कुगसूचिविद्वे ।

श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जह्वाति

मोऽयं न पुत्रकृतकः पदर्शी मृगस्ते ॥ १४ ॥

शकुन्तला—'वन्मे ! हि महवामाग्न्याग्निनीं मामनुसरसि ?
अचिरप्रमृतया जनन्या विना वर्धित एव । इदानीमपि मया विरहितं
त्वां नातश्चिन्तयिष्यमि । निवर्तन्व यावत् । (इति रुदती प्रस्थिता ।)

काश्यपः— उन्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिं

वाष्पं कुरु स्थिरतया विद्वतानुबन्धम् ।

अस्मिन्नलक्षितनतोननभूमिभागे

मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति ॥ १५ ॥

1. नात, एषोऽज्यञ्जन्तचारिणी गर्भमन्थरा मृगवधूः । 2. नात अनघप्रमवा मोह
नदा मे कपि प्रियनिवेदयितृकं विमर्जयिष्यथ । 2. को नु क्नु एषो निवसने मे सज्जते ?

शार्ङ्गरवः—भगवन् ! ओदकान्तात् स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्य इति
यत् । तदिदं सरस्तीरम् । अत्र संदिश्य प्रतिगन्तुमर्हसि ।

काश्यपः—तेन हीमां क्षीगृक्षच्छायामाश्रयामः ।

(सर्वे परिक्रम्य स्थिताः ।)

काश्यपः—(आत्मवचम्) किं नु खलु तत्रभवतो दुष्यन्तस्य
त्तरूपमस्माभिः संदृष्टव्यम् ? (चिन्तयन्ति)

शकुन्तला—(जनान्तिकम्) 'हृत्वा, पश्य । नलिनीपत्रान्तरितमपि
हृत्वरमपश्यन्त्यातुरा चक्रवाक्यागटनि दुष्करमहं करोमीति ।

अनसूया—'ससि, मैत्रं मन्त्रयस्व ।

एषापि प्रियेण विना गमयति रजनीं विषाददीर्घतराम् ।

गुर्वपि विरहदुःखमःशावन्धः साहयति ॥ १६ ॥

काश्यपः—शार्ङ्गरव, इति त्वया मद्रचनात्मा राजा शकुन्तलां
प्लुत्य वक्तव्यः ;—

शार्ङ्गरवः—आज्ञापयतु भगवान् ।

काश्यपः—

अस्मान्साधु विचिन्त्य मयमधनानुजैः कुलं चात्मन-

स्त्वयस्याः कथमप्यवान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम् ।

सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया

भाग्यायत्तमतःपरं न खलु तद्वाच्यं वधूवन्धुभिः ॥१७॥

शार्ङ्गरवः—गृहीतः संदेशः ।

1. हृत्वा पश्य । नलिनीपत्रान्तरितं वि महारं अनेकतन्ता आदुग चक्रवाहं
उदि दुष्करं अहं करोमीति । 2. नलि, मा एव मन्तहि ।

एषा वि शिष्य विना गमे रआण विसाजरी अरं ।

॥ ३ ॥ वि विरहदुःखं आमावन्धो साहवेदि ॥

काश्यपः—वत्से, त्वमिदानीमनुशासनीयासि । वनौकसोऽपि सन्तो
लौकिकज्ञा वयम् ।

शार्ङ्गरवः—न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम !

काश्यपः—मा त्वमितः पतिकुटुम्बं प्राप्य,

शुश्रूषस्व गुरुन्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने

भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स प्रतीपं गमः ।

भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी

यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः ॥ १८ ॥

कथं वा गौतमी मन्यते ?

गौतमी—'एतावान्वधूजनस्योपदेशः । जाते, एतत्खलु सर्वमवधारय

काश्यपः—वत्से, परिष्वजस्व मां सखीजनं च ।

शकुन्तला—'तान्, इत एव किं प्रियंवदानुसृये सख्यौ निवर्तिष्येते!

काश्यपः—वत्से, इमे अपि प्रदेये । न युक्तमनयोस्तत्र गन्तुम्
त्वया सह गौतमी यास्यति ।

शकुन्तला—(पितरमाश्लिष्य) 'कथमिदानीं तातस्याङ्गात्परित्रष्ट
मलयतटोन्मूलिता चन्दनलतं व देशान्तरे जीवितं धारयिष्यामि ?

काश्यपः—वत्से, किमेवं कातरामि ?

अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे

विभवगुरुभिः कृत्यस्तस्य प्रतिक्षणमाकुला ।

तनयमचिरात्प्राचीनार्कं प्रसूय च पावनं

मम विरहजां न त्वं वत्से शुचं गणयिष्यसि ॥ १९ ॥

1. एतौकसो बहुजन्यम् उपदेशो । जाते एव वयु सर्वं अधारेहि । 2. तात,

किं प्रियंवदानुसृये सख्यौ निवर्तिष्येते । 3. कथं दाणिं तादस्त ।

(शकुन्तला पितुः पादयोः पतति ।)

काश्यपः—यदिच्छामि ते तदस्तु ।

शकुन्तला—(सख्याबुपेत्य) 'हला, द्वे अपि मां सममेव परिष्वजेताम्
सख्यौ—(तथा कृत्वा) 'सखि, यदि नाम स राजा प्रत्यभिज्ञान-
मन्थरो भवेत्ततस्तस्माद्यिदमात्मनामधेयाङ्कितमङ्गुलीयकं दर्शय ।

शकुन्तला—'अनेन संदेहेन वामाकम्पितास्मि !

सख्यौ—'मा भैषीः ! अतिस्नेहः पापशङ्की !

शार्ङ्गरवः—युगान्तरमारूढः सविता । त्वरतामत्रभवती ।

शकुन्तला—(आश्रमाभिमुखी स्थित्वा,) 'तात, कदा नु भूयस्त-
पोवनं प्रेक्षिष्ये ?

काश्यपः—श्रूयताम् !

भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी

दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य ।

भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धं

शान्ते करिष्यसि पदं पुनराश्रमेऽस्मिन् ॥२०॥

गौतमी—'जाते, परिहीयते गमनवेला ! निवर्तय पितरम् ।

अथवा चिरेणापि पुनः पुनरेषैवं मन्त्रयिष्यते । निवर्ततां भवान् ।

काश्यपः—वत्से, उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम् ।

1. हला, दुवे वि म समं एव परिरसजह । 2. सहि जह णाम सो राआ
पसहिण्णाणमन्थरो भवे, तदे से इमं अरुणामहेअङ्किअं अङ्गुलीअं दसेहि । 3. श्मिणा
मंदेहेण वो आकम्पिदस्मि । 4. मा भाआहि । अदिसिणेहो पावसङ्की । ५. ताद, कदा
णु भूओ तवोवणं पेक्खिदसे ? 6. जादे, परिहीअदि गमनवेला । णिवत्तेहि पिदरं ।
अहवा चिरेण वि पुणो पुणो एसा एव मन्तस्सदि । णिवत्तदु भवे ।

शकुन्तला—(भूयः पितरमाश्लिष्य) 'तपश्चरणपीडितं तातशरीरम्
तन्मातिमात्रं मम कृत उत्कण्ठस्य !

काश्यपः—(सनिःश्वासम् ।)

शममेष्यति मम शोकः कथं नु वत्से त्वयारचितपूर्वम्
उटजद्वारविरूढं नीवारबलिं विलोकयतः ॥२१॥

गच्छ । शिवास्ते पान्थानः सन्तु ।

(निष्क्रान्ता शकुन्तला सहयायिमश्च ।)

सख्यौ—(शकुन्तलां विलोक्य) 'हा धिक् हा धिक् ! अन्तर्हिता
शकुन्तला वनराज्या ।

काश्यपः—(सनिःश्वासम्) अनमूये, गतवती वां सहचारिणी !
नेगृह्य शोकमनुगच्छतं मां प्रस्थितम् ।

उभे—'तात, शकुन्तलाविरहितं शून्यमिव तपोवनं कथं प्रविशामः?

काश्यपः—स्नेहप्रवृत्तिरेवंदर्शिनी । (सविमर्शं परिक्लम्य) हन्त मोः !
शकुन्तलां पतिकुलं विमृज्य लब्धमिदानीं स्वास्थ्यम् । कुतः ;

अर्थो हि कन्या परकीय एव

तामद्य संप्रेष्य परिग्रहीतुः ।

जातो ममायं विशदः प्रकामं

प्रत्यर्पितन्यास इवान्तरात्मा ॥२२॥ (निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

१. तवचरणपीडितं तातशरीरं । ता मा आदिमेत्तं मम किदे उत्कण्ठस्म ।

२. हद्दी हद्दी । अन्तर्लिहिता सउन्दला वनराज्ये । ३. ताद, सउन्दलाविरहितं

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्यासनस्थो राजा विदूषकश्च ।)

विदूषकः—(५०^१ं दत्त्वा) 'भो वयस्य, संगीतशालान्तरेऽवधानं देहि ।
विशुद्धाया गीतेः स्वरसंयोगः श्रूयते । जाने तत्रभवती हंसपदिका
र्णपरिचयं करोतीति ।

राजा—तूष्णीं भव । यावदाकर्णयामि । (आकाशे गीयते ।)

अभिनवमधुलोलुपस्त्वं तथा परिचुम्ब्य चूतमञ्जरीम् ।

कमलवसतिमात्रनिर्वृतो मधुकर विस्मृतोऽस्येनां कथम्॥१॥

राजा—अहो ! रागपरिवाहिणी गीतिः ।

विदूषकः—'किं तावद्गीत्या अवगतोऽस्यारयः ?

राजा—(स्मितं कृत्वा) सकृन्कृतप्रणयोऽयं जनः । तदस्या देवीं
सुमतीमन्तरेण मदुपालम्भमवगतोऽस्मि । सखे मावश्य, मद्वचना-
च्युतां हंसपदिका । निपुणमुपालब्धोऽस्मीति ।

विदूषकः—'यद्भवानाज्ञापयति । (उत्थाय) भो वयस्य, गृहीतस्य
या परकीयैर्हस्तैः शिखण्डके ताड्यमानस्याप्सरसा वीतरागस्येव
स्तीदानीं मे मोक्षः !

राजा—गच्छ । नागरिकवृत्त्या संज्ञापयैनाम् ।

विदूषकः—'का गतिः ! (हति निष्क्रान्तः)

१. भो वयस्य, संगीतशालान्तरे अवधानं देहि । कलविसुद्धाय गीदीय सरसंजोओ
गीति । जाने तत्तहोदी हंसवदिआ वण्णपरिअअं करोदि त्ति ।

अहिणवमधुलोलुवो तुमं तह परिचुम्बिअ चूअमञ्जरीं ।

कमलवमश्मेतणिव्वुदो महुअर विहरिदो सि णं कहं ॥

२. किं दाव गीदीय अवगओ अक्खरत्थो । ३. अं भवं आणवेदि । भो वयस्य,
दस्स ताए परकीएहि हत्थेहिं सिहण्डए ताडीअमाणस्स अच्छराए वीदराअरस्स
णत्थि दाणि मे मोक्खो ! ४. का गर्ह !

राजा—(आत्मगतम्) किं नु खलु गीतमेवंविचार्यपाकण्येऽजन-
विरहादृतेऽपि बलवदुत्कण्ठितोऽस्मि ! अथवा ;

रम्याणि वीक्ष्य मधुरांश्च निशम्य शब्दा-
न्यर्युत्सुको भवति यत्सुखितोऽपि जन्तुः ।

तच्चेतसा स्मरति नूनमबोधपूर्वं
भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि ॥ २ ॥

(इति पर्याकुलस्तिष्ठति ।)

(प्रविश्य) कञ्चुकी—अहो नु खल्वीदृशीमवस्थां प्रणिपन्नोऽस्मि !

आचार इत्यवहितेन मया गृहीता
या वेत्रयाष्टिरवरोधगृहेषु राज्ञः ।

काले गते बहुतिथे मम सैव जाता
प्रस्थानविकृत्वगतेरवलम्बनार्थम् ॥ ३ ॥

भोः ! कामं धर्मकार्यमनतिपात्यं देवस्य । तथापीदानीमेव धर्मात्मना-
दुन्विताय पुनरुपरोधकारि कण्वशिष्यागमनमस्मै नोत्सहे निवेदयितुम् ।
अथवाऽविश्रमोऽयं लोकतन्त्राधिकारः ! कुतः ।

भानुः सकृद्युक्ततुरङ्ग एव रात्रिदिवं गन्धवहः प्रयाति ।

शेषः सदैवाहितभूमिभारः पट्टांशवृत्तेरपि धर्म एषः ॥४॥

यावन्नियोगमनुतिष्ठाभि । (परिक्रम्यावलोक्य च) एष देवः—

प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्त्रयित्वा निषेवतेऽशान्तमना विविक्तम् ।

यूथानि संचार्य रविप्रतपः शीतं दिवा स्थानमिव द्विपेन्द्रः ॥५॥

(वपगम्य) जयतु जयतु देवः । एतं खलु हिमगिरेरुपत्यकारण्यवासिनः

राजा—(सादरम्) किं काश्यपसंदेशहारिणः ?

कञ्चुकी—अथ किम् ।

राजा—तेन हि मद्रचनाद्विज्ञाप्यतामुपाध्यायः सोमरातः । अमू-
नाश्रमवासिनः श्रौतेन विधिना सत्कृत्य स्वयमेव प्रवेशयितुमर्हसीति ।
अहमप्यत्र तपस्विदर्शनोचिते प्रदेशे स्थितः प्रतिपालयामि ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

राजा—(उत्थाय) वेत्रवति, अग्निशरणमार्गमादेशय ।

प्रतीहारी—'इत इतो देवः । १. इदो इदो देवो ॥

राजा—(परिक्रामति । अधिकारस्वेदं निरूप्य) सर्वः प्रार्थितमर्थमधि-
गम्य सुखी संपद्यते जन्तुः; राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव ।

औत्सुक्यमात्रमवसाययति प्रतिष्ठा

क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ ६ ॥

(नेपथ्ये) वैतालिकौ—विजयतां देवः ।

प्रथमः—स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः

प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेवंविधैव ।

अनुभवति हि मूर्धा पादपस्तीव्रमुष्णं

शमयति परितापं छायाया संश्रितानाम् ॥७॥

द्वितीयः—नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः

प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय ।

अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम

त्वयि तं परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजानाम् ॥८॥

राजा—एते क्लान्तमनसः पुनर्नवीकृताः स्मः । (इति परिक्रामति)

प्रतीहारी—'एष अभिनवसंमार्जनसश्रीकः संनिहितहोमधेनुरग्नि-
शरणालिन्दः । आरोहतु देवः ।

राजा—(आरुह्य परिजनांसावलम्बी तिष्ठति ।) वेत्रवति, किमुद्दिश्य
भगवता काश्यपेन मत्सकाशमृषयः प्रेषिताः स्युः ?

किं तावद्वतिनामुपोढतपसां विघ्नैस्तपो दूषितं
धर्मारण्यचरेषु केनचिदुत प्राणिष्वसच्चेष्टितम् ।

आहोस्वित्प्रमवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधा-

मित्यारूढबहुप्रतर्कमपरिच्छेदाकुलं मे मनः ॥ ९ ॥

प्रतीहारी—'सुचरितनन्दिन ऋषयो देवं सभाजयितुमागता इति
तर्कयामि ।

(ततः प्रविशन्ति गौतमीमहिताः शकुन्तलां पुरस्कृत्य मुनयः । पुरश्चेषां
कञ्चुकी पुरोहितश्च ।)

कञ्चुकी—इत इतो भवन्तः ।

शारङ्गरवः—शारद्वत,

महाभागः कामं नरपतिरभिन्नस्थितिरसौ

न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते ।

तथापीदं शश्वत्परिचितविविक्तेन मनसा

जनाकीर्णं मन्ये हुतवहपरीतं गृहमिव ॥ १० ॥

शारद्वतः—स्थानं भवान्पुरप्रवेशादित्यंभूतः संवृत्तः । अहमपि

अभ्यक्तमिव स्नातः शुचिरशुचिमिव प्रबुद्ध इव सुप्तम् ।

बद्धमिव स्वैरगतिर्जनामिह सुखसङ्गिनमवैमि ॥ ११ ॥

शकुन्तला—(निमित्तं सूचयित्वा) 'अहो ! किं मे वामेतरं नयनं विस्फुरति ?

गौतमी—'जाते, प्रतिहतममङ्गलम् । शुभानि तं भर्तृकुलदेवता
वितरन्तु । । (इति परिक्लामति ।)

पुरोहितः—(राजानं निर्दिश्य) भो भोस्तपस्विनः, असावन्नभवा-
श्वर्णाश्रमाणां रक्षिता प्रागेव मुक्तासनो वः प्रतिपालयति । पश्यतैनम् ।

शाङ्गरवः—भो महाब्राह्मण, काममेतदभिनन्दनीयं तथापि वयमत्र
स्थस्याः । कुतः ।

भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमैर्नवाम्बुभिर्दूरविलाम्बिनो घनाः ।

ताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥

प्रतीहारी—'देव, प्रसन्नमुखवर्णा दृश्यन्ते । जानामि विश्रब्धकार्या
प्रयः ।

राजा—(शकुन्तलां दृष्ट्वा) अथात्रभवती ?

का खिदवगुण्ठनवती नातिपरिस्फुटशरीरलावण्या ।

मध्ये तपोधनानां किसलयमिव पाण्डुपत्राणाम् ॥ १३ ॥

प्रतीहारी—'देव, कुतूहलगर्भः प्रहितो न मे तर्कः प्रसरति । नन्
रिनीया पुनरस्या आकृतिर्लक्ष्यते !

राजा—भवतु । अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम् !

1. अम्महे ! किं मे वामेदरं नयनं विस्फुरति ? 2. जादे, पडिहदं अमङ्गलं ।
हादे दे भक्तकुलदेवदाओ वितरन्तु । 3. देव पसण्णमुहवण्णा दीसन्ति । जानामि
सङ्कज्जा इसीओ । 4. देव, कुतूहलगम्भो पहिदो ण मे तक्को पसरदि । ण
अण्णिया उण से आकिदी छक्खीअदि ।

शकुन्तला—(हस्तमुरसि कृत्वा । आत्मगतम्) 'हृदय, किमेवं वेपसे
आर्यपुत्रस्य भावमवधार्य धीरं तावद्भव ।

पुरोहितः—(पुरो गत्वा) एते विधिवदर्चितास्तपस्विनः । कश्चिदेपा-
मुपाध्यायसंदेशः । तं देवः श्रोतुमर्हति ।

राजा—अवहितोऽस्मि ।

ऋषयः—(हस्तानुद्यम्य) विजयम्ब राजन् !

राजा—मर्वानभिवादये ।

ऋषयः—इष्टेन युज्यम्ब !

राजा—अपि निर्विघ्नतपसो मुनयः ?

ऋषयः—कृतो धर्मक्रियाविघ्नः सतां रक्षितरि त्वयि ।

तमस्तपति घर्मांशौ कथमाविर्भविष्यति ॥ १४ ॥

राजा—अर्थवान्बलु मे राजशब्दः । अथ भगवाँल्लोकानुग्रहाय कुशलो
काश्यपः ?

ऋषयः—स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमन्तः ! स भवन्तमनामयप्रश्न-
पूर्वकमिदमाह ।

राजा—किमाज्ञापयति भगवान् ?

शार्ङ्गरवः—यन्मिथःममयादिषां मदीयां दुहितरं भवानुपायं
तन्मया प्रीतिमता युवयोरनुज्ञानम् । कुतः ।

त्वमर्हतां प्राग्रसरः स्मृतोऽसि नः

शकुन्तला मूर्तिमती च सन्क्रिया ।

समानयंस्तुल्यगुणं वधूवरं

चिरस्य वाच्यं न गतः प्रजापतिः ॥ १५ ॥

नदिदानीमापन्नसत्त्वेयं प्रतिगृह्यतां महधर्मचरणायेति ।

गातैमी—'आर्य, किमपि वक्तुकामास्मि । न मे वचनावसरोऽस्ति ।

कथमिति

नापेक्षितो गुरुजनोऽनया त्वया पृष्ठो न बन्धुजनः ।

एकमेव चरिते भणामि किमेकमेकस्मै ॥ १६ ॥

शकुन्तला—(आत्मगतम्) 'किं नु बलकार्यपुत्रो भणति ?

राजा—किमिदमुपन्यस्तम् ?

शकुन्तला—(आत्मगतम्) 'पावकः खलु वचनोपन्यासः ।

शार्ङ्गरवः—कथमिदं नाभ ? भवन्त एव सुतयं श्रेष्ठवृत्तान् नानिष्कानाः ।

सतीमपि ज्ञातिकुलैकमंश्रयां

जनोऽन्यथा भर्तृमती विशङ्कते ।

अतः समीपे परिणेतुरिष्यते

प्रियाऽप्रिया वा प्रमदा स्यबन्धुभिः ॥ १७ ॥

राजा—किमत्रभवती मया परिणीतपुत्रो ?

शकुन्तला—(सविषादम् । आत्मगतम्) 'हृदय, मां प्रतप्त आशङ्क ।

शार्ङ्गरवः—किं कृतकार्यद्वेषाद्वर्मं प्रति विमुखतोचिता राज्ञः ?

राजा—कुतोऽयमसत्कल्पनाप्रश्नः ?

शार्ङ्गरवः—मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु ॥ १८ ॥

राजा—निशंसेणाधिसिप्तोऽस्मि ।

1. अज, किपि वक्तुकामास्मि ? न मे वचनावसरोऽस्ति । कदाचित्,

गावेदिसिख्रो गुरुअणो इमाए तुए पुच्छिदो न बन्धुजणो ।

एकमेव चरिए भणामि कि एकमेकस्स ॥

2. किं नु कसु अज्जउत्तो भणादि ? 3. पावओ कसु वअणो उपन्यासो । 4. रिअज, सपत्तं दे आसत्ता ।

गौतमी—'जातं, मुहूर्तं मा लज्जस्व । अपनेष्यामि तावत्तेऽ-
वगुण्ठनम् । ततस्तत्रां भर्ताभिज्ञास्यति । (यथोक्तं करोति ।)

राजा—(शकुन्तलां निर्वर्ण्य । आत्मगतम् ।)

इदमुपनतमेवं रूपमक्लिष्टकान्ति

प्रथमपरिगृहीतं स्यान्न वेत्यव्यवस्यन् ।

अस्मर इव विभाते कुन्दमन्तस्तुषारं

न च खलु परिभोक्तुं नापि शक्नोमि हातुम् ॥१९॥

(इति विचारयन्स्थितः)

प्रतीहारी— अहो यमापेक्षिता भर्तु ! ईदृशं नाम सुखोपन-
त् रूपं दृष्ट्वा जन्यो विचारयति ?

शाङ्गिरथः— यो गच्छन्, किमिति ज्ञेयमाप्स्यते ?

राजा—भोऽपेक्षिता, चिन्तयन्नापि न खलु स्वीकरणमत्रभवत्या-
स्मरामि । तत्तत्त्वमिदमभिव्यक्तमस्त्वत्क्षणं प्रत्यान्मानं क्षेत्रिणमाशङ्क-
मानः प्राप्तवन्त्ये ?

शकुन्तला—(अपवार्य) 'आयम्य परिणय एव संदेहः ! कुत इदानीं
मे दूराविर्गोहिण्याशा ?

शाङ्गिरथः—मा तावत् ।

कृताभिमशमनुमन्यमानः सुतां त्वया नाम मुनिर्विमान्यः ।

मुष्टं प्रतिग्राहयता स्वमर्थं पात्राकृतो दस्युरिवासि येन ॥२०॥

1. जाते, मुहूर्तायं मा लज्ज । अवगुण्ठनम् तावत् दे ओउण्ठणं । ततो तुमं मद्वा
अतिशयिष्यन् । 2. जन्यो यमापेक्षितो भर्तुणा । ईदृशं नाम सुखोपनत् रूपं
विचारयति ? 3. अज्जस्म परिणय एव 'संदेहो । कुतो दापि मे

शारद्वतः—शार्ङ्गरव, विरम त्वमिदानीम् । शकुन्तले, वक्तव्यमुक्त-
स्माभिः । सोऽयमत्रभवानेवमाह । दीयतामस्मै प्रत्ययप्रतिवचनम् ।

शकुन्तला—(अस्वार्थ) 'इदमवस्थान्तरं गते तादृशेऽनुरागे किं
॥ स्मारितेन ? आत्मेदानीं मे गोचनीय इति व्यवसितमेव । (प्रकाशम्)
पर्यपुत्र—(इत्यर्थे) संशयित इदानीं परिणये नप ममुदाचारः ।
रव, युक्तं नाम ते तथा पुराश्रमपदे स्मभावोत्तानदृश्यमिमं जनं
। मयपूर्वं प्रतार्य मांप्रनमीदृशैरश्रैः प्रत्याख्यातम् ?

राजा—(कर्णं पिधाय) शान्तं पापम् !

व्यपदेशमाविलयितुं किमीहमे जनमिमं च पातयितुम् ।

कूलंकषेव मिन्धुः प्रमत्तमम्भस्तटतरुं च ॥ २१ ॥

शकुन्तला—'भवतु । यदि परमार्थतः परमप्रवृत्तिना त्वयैवं
वृत्तं, तदभिज्ञानेनानेन तवाशङ्कामपनेष्यामि ।

राजा—उदारः कल्पः !

शकुन्तला—(मुद्रास्थानं परामृश्य) ' हा धिक् ! हा धिक् !
अङ्गुलीयकशून्या मेऽङ्गुलिः ! (इति सविषादं गौतमीमवेक्षते ।)

गौतमी—'नूनं ते सकावताराम्यन्तरे शचीतीर्थमस्तिष्ठं वन्दमानायाः
प्रष्टमङ्गुलीयकम् !

1. इमं अवस्थान्तरं गते तारिमे अणुराए किं वा सुमराविरेग ? अत्ता दाणे
सोअणीओ त्ति ववसिदं एदं । अज्जउत्त, मंसइदे दाणि परिणए न एमो समुदाआरो ।
रव, युक्तं नाम ते तह पुरा अस्ममपदे सहावुत्ताणहिअअं इम जणं समअपुवं पता-
असंपदं इदिसेहि अस्सरोहि पच्चाचस्सिखुं । 2. होदु, जइ परमत्थनो परपरिग्गह-
केणा तुए एवं पउत्तं ता अहिण्णाणेण इमिणा तुह आसङ्गं अवणइरमं । 3. हद्धी !
ओ ! अङ्गुलीअसुण्णा मे अङ्गुली ! 4. ण्णं दे सकावदारम्यन्तरे सचीतित्थसल्लिं

राजा— (स्मितम्) इदं तन्मन्त्रमुपलभति स्त्रंगमिति यदुच्यते ।

शकुन्तला— 'अथ तावद्विधिना दर्शितं प्रभृत्वम् ! अपरं ते
व्यथिष्यामि ।

राजा— श्रोतव्यमिदानीं संवृत्तम् ।

शकुन्तला— 'तन्नेकमिन्द्रिदामे नवमादिहामण्डपे नलिनीपत्र
भाजननाम्नकं तव हस्ते संलिखितमासीत् ।

राजा— शृणुमस्मान् ।

शकुन्तला— 'तदा मे मे पुत्रकृतको जीर्वापाङ्गो नाम रुग्णोत्त
उपस्थितः । त्वया मे तावन्ममं पित्रत्विज्यतृकम्पितोपच्छन्निव उदकेन
न पुनश्चेदग्नियद्दत्ताभ्याममुपगतः । पञ्चाक्षस्मिन्नेव मया गृहीते
भक्तिर्दत्तेन हृतः प्रणयः । तदा त्वमित्यं प्रहमितोऽमि । गर्वः मगन्धेषु
विद्यमिति । द्रावणप्राण्यशविनि ।

राजा— एषः शिमिश्रमकार्यनिर्विनीतामनृतमगवाङ् । तुभिराङ्
प्यन्ने विप्रयिणः !

गौतमी— 'महाभाग, नार्हस्ये ' न्ययितुम् । तपोवनमवर्धितोऽन-
भिज्ञोऽयं जनः केतवस्य ।

राजा— तापमवृद्धे,

1. तावदावर्धिता रमिदे प... 2. णं एकस्मिन् दिग्दे
पौर्णात्यश्रमण्डपे... 3. त्वम्यं
मे मे पुत्रकृतको जीर्वा पाङ्गो नाम नित्रपोदको उत्पिद्रो । तुए अत्र दाव पदमे पित्र उ
नि अणुर्गमणा उवच्छन्निव उदकेन । एण दे अयमिनामो हन्वन्मामं उवगदो ।
पच्छा तस्मिन् एव मां गदिदे मर्त्ये णेण हिता प्रणयो । तदा तुमं इत्यं पदसिरो
मि । मन्त्रो मन्त्रो न विमिति । त्वमि । य अरिणआ नि । 4. महाभाअ ण

स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीषु

संदृश्यते किमुत याः प्रतिबोधवत्यः ।

प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यज्ञात-

मन्यैर्द्विजैः परभृताः खलु पोषयन्ति ॥२२॥

शकुन्तला—(सरोषम्) 'अनार्य, आत्मनो हृदयानुमानेन प्रेक्षसे ।
क इदानीमन्यो धर्मकञ्चुकप्रवेशनस्तृणच्छन्नकूपोपमस्य तवानुकृतिं
प्रतिपत्स्यते ?

राजा—(आत्मगतम्) भंडिभबुद्धिं मां कुर्वन्नकैतव इवास्याः कोपो
लक्ष्यते । तथा ह्यनया

मय्येव विस्मरणदारुणचित्तवृत्तौ

वृत्तं रहः प्रणयमप्रतिपद्यमाने ।

भेदाद्भवोः कुटिलयोरतिलोहिताक्ष्या

भयं शरासनमिवातिरूपा स्मरस्य ॥ २३ ॥

(प्रकाशम्) भद्रे, प्रथितं तुष्यन्तस्य चरितम् । तथापीदं न लक्ष्ये ।

शकुन्तला—'सुष्ठु तावदत्र स्वच्छन्दचारिणी कृतास्मि, याहमस्य
पुरुवंशप्रत्ययेन मृगमधोर्हृदयविपम्नं हन्ताभ्याममुपगता !

(पदान्तेन मुखमावृत्तं रोदिति)

शार्ङ्गरवः—इत्थमात्मकृतं चापलं दहति ।

अतः परीक्ष्य कर्तव्यं विशेषात्संगतं रहः ।

अज्ञातहृदयेष्वेवं वरीभवति सौहृदम् ॥२४॥

1. अणज्ज, अत्तणो हिअआण्माणेण पेय्यामि 'को ताणं अण्णो धम्मकञ्चुअप्पवे-
मिणो तिणच्छण्णकवंवमम् । तव अणुतिदि पडिवारिस्सदि । 2. सुष्ठु दाव अत्त
सच्छन्दचारिणी विदासि, जा अहं हू म्म पुरुवंशप्पचण्ण मुहमहुणो, हिअअविस्स

राजा—अयि भोः, किंपत्रभवतीप्रत्ययादेवास्मान्संयुतदोषाक्षरैः क्षिण्य

शार्ङ्गरवः—(सासूयम्) श्रुतं भवद्भिरधरोत्तरम् ।

आ जन्मनः शाठ्यमशिक्षितो यस्तस्याप्रमाणं वचनं जनस्य ।

परातिसंधानमधीयते यैर्विद्येति ते सन्तु किलाप्तवाचः ॥२५॥

राजा—भोः मन्यवादिन्, अभ्युपगमं तावदन्माभिरेवम् । किं पुनरिमामतिमंधाय लभ्यते ?

शार्ङ्गरवः—विनिपातः ।

राजा—विनिपातः पौग्वैः प्रार्थ्येन इति न श्रद्धेयमेतत् ।

शारद्वतः—शार्ङ्गरव, किमुत्तेण ? अनुष्ठितो गुणैः संदेशः । प्रति-
निवर्तामहे वयम् । (राजानं प्रति,)

तदेषा भवतः कान्ता त्यज वेनां गृहाण वा ।

उपपन्ना हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी ॥ २६ ॥

गौतमि, गच्छाग्रतः ।

(प्रस्थिताः ।)

शकुन्तला—'कथमनेन कितवेन विप्रलब्धास्मि ! यूयमपि मां
परित्यजथ ? (इत्यनुप्रतिष्ठते ।)

गौतमी—' (स्थित्वा) वन्न शार्ङ्गरव, अनुगच्छनीयं खलु नः करुण-
परिदेविनी शकुन्तला ! प्रत्यादेशपरुषं भर्तारि किं वा मे पुत्रिका करोतु !

शार्ङ्गरवः—(सरापं निवृत्त्य) किं पुण्यभागे, स्वातन्त्र्यमवलम्बसे !
(शकुन्तलां भर्ता वेषते ।)

शार्ङ्गरवः—शकुन्तले,

1. कहे इमिणा कितवेण विप्रलब्धास्मि । किं ' नुस्ते वि मे परिच्छिअह ? 2. वच्छ सङ्करव-
अणराकच्छदि इअं कस्य णो करुणपरिदेविणी सउन्दला ! पचादेमपरुसे भर्ताणि किं वा मे

यदि यथा वदति क्षितिपस्तथा

त्वमसि किं पितुरुत्कुलया त्वया ।

अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः

पतिकुले तव दास्यमपि क्षमम् ॥२७॥

तिष्ठ । साधयामो वयम् ।

राजा—भोस्तपस्विन्, किमत्रभवती विप्रलभसे ?

कुमुदान्येव शशाङ्कः सविता बोधयति पङ्कजान्येव ।

वशिनां हि परपरिग्रहसंश्लेषपराङ्मुखी वृत्तिः ॥ २८ ॥

शार्ङ्गरवः—यदा तु पूर्ववृत्तमन्यमद्वा द्विस्मृतो भवांस्तदा कथ-
र्षमभीरुः ?

राजा—भवन्तमेवात्र गुरुलाघवं पृच्छामि ।

मूढः स्यामहमेषा वा वदेन्मिथ्येति संशये ।

दारत्यागी भवाम्याहो परस्त्रीस्पर्शपांसुलः ॥२९॥

पुरोहितः—(विचार्य) यदि तावदेवं क्रियताम् ।

राजा—अनुशास्तु मां भवान् ।

पुरोहितः—अत्रभवती तावदाग्रमवादस्मद्गृहे तिष्ठतु । कुत इदमुच्यत
ति चेत् ; त्वं साधुभिरादिष्टपूर्वः प्रथममेव चक्रवर्तिनं पुत्रं जनयिष्यसीति ।
न चेन्मुनिदौहित्रस्तल्लक्षणोपपन्नो भविष्यति, अभिनन्द्य शुद्धान्तमेनां
वेशयिष्यसि । विपर्यये तु, पितुरस्याः समीपनयनमवस्थितमेव ।

राजा—यथा गुरुभ्यो रोचते ।

पुरोहितः—वत्से, अनुगच्छ माम् ।

शकुन्तला—'भगवति वसुधे, देहि मे विवरम् !

(इति रुदती प्रस्थिता । निष्क्रान्ता सह पुरोधसा नपस्विभिश्च । राजा
आपश्यवहितस्मृतिः शकुन्तलागतमेव चिन्तयति ।)

(नेपथ्ये) आश्चर्यमाश्चर्यम् !

राजा—(आकर्ष्य) किं नु खलु स्यात् ?

(प्रविश्य) पुरोहितः—(स्तब्धम्) देव, अद्भुतं खलु संवृत्तम्

राजा—किमिव ?

पुरोहितः—देव, पुरातनेषु तपशिष्येषु

सा निन्दन्ती स्वानि भाग्यानि बाला

बाहृत्क्षेपं कन्दितुं च प्रवृत्ता ।

राजा—किं च ?

पुरोहितः—स्त्रीमंस्थानं चाप्सरस्तीर्थमारा-

दुत्क्षिप्यैनां ज्योतिरेकं जगाम ॥३०॥

(सर्वे विचित्रं स्वयन्ति)

राजा—मगध, प्रागपि साऽन्मामिष्येः प्रत्यादिष्ट एव । किं वृ-
तर्केणान्विष्यते ? विश्राम्यतु मान ।

पुरोहितः—(विलोक्य) विमयम् । (निष्क्रान्तः ।

राजा—वेत्तवन्ति, पर्याकुल्येऽस्मि । शयनभूमिमार्गमादेशय ।

प्रतीहारी—^१इत इतो देवः । (इति प्रस्थिता ।

राजा—कामं प्रत्यादिष्टां स्मरामि न परिग्रहं मुनेस्तनयाम्

बलवत्तु दूयमानं प्रत्याययतीव मां हृदयम् ॥३१॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

पञ्चमोऽङ्कः ।

षष्ठोऽङ्कः

(ततः प्रविशति नागरिकः श्यालः, पश्चाद्द्वंद्वं पुरुषमादाय रक्षिणौ च ।)

रक्षिणौ—‘पुरुषं ताडयित्वा’ ‘अरे कुम्भीरक, कथय कुत्र त्वयै-
तन्मणिबन्धनोत्कीर्णनामधेयं राजकीयमङ्गुलीयकं समामादितम् ।

पुरुषः—(भीतिनादितकेन) ‘प्रसीदन्तु भावमिश्राः । नाहमीदृश-
कर्मकारी ।

प्रथमः—‘किं शोभनो ब्राह्मण इति कृत्वा राज्ञा प्रनिग्रहो दत्तः ?

पुरुषः—‘शृणुतेदानीम् । अहं शकावनाराम्यन्तरवासी धीवरः ।

द्वितीयः—‘पाटञ्चर, किमस्माभिर्जातिः पृष्टा ?

श्यालः—‘सूचक कथयतु भवमनुक्रमेण । मैमन्तरा प्रतिबधीत ।

उभौ—‘यदावुत्त आज्ञापयति । कथय ।

पुरुषः—‘अहं जालोद्गालादिभिर्मत्स्यबन्धनोपायैः कुटुम्बभरणं
करोमि ।

श्यालः—(विहस्य) ‘विशुद्ध इदानीमाजीवः !

पुरुषः—‘‘भर्तः, मा एवं भण ।

सहजं किल यद्विनिन्दितं न खलु तत्कर्म विवर्जनीयम् ।

पशुमारणकर्मदारुणोऽनुकम्पामृदुरेव श्रोत्रियः ॥ १ ॥

1. अले कुम्भीलआ, कहेहि कहि नए पशे मणिबन्धनुक्किणगामहेए लाभ-
कोअए अङ्गुलीअए शमाशादिए । 2. पशोदन्ते भावमिश्रो । ण हगे ईदृशकम्मकार्या ।
3. किं शोहणे ब्रह्मणोत्ति कलिअ रण्णा पण्डितहे दिण्णे ? 4. मुण्य दाणे । हगे
एकावदालम्बन्तलवार्शा धीबले । 5. पाटञ्चरा, किं अस्मिं जादा पुच्छिदा ?
यूअअ, कहेदु शब्बं अनुक्रमेण । मा णं अन्तरा पडिबन्धह । 7. ज आवुत्ते
आवेदि । कहेहि । 8. अहंके जालुगालादीहि मच्छबन्धणो आएहि कुटुम्बभरणं करोमि ।
विमुद्धो दाणिं आजीवो । 10. भट्टा मा एवं भण ।

अहंके किल जं विणिन्दिए ण हुं दे कम्म विवर्जणीअए ।

पशुमारणकम्मदारुणे अणुं कम्पामेदु एव शोत्तिए ॥

श्यालः—^१तवस्ततः ?

पुरुषः—^२एकस्मिन्दिनसे खण्डशो रोहितमत्स्यो मया कल्पितः
यावत्तस्योदराभ्यन्तरे प्रेक्षे तावदिदं रत्नभासुरमङ्गुलीयकं दृष्टम्
पश्चादहमस्य विक्रयाय दर्शयन्गृहीतो भावमिश्रैः । मारयत वा मुञ्च
वा । अयमस्यागमवृत्तान्तः ।

श्यालः—^३जानुक, विस्मयन्धी गोधादी मत्स्यवन्ध एव निःसंश-
यम् । अङ्गुलीयकदर्शनमस्य विमर्शयितव्यम् । राजकुलमेव गच्छामः ।

रक्षिणौ—^४तथा । गच्छ, अरे ग्रन्थिभेदक । (सर्वे परिक्रामन्ति ।)

श्यालः—^५सूचक इमं गोपुरद्वारेऽप्रमत्तौ प्रतिपालयन् यावदिद-
मङ्गुलीयकं यथागमनं भर्त्रे निवेद्य ततः शापनं प्रतीक्ष्य निष्क्रामामि

उभौ—^६प्रविशन्नावुत्तः स्यामिप्रमादाय । (निष्क्रान्तः श्यालः ।)

प्रथमः—^७जानुक, चिरायते खल्ववुत्तः !

द्वितीयः—^८नन्ववसुगेपमर्पणीया राजानः !

प्रथमः—^९जानुक, स्फुरतो मम हस्तावस्य वधस्य सुमनसः पिन्दुम्
(इति पुरुषं निर्दिशति ।)

पुरुषः—^{१०}नार्हति भावोऽकारणमारणो भवितुम् ।

1. ततो ततो ? 2. एकस्मिन् दिने खण्डशो रोहितमत्स्यो मया कल्पितः । जावत्तस्योदराभ्यन्तरे प्रेक्षामाशुलं अङ्गुलीयकं देविस्वप्नम् । पच्छा अहं के
शे विक्रयाय दंशयन्ने गृहीते भावमिश्रैः । मालेह वा मुञ्चेह वा । अत्रं शे आअम-
वुत्तन्ते । 3. जानुअ, विस्मयन्धी गोधादी मच्छवन्धो एव निःसंशयम् । अङ्गुलीयकदर्-
शणं शे विमर्शयितव्यम् । राजकुलमेव गच्छामो । 4. तह । गच्छ, अले गण्ठिभेदक ।
5. सूअअ, इमं गोपुरद्वारां अप्रमत्ता पट्टिवालह जाव इम अङ्गुलीयकं जहागमनं
भट्टिणो निवेदित्वा ततो सामण पट्टिच्छिन्नं निष्क्रामामि । 6. पविशतु आवुत्ते
शामिपशादश । 7. जानुआ, विल्लाअदि वसु आवुत्ते ! 8. नं अवशज्जोवशप्पणीआ
9. अलुहदि इमदश वहदश श्रमणा पिणदं । 10. न अलुहदि

द्वितीयः—(विलोक्य) 'एष नौ स्वामी पत्रहस्तो राजशासनं प्रतीष्येतोमुखो दृश्यते । गृध्रवलिर्भविष्यसि शुनो मुखं वा द्रक्ष्यसि ।

(प्रविश्य) **श्यालः—**'सूचक, मुच्यतामेष जालोपजीवी । उपपन्नः वस्याङ्गुलीयस्यागमः ।

सूचकः—'यथावुत्तो भगति । एष यमसदनं प्रविश्य प्रतिनिवृत्तः ! इति पुरुषं परिमुक्तबन्धनं करोति ।)

पुरुषः—(श्यालं प्रणम्य) 'भर्तः, त्वदीयं मे जीवनम् ।

श्यालः—'एष भर्त्राङ्गुलीयरुमूल्यमंभितः प्रमादोऽपि दापितः । इति पुरुषाय स्वं प्रयच्छति ।)

पुरुषः—(सप्रणामं प्रतिगृह्य) 'भर्तः, अनुगृहीतोऽस्मि ।

सूचकः—'एष नामानुग्रहो यच्छूलादवतार्य हस्तिस्कन्धे प्रतिष्ठापितः

जानुकः—'आवुत्त, पारितोषिकं कथयति तेनाङ्गुलीयकेन भर्तुः स्तेन भवितव्यमिति ।

श्यालः—'न तस्मिन्महार्हं रत्नं भर्तुर्वहुमतमिति तर्कयामि । तस्य निने भर्त्राऽभिमनो जनः स्मृतः । मुहूर्तं प्रकृतिगम्भीरोऽपि पर्यश्रुनयनं सीत् ।

अकालणमालणे भविदुं । 1. एषे अस्त्राण शार्मा पत्रहस्ते लाञ्छनाशार्मा च्छिन्न इदमुहे देवर्वाअदि । गिद्धबली भविदशार्मा शुणो मुहं वा दृशसि । 2. गृध्रअ, मुजेदु एमे जालोपजीवी । उपपन्नो कसु से अङ्गुलीअअस्स भो । 3. जह आवुत्ते भणादि । एषे जमशदण पाविशअ पडिणिवुत्ते । 4. भट्टा तुह मे जीविदे । 5. एमे भट्टिणा अङ्गुलीअअमुलमम्मिदो पसादो वि दाविदो । भट्टा अणुग्गहिद हि । 7. एषे णाम अणुग्गहे जे शूलादो अवदालिअ हत्थिस्कन्धे विविदे । 8. आवुत्त, पारिदांसिअं कहेदि तेण अङ्गुलीअएण भट्टिणो शम्मदेण वंत्ति । 9. ण तस्मिं महारुहं रदणं भाट्टणो बहुमदं त्ति तक्केमि । तस्स दंसणेण

तु । अनयोरेवोद्यानपालिकयोस्मिन्स्करिणीप्रतिच्छन्ना पार्श्ववर्तिनी
त्वोपलप्स्ये । (इति नाट्येनावतीर्य स्थिता ।)

(ततः प्रविशति चूताङ्कुरमवलोकयन्ती चेटी । अपरा च पृष्ठतस्तस्याः ।)

प्रथमा—'आताम्रहरितपाण्डुर जीवितसर्वं वसन्तमासस्य ।
दृष्टोऽसि चूतकोरक ऋतुमङ्गल त्वां प्रसादयामि॥

द्वितीया—'परभृतिके, किमेकाकिनी मन्त्रयसे ?

प्रथमा—'मधुकरिके, चूतकलिकां दृष्ट्वोन्मत्ता परभृतिका भवति ।

द्वितीया—(सहर्षं त्वरयोपगम्य) 'कथमुपस्थितो मधुमासः !

प्रथमा—'मधुकरिके, तवेदानीं काल एष मद्विभ्रमगीतानाम् ।

द्वितीया—'सखि, अवलम्बस्व मां यावदग्रपादस्थिता भूत्वा चूत-
लिकां गृहीत्वा कामदेवार्चनं करोमि ।

प्रथमा—'यदि ममापि खल्वर्धमर्चनफलस्य ।

द्वितीया—'अकथितेऽप्येतत्संपद्यते यत एकमेव नौ जीविनं द्विधा-
स्थितं शरीरम् । (सखीमवलम्ब्य स्थिता चूताङ्कुरं गृह्णाति) अये, अप्रति-
ज्ञोऽपि चूतप्रमवोऽत्र बन्धुमङ्गलमुर्मिर्भवति ! (इति कपोतहस्तकं कृत्वा)

त्वमसि मया चूताङ्कुर दत्तः कामाय गृहीतधनुषे ।

पथिकजनयुवातिलक्ष्यः पञ्चाभ्यधिकः शरो भव ॥३॥

1. आतम्रहरिअपण्डुर जीवितसर्वं वसन्तमासस्य ।

दिष्टो मि चूतकोरक उदुमङ्गल तुमं प्रसादयामि ॥

2. परहुदि ए कि एआइणी मन्तेमि ? 3. मधुअरिए, चूतकलिअ देखिअ उम्म-
आ परहुदिआ होदि । 4. कहं उअट्टिगे मधुमासो । 5. मधुअरिए, तव दाणि
गे एमो मद्विभ्रमगीतानां । 6. सहि, अवलम्ब मं जाव अग्रपादट्टिआ भविअ
दकलिअ गेण्हिअ कामदेवचणं करेमि । 7. जइ मम वि बलु अद्धं अचणफलस्स ।
अकहिदे वि एइं मंपज्जइ जदे, एअं एव्व णो जीविदं दुधाट्टिदं शरीरं । अए
एअट्टिगे मि एअममो एअ बन्धुमङ्गलमुर्मि होदि ।

(इति चूताङ्कुरं क्षिपति । ततः प्रविश्यपटीश्रेपेण कुपितः कञ्चुकी ।)

कञ्चुकी—मा तावदनात्मजे । देवेन प्रतिपिद्धे वमन्तोत्सवे त्वमास्र-
कलिकाभङ्गं किपारमसे ?

उभे—(भीते) 'प्रमीदृत्वार्यः । अगृहीतार्ये आताम् ।

कञ्चुकी—न किल श्रुतं युवाभ्यां यद्दामन्तिकैस्तहभिरपि देवस्य
शामनं प्रमाणीकृतं तदाश्रयिभिः पत्रिभिश्च ? तथा हि ।

चूतानां चिरनिर्गतापि कालिका बध्नाति न स्वं रजः

संनद्धं यदपि स्थितं कुरवकं तत्कोरकावस्थया ।

कण्ठेषु स्वलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतं

शङ्के मंहरति सरोऽपि चकितस्तूणार्थकृष्टं शरम् ॥४॥

मानुमती—'नाग्नि मदेहः । महाप्रभातो राजर्षिः ।

प्रथमा—'आर्य, कति दिवसान्यातयोर्मित्रावमुना राष्ट्रियेण भर्तुः
पादमूलात् प्रेषितयोः । इत्थं च नौ प्रमदवतस्य पाठनकर्म समर्पितम् ।
तदागन्तुकतयाऽश्रुपूर्वं आताभ्यामेव वृत्तान्तः ।

कञ्चुकी—भवतु । न पुनरंगं प्रवर्तितव्यम् ।

उभे—'आर्य, कौतूहलं नौ । यद्यनेन जनेन श्रोतव्यं कथयत्वार्यः
किनिमित्तं भर्ता वमन्तोन्माः प्रतिपिद्धः ।

तुं नि मां चूताङ्कुरं क्षिपति । ततः प्रविश्यपटीश्रेपेण कुपितः कञ्चुकी ।

प्रतिपिद्धः कञ्चुकी—मा तावदनात्मजे । देवेन प्रतिपिद्धे वमन्तोत्सवे त्वमास्र-

1. प्रमीदृत्वार्यः । अगृहीतार्ये आताम् । 2. नाग्नि मदेहः । महाप्रभातो
राजर्षिः । 3. अज कति दिवसान् अद्यापि मित्रावमुना राष्ट्रियेण भर्तुः पादमूलात् प्रेषि-
तयोः । इत्थं च नौ प्रमदवतस्य पाठनकर्म समर्पितम् । तदा आगन्तुकतयाऽश्रुपूर्वं

सानुमती—'उन्मवप्रियाः खलु मनुष्याः ! गुरुणा कारणेन प्रवितव्यम् ।

कञ्चुकी—(स्वगतम्) बहुलीभूतमेतन्किं न कथ्यते ? (प्रकाशम्) किमत्रभवत्योः कर्णपयं नायानं शकुन्तलाप्रत्यादेशकौलीनम् ?

उभे—'श्रुतं राष्ट्रियमुखाद्यावदङ्गुलीयकदर्शनम् ।

कञ्चुकी—नेन ह्यल्पं कथयितव्यम् । यदेव खलु स्वाङ्गुलीयक-
दर्शनादनुस्मृतं देवेन 'मन्यमूढपूर्वा मे नत्रभवती गृहमि शकुन्तला,
लोहात्प्रत्याशिष्टा' इति नदाप्रमृन्येव पश्चात्तापमुपगतो देवः । तथा हि ;

रम्यं द्वेष्टि यथा पुग प्रकृतिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते

शय्याप्रान्तविवर्तनैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः

दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा

गोत्रेषु स्खलितस्तदा भवति च व्रीडाविलक्षश्चिरम् ॥५॥

सानुमती—^३प्रियं मे ।

कञ्चुकी—अस्मात्प्रभवतो नैमनस्यादुत्तमवः प्रत्याख्यातः ।

उभे—^४युज्यते ।

(नेपथ्ये) ^५एतु एतु भवान् ।

कञ्चुकी—(कर्णं कृत्वा) अये । इत एवाभिवर्तते देवः । स्वकर्मा-
धीयताम् ।

उभे—^६तथा । (इति निष्क्रान्ते ।)

(ततः प्रविशति पश्चात्तापमदशवेपो राजा विदूषकः प्रतीहारी च ।)

1. उन्मवप्रिया कञ्चु मनुष्या । गुरुणा कारणेन होदन्व । 2. सुदं रद्विअ-
दी जाव अङ्गुलीअअर्दम्पण । 3. प्रियं मे । 4. जुज्जद । 5. एतु भव । 6. तह ।

कञ्चुकी—(राजानमवलोक्य) अहो मर्वास्ववस्थासु रमणीयत्वं ।
माकृतिविशेषाणाम् ! एवमुत्सुकोऽपि प्रियदर्शनो देवः । तथा हि ।

प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधिर्वामप्रकोष्ठार्पितं

विभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलयं श्वासोपरक्ताधरः ।

चिन्ताजागरणप्रतान्तनयनस्तेजोगुणादात्मनः

संस्कारोल्लिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि नालक्ष्यते ॥६॥

सानुमती—(राजानं दृष्ट्वा) 'स्थानं खलु प्रत्यादेशविमानिनाप्यस्य'
कृते शकुन्तला क्लाम्यति !

राजा—(ध्यानमन्दं परिक्रम्य)

प्रथमं सारङ्गाक्ष्या प्रियया प्रतिबोध्यमानमपि सुप्तम्

अनुशयदुःखायेदं हतहृदयं संप्रति विबुद्धम् ॥७॥

सानुमती—'नन्वीदृशानि तपस्विन्या भागधेयानि !

विदूषकः—(स्वगतम्) 'लङ्घित एष भूयोऽपि शकुन्तलाख्याधिना ।

न जाने कथं चिकित्सितव्या भविष्यतीति !

कञ्चुकी—(दृष्ट्वा) जयतु जयतु देवः । महाराज, प्रत्यवेक्षिताः
प्रमदवनभूमयः । यथाकाममध्यास्तां विनोदस्थानानि महाराजः ।

राजा—वेत्रवति, मद्रचनादमात्यमार्यपिशुनं ब्रूहि । चिरप्रबोधात्
संभावितमस्माभिरद्य धर्मात्मनमध्यामितुम् । यत्प्रत्यवेक्षितं पौरकार्यं
मार्येण तत्पत्रमारोप्य दीयतामिति ।

प्रतीहारी—'यदेव आज्ञापयति ।

(इति निष्क्रान्ता ॥)

1. टाणे कस्य पद्यादेशविमानिना वि इमस्य किं स उन्दला किलम्मदि ! 2. न
'स्थानं खलु प्रत्यादेशविमानिना' 3. लङ्घितो एषो भूयो वि स उन्दलावाहिना ।

राजा—वातायन, त्वमपि स्वं नियोगमशून्यं कुरु ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः)

विदूषकः—'कृतं भवता निर्मलिकम् । सांप्रतं शिशिरातपच्छेद-
मणीयेऽस्मिन्प्रमदवनोद्देश आत्मानं रमयिष्यसि ।

राजा—वयस्य, यदुच्यते रन्ध्रापनिपातिनोऽनर्या इति तदव्यभि-
रि वचः । कुतः ।

निसुताप्रणयस्मृतिरोधिना मम च मुक्तमिदं तमसा मनः ।

सिजेन सखे प्रहरिष्यता धनुषि चूतशरश्च निवेशितः ॥८॥

विदूषकः— तिष्ठ तावत् । अनेन दण्डकाष्टेन कन्दर्पबाणं नाश-
यिष्यामि ! (इति दण्डकाष्टमुद्यम्य चूताङ्कुरं पातयितुमिच्छति ।)

राजा—(सस्मितम् ।) भवतु । इष्टं ब्रह्मवर्चमम् । सखे, कोपविष्टः
प्रियायाः किञ्चिदनुकारिणीषु लनासु हृष्टिं विलोभयामि ?

विदूषकः—'नन्वामन्नपरिचारिका चतुरिका भवता संदिष्टा ।
माधवीमण्डप इमां वेलामतिवाहयिष्ये । तत्र मे चित्रफलकगतां
त्वहस्तलिखितां तत्रभवत्याः शकुन्तलायाः प्रतिकृतिमानये'ति ।

राजा—ईदृशं हृदयविनोदनस्थानम् ! तत्तमेव मार्गमादेशय ।

विदूषकः—'इत इतो भवान् ।

(उभौ परिक्रामतः । सानुमत्यनुगच्छति ।)

विदूषकः—'एष मणिशिलापट्टकसनायो माधवीमण्डप उपहार-

1. किं भवता निष्कान्तम् । 2. मयि मिमिरातवच्छेदमरमणीयं इमां प्रमदवन-
शं अन्तर्णं रमयिष्यामि । 3. चित्कृतम् । इमां दण्डकाष्टेन कन्दर्पबाणं नाशयिष्यामि ।
4. माधवीमण्डप इमां वेलां अतिवाहयिष्यामि । तत्र मे चित्रफलकगतां
त्वहस्तलिखितां तत्रभवत्याः शकुन्तलायाः प्रतिकृतिमानये'ति । 5. इतो इतो भवान् । 6. एषो मणिशिलापट्टकसनायो माधवीमण्डप उपहार-

रमणीयतया निःशयं स्वागतं नेव नौ प्रतीच्छति । तत्प्रविश्य निपीदतु भवान् ।
(उभौ प्रवेशं कृत्वोपविष्टौ ।)

सानुमती—‘लतासंश्रिता द्रक्ष्यामि तावत्सख्याः प्रतिकृतिम् ततस्तस्यै भर्तुर्बहुमुखमनुरागं निवेदयिष्यामि । (इति तथा कृत्वा स्थिता) ।

राजा—मखे, सर्वमिदानीं स्मरामि शकुन्तलायाः प्रथमवृत्तान्तम् । कथितवानस्मि भवतं च । स भवान्प्रत्यादेशवेलायां मत्समीपगतो नासीत् । पूर्वमपि न त्वया कदाचित्संकीर्तितं तत्रभवत्या नाम कच्चिदहमिव विस्मृतवानपि त्वम् ?

विदूषकः—‘न विस्मरामि । किं तु सर्वं कथयित्वावमानं पुनस्तस्या ‘परिहामविजन्त्य एव न भूतार्य’ इत्याख्यातम् । मयापि मृत्पिण्ड-बुद्धिना त्वैव गृहीतम् । अथ वा भविष्यता खलु बलवती !

सानुमती—‘एवं न्विदम् ।

राजा—(ध्यात्वा) मखे, त्रायस्व माम् !

विदूषकः—‘भोः किमेतत् ? अनुपपन्नं खल्वीदृशं त्वयि । कदापि मत्पुरुषाः शोक्वास्तव्या न भवन्ति । ननु प्रवातेऽपि निष्कम्पा गिरयः !

राजा—वयस्य, निराकर्णविकृवायाः प्रियायाः समवस्थामनुस्मृत्य बलदशरणाऽस्मि । सा हि,

रमणिञ्जराय शिम्भमत्र माभेदेण विभ्रणो पटिच्छदि । ता पविमत्र गिस्सीददु भवं ।

1. लतासंश्रिता द्रक्ष्यामि तावत्सख्याः प्रतिकृतिम् ततस्तस्यै भर्तुर्बहुमुखमनुरागं निवेदयिष्यामि । 2. न विस्मरामि । किं तु सर्वं कथयित्वावमानं उपा ‘तुष परिहामविजन्त्य एव न भूतार्य’ इति आर्चाक्यद । मय वि मृत्पिण्डबुद्धिना तद एव गृहीतं । अथ वा भविष्यता खलु बलवती । 3. एवं न्विदम् । 4. भो किं एतत् ? अनुपपन्नं वयस्य ।

इतः प्रत्यादेशात्स्वजनमनुगन्तुं व्यवसिता
स्थिता तिष्ठेत्युच्चैर्वदति गुरुशिष्ये गुरुममे ।

पुनर्दृष्टिं बाष्पप्रसरकलुषामर्षितवती

मयि कूरे यत्तत्त्वविषमिव शल्यं दहति माम् ॥९॥

मानुमती—'अहो ! ईदृशी स्वकार्यपरताम्य मामपि मंतापयति ।

विदूषकः—'अस्मि मे तर्कः केनापि तत्रभवत्याकाशचारिणा नीतंति

राजा—कः पतिदेवतामन्यः परामर्ष्टुमुन्महेत ? मेनका किल
मग्न्यास्ते जन्मप्रतिष्ठेति श्रुतवानस्मि । तत्तमहचारिणीभिः सखी ते
हन्तेति मे हृदयमाशङ्कते ।

मानुमती—'संमोहः खलु विस्मयनीयो न प्रतिबोधः !

विदूषकः—'यद्येवम्, अस्मि खलु समागमः कालेन तत्रभवत्या ।

राजा—कथमिव ?

विदूषकः—'न खलु मातापितरौ भर्तृवियोगदुःखितां दुहितरं चिरं
पुं पारयतः ।

राजा—वयस्य,

स्वप्नो नु माया नु मतिभ्रमो नु

क्लिष्टं नु तावत्फलमेव पुण्यम् ।

असंनिवृत्त्यै तदतीतमेते

मनोरथा नाम तटप्रपाताः ॥१०॥

1. अम्महे ! ईदृशी मव ज्ञपरता । इमरम मदावेण अहं रमामि । 2. अत्थि
। तको केण वि तत्त होदी आआम चारिणा णीदे त्ति । 3. समोहो वखु । वल्लअणिज्जो
पडिवोहो । 4. जइएव्व अत्थि वखु समाअमो कालेण तत्त होदीए । 5. ण वखु
मादापिदरा भत्तविवोअबुक्खिअं दुहिदरं चिरं देस्खिदुं पारेन्ति ।

विदूषकः—‘मैवम् । नन्वङ्गुलीयकमेव निदर्शनमवश्यं भाव्य-
चिन्तनीयः समागमो भवतीति ।

राजा—(अङ्गुलीयकं विलोक्य) अये, इदं तावदमुलमस्थानभ्रंशि
शोचनीयम् !

तव सुचरितमङ्गुलीय नूनं प्रतनु ममेव विभाव्यते फलेन ।
अरुणनखमनोहरासु तस्याश्रुतममि लब्धपदं यदङ्गुलीषु ॥११॥

सानुमती—‘यद्यन्यहस्तगतं भवेन्मत्यमेव शोचनीयं भवेत् ।

विदूषकः—‘भोः, इयं नाममुद्रा केनोद्घातेन तत्र भवत्या हस्ता-
भ्यासं प्रापिता ?

सानुमती—‘ममापि कौतूहलेनाकाग्नि एषः ।

राजा—श्रूयताम् । तपोवनात्स्वनगगाय प्रस्थितं मां प्रिय
मवाष्पमाह ‘कियच्चिरंणार्यपुत्रः प्रतिपत्तिं दाम्यति?’ इति ।

विदूषकः—‘ततस्ततः ?

राजा—पश्चादिमां मुद्रां तदङ्गुली निबंशयता मया प्रत्यभिहिता ।

एकैकमत्र दिवसे दिवसे मदीयं

नामाक्षरं गणय गच्छसि यावदन्तम् ।

तावत्प्रिये मदवरोधगृहप्रवेशं

नेता जनस्तव समीपमुपैष्यतीति ॥१२॥

तच्च दारुणात्मना मया मोहान्नानुष्ठितम् ।

सानुमती—‘रमणीयः खल्ववधिर्विधिना विसंवादितः ।

1. मा एवम् । २. अङ्गुलीयकं एव निदर्शनम् । अवश्यं भाव्यं अचिन्तनीयं । ३. मां
अमो होदि स्ति । ४. तत्र अण्वन्त्यगदं भवे, मच्च एव मोक्षणिजं भवे । ५. भो,
इति नाममुद्रा केन उद्घातेन तत्तद्दीप हस्ताभ्यासं प्रापिता ? ६. मम वि कोटूहलेन

विदूषकः—‘अथ कथं धीवरकल्पितस्य रोहितमत्स्यस्योदराभ्यन्तर
आसीत् ?

राजा—राचीतीर्थं वन्दमानायाः मण्ड्याम्ने हम्नाद्गङ्गास्रोतमि
रिभ्रष्टम् ।

विदूषकः—‘युज्यते ।

मानुमती—‘अत एव तपस्विन्याः शकुन्तलाया अर्धर्मभीरोरस्य
जर्षेः परिणये संदेह आसीत् । अथ वेदशाऽनुरागोऽभिज्ञानमपेक्षते;
—कथमिवैतत् ?

राजा—उपालक्ष्ये तावदिदमङ्गुलीयकम् ।

विदूषकः—(आत्मगतम्) ‘गृहीतोऽनेन पन्था उन्मत्तानाम् ।

राजा—कथं नु तं बन्धुरकोमलाङ्गुलिं
करं विहायासि निमग्नमम्भमि !

य वा ।

अचेतनं नाम गुणं न लक्षये-

न्मयैव कस्मादवधीरिता प्रिया ॥१३॥

विदूषकः—(आत्मगतम्) ‘कथं बुभुक्षया खादितव्योऽस्मि !

राजा—प्रिये, अकारणपरित्यागानुशयतप्तहृदयस्तावदनुकम्प्यता-
यं जनः पुनर्दर्शनेन ।

(ततः प्रविश्य पटीक्षेपेण चित्रफलकहस्ता चतुरिका)

१. अथ कथं धीवरकल्पितस्य रोहितमत्स्यस्योदराभ्यन्तरे आसीत् ।
युज्यते । ३. अतो एव तपस्विनीषु मन्दराः । अधर्मभीरुणो इमस्स
मिणो परिणये संदेहो आसीत् । अथ वेदशाऽनुरागोऽभिज्ञानमपेक्षते; कथं
बन्धुरकोमलाङ्गुलिं करं विहायासि निमग्नमम्भमि !

स्विन्नाङ्गुलिविनिवेशो रेखाप्रान्तेषु दृश्यते मलिनः ।

अश्रु च कपोलपतितं दृश्यमिदं वर्तिकोच्छ्वासात् ॥१५॥

तुरिके, अर्धलिखितमेतद्विनोदस्थानम् । गच्छ । वर्तिकां तावदानय ।

चतुरिका—^१ आर्यमावश्य, अवलम्ब्य चित्रफलकं यावदागच्छामि

राजा—अहमेवंतदवलम्बे । (यथाक्तं करोति ।) (निष्क्रान्ता चेटी ।)

राजा—(निःश्वस्य,)

साक्षात्प्रियामुपगतामपहाय पूर्वं

चित्रार्पितामहमिमां बहुमन्यमानः ।

स्रोतोवहां पथि निकामजलामतीत्य

जातः सखे प्रणयवान्मृगतृष्णिकायाम् ॥१६॥

विदूषकः—(आत्मगतम्) 'एषोऽत्रभवान्नीर्मातृकस्य मृगतृष्णिकां
गन्तः । भो, अपरं किमत्र लिखितव्यम् ?

सानुमती—'यो यः प्रदेशः मख्या मंडभिरूपस्ते तमालेखितु-
र्गो भवेत् ।

राजा—श्रूयताम् ।

कार्या सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी

पादास्तामभितो निषण्णहरिणा गौरीगुरोः पावनाः ।

शाखालम्बितवल्कलस्य च तरोर्निर्मातृमिच्छाम्यधः

शृङ्गे कृष्णनृगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम् ॥१७॥

१. अर्धमावश्य, अवलम्ब्य चित्रफलकं यावदागच्छामि । २. एते अस्मिन्
अर्द्धमावश्यमिच्छामि । भो, अपरं किं पथि लिखितव्यम् ?
३. यो प्रदेशो मख्या मंडभिरूपस्ते तमालेखितुर्गो भवेत् ।

विदूषकः—(आत्मगतम्) 'यथाहं पश्यामि पूरितव्यमनेन चित्र-
फलकं लम्बकूर्चानां तापसानां कदम्बैः ।

राजा—वयस्य अन्यच्च । शकुन्तलायाः प्रयाधनमभिप्रेतमत्र
विस्मृतमस्माभिः ।

विदूषकः—'किमित्र ?

सानुमती—'वनवामस्य सौकुमार्यस्य विनयस्य च यत्महर्षेण
भविष्यति ।

राजा—

कृतं न कर्णार्पितबन्धनं सखे शिरीषमागण्डविलम्बि केसरम्
न वा शरच्चन्द्रमरीचिकोमलं मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे ॥१८॥

विदूषकः—'भोः, किं नु तत्रभवती रक्तकुवलयपल्लवशोभिनाग्र-
हस्तेन मुखमावार्य चकितचकितेव स्थिता ? (सावधानं निरूप्य दृष्ट्वा ।
एष दास्याः पुत्रः कुसुमरमपाटच्चरस्तत्रभवत्या वदनकमलमभिलङ्घ्यते
मधुकरः ।

राजा—ननु वार्यतामेष वृष्टः !

विदूषकः—'भवानंवाविनीतानां शुमितास्य वारणे प्रभविष्यति

राजा—युज्यते । अयि भोः कुसुमलताप्रियातिथे, किमत्र परि-
पन्नखंदमनुभवामि ?

एषा कुसुमनिषण्णा तृपितापि सती भवन्तमनुरक्ता ।

प्रतिपालयति मधुकरी न खलु मधु विना त्वया पिबति ॥१९॥

1. अहं अहं देखांमि पूरितव्यं नेण चित्तफलकं लम्बकुर्चाणां तावगाणां कदम्बैः ।
2. किं मित्र ? 3. वणवामस्य सोकुमारस्य विनयस्य अ जं सरिम भविस्मदि ।
4. भो, किं नु तत्तहोदी रक्तकुवलयपल्लवमोहिणा अग्रहस्थेण मुहं आवारिअ चरदय-
न विज्ज डिआ । एसो दास्यापुत्तो कुसुमरमपाटच्चरो तत्तहोदीए वअणकमलं अभि-

सानुमती—^१अद्याभिजातं खल्वेष वारितः ।

विदूषकः—^२प्रतिपिद्धापि नामैषा जानिः ।

राजा—एवं भो न मे शासनं तिष्ठति ? श्रूयतां तर्हि संप्रति—

अक्लिष्टबालतरुपल्लवलोभनीयं

पीतं मया मदयमेव गतोत्मवेषु ।

बिम्बाधरं स्पृशसि चेद्भ्रमर प्रियाया-

स्वयां कारयामि कमलोदग्बन्धनस्थम् ॥ २० ॥

विदूषकः—^३एवं तीक्ष्णदण्डस्य किं न भेष्यति ? (ग्रहस्य :
आत्मगतम् ।) एनं तावदुन्मत्तः । अहमप्येतस्य सङ्केतेदृशवर्ण इव संवृतः ।
(प्रकाशम्) भोः चित्रं खल्वेतत् !

राजा —कथं चित्रम् ?

सानुमती—^४अहमपीदानीमवगतायां । किं पुनर्ययालिङ्गिता-
नुभाष्येयः !

राजा—वयस्य, किमिदमनुष्ठितं पौरोभाग्यम् !

दर्शनमुखमनुभवतः साक्षादिव तन्मयेन हृदयेन ।

स्मृतिकाग्निना त्वया मे पुनरपि चित्रीकृता कान्ता ॥ २१ ॥

(इति बाष्पं विहरति ।)

सानुमती—^५पूर्वापरविगोध्यपूर्वं एष विरहमार्गः !

राजा—वयस्य, कथमेवमविश्रान्तदुःखमनुभवामि !

1. अञ्ज आभा । अर्दं क्त्वा एको वारितः । 2. प्रतिपिद्धा वि वामा एसा जानी ।
3. एव तिक्ष्णदण्डस्य किं न भाष्यति । भो दाव उन्मत्तो । अहं पि एदस्म
सङ्केण इदमवणो विम संवृतो । भो यितं वग्नु एदं । 4. अहं पि दाणि अवगदत्था ।
किं उण जहलिहिदाणुमवी एस्म । 5. पुन्वावरविरोही अपुत्रो एको विरहमग्गो ।

प्रजागरात्खलीभूतस्तस्याः स्वप्ने समागमः ।

बाष्पस्तु न ददात्येनां द्रष्टुं चित्रगतामपि ॥२२॥

सानुमती—'सर्वथा प्रमार्जितं त्वया प्रत्यादेशदुःखं शकुन्तलायाः॥

(प्रविश्य) चतुरिका—'जयतु जयतु भर्ता । वर्तिकाकरण्डकं
गृहित्वेतोमुखं प्रमितामि ।

राजा—किं च ?

चतुरिका—'म मे हन्तादन्वगं तर्गात्कर्माद्वर्तायया देव्या समु-
व्याहमेवायमृष्योपनंष्यामीति सक्लान्कारं गृहीतः ।

विदूषकः—'दिष्ट्या त्वं मुक्ता !

चतुरिका—'यावदेव्या विष्टादग्रजन्मयां तर्गिका मोक्षया-
तामन्धया निर्गहित आम्ना ।

राजा—वयस्य, उपम्रियता देवा बहुमानवर्तिना च । भवानिमां
प्रतिकृतिं रक्षतु ।

विदूषकः—'तान्तावर्तिनां ण । विप्रफलकामाद्यांश्चैव च ।
याद भवानन्तःपृस्कूट्य गुगता मात्यन, तया मां मेघप्रतिच्छन्दे प्रामो-
शब्दापय । (इति इतरदं निष्क्रान्तः ।)

सानुमती— अन्यमेकान् पश्येत्तुं प्रयत्नमेवात्रापि न । इति
शियित्तमोहार्द इदानीमेव ।

1. सानुमतीति शकुन्तला स्वप्ने दत्ता । 2. दृष्टुं चित्रगतामपि ।
वर्तिकाकरण्डकं गृहीतः । 3. त्वं मुक्ता । 4. यावदेव्या । 5. तर्गात्कर्माद्वर्तायया । 6. त्वया । 7. त्वया । 8. त्वया । 9. त्वया । 10. त्वया । 11. त्वया । 12. त्वया । 13. त्वया । 14. त्वया । 15. त्वया । 16. त्वया । 17. त्वया । 18. त्वया । 19. त्वया । 20. त्वया । 21. त्वया । 22. त्वया । 23. त्वया । 24. त्वया । 25. त्वया । 26. त्वया । 27. त्वया । 28. त्वया । 29. त्वया । 30. त्वया । 31. त्वया । 32. त्वया । 33. त्वया । 34. त्वया । 35. त्वया । 36. त्वया । 37. त्वया । 38. त्वया । 39. त्वया । 40. त्वया । 41. त्वया । 42. त्वया । 43. त्वया । 44. त्वया । 45. त्वया । 46. त्वया । 47. त्वया । 48. त्वया । 49. त्वया । 50. त्वया । 51. त्वया । 52. त्वया । 53. त्वया । 54. त्वया । 55. त्वया । 56. त्वया । 57. त्वया । 58. त्वया । 59. त्वया । 60. त्वया । 61. त्वया । 62. त्वया । 63. त्वया । 64. त्वया । 65. त्वया । 66. त्वया । 67. त्वया । 68. त्वया । 69. त्वया । 70. त्वया । 71. त्वया । 72. त्वया । 73. त्वया । 74. त्वया । 75. त्वया । 76. त्वया । 77. त्वया । 78. त्वया । 79. त्वया । 80. त्वया । 81. त्वया । 82. त्वया । 83. त्वया । 84. त्वया । 85. त्वया । 86. त्वया । 87. त्वया । 88. त्वया । 89. त्वया । 90. त्वया । 91. त्वया । 92. त्वया । 93. त्वया । 94. त्वया । 95. त्वया । 96. त्वया । 97. त्वया । 98. त्वया । 99. त्वया । 100. त्वया ।

(प्रविश्य पत्रउस्ता) प्रतीहारी—'जयतु जयतु देवः !

राजा—वेत्रवनि, न खल्वन्तरा दृष्टा त्वया देवी ?

प्रतीहारी—'अथ किम् । पत्रहम्नां मां प्रेक्ष्य प्रतिनिवृत्ता ।

राजा—कार्यज्ञा कार्योपरोधं मे परिहरति ।

प्रतीहारी—'देव, अमान्यो विज्ञापयति । अर्थज्ञानस्य गणनाबहु-
व्ययकमेव पौरकार्यमवेक्षितं; यद्देवः पत्रारूढं प्रत्यक्षीकरोत्विति ।

राजा—इतः पत्रं दर्शय । (प्रतिहार्युपनयति ।)

राजा—(अनुवाच्य) कथम् ! समद्रव्यवहागी मार्यदाहो धनपित्रो
नाम नैव्यगते निपन्नः । अनपत्यश्च किल तपस्वी ! राजगार्मा
प्यार्यमन्त्रय इत्येतदमान्येन विगिनतः । कष्टं सत्यनपत्यता ! वेत्रवनि,
बहुवन्त्वाद्वहृपत्नीकेन तत्रभवता भयितव्यम् । विचार्यतां यदि
अचिदास्त्वमत्ता त्वया भागीस्य म्यात् ।

प्रतीहारी—'देव, उदात्तमिदं मार्यकस्य श्रेष्ठिनो दुहिता निर्वृत्त-
पुत्रतया जायान्त्य श्रूयते ।

राजा—ननु गर्भं पितृयं रिक्यमर्हति ! गच्छ । एतममान्यं ब्रूहि ।

प्रतीहारी—'यद्देव आज्ञापयति । (इति प्रस्थिता ।)

राजा—एहि तास्त !

प्रतीहारी—'ह्यगणि !

राजा—किमनेन संवतिरस्मि नास्मीति ?

1. 'देव' नेदु देवो । 2. 'अथ' इ । पत्रहन्त मं देखिखअ पडिणिउत्ता । 3. देव
अमखो विण्णपदि । अन्नपादस्म गणणावधुलमाए एक एव पोरकज्जं अवेक्खिदं; तं
देवो पत्तारूढं पच्चकम्भीकुरेदु सि । 4. देव दाणि एव सानेदअस्स सेट्ठिणो दाहिअं
5. 'अथ' इ । 6. 'अथ' इ । 7. 'अथ' इ । 8. 'अथ' इ । 9. 'अथ' इ । 10. 'अथ' इ । 11. 'अथ' इ । 12. 'अथ' इ । 13. 'अथ' इ । 14. 'अथ' इ । 15. 'अथ' इ । 16. 'अथ' इ । 17. 'अथ' इ । 18. 'अथ' इ । 19. 'अथ' इ । 20. 'अथ' इ । 21. 'अथ' इ । 22. 'अथ' इ । 23. 'अथ' इ । 24. 'अथ' इ । 25. 'अथ' इ । 26. 'अथ' इ । 27. 'अथ' इ । 28. 'अथ' इ । 29. 'अथ' इ । 30. 'अथ' इ । 31. 'अथ' इ । 32. 'अथ' इ । 33. 'अथ' इ । 34. 'अथ' इ । 35. 'अथ' इ । 36. 'अथ' इ । 37. 'अथ' इ । 38. 'अथ' इ । 39. 'अथ' इ । 40. 'अथ' इ । 41. 'अथ' इ । 42. 'अथ' इ । 43. 'अथ' इ । 44. 'अथ' इ । 45. 'अथ' इ । 46. 'अथ' इ । 47. 'अथ' इ । 48. 'अथ' इ । 49. 'अथ' इ । 50. 'अथ' इ । 51. 'अथ' इ । 52. 'अथ' इ । 53. 'अथ' इ । 54. 'अथ' इ । 55. 'अथ' इ । 56. 'अथ' इ । 57. 'अथ' इ । 58. 'अथ' इ । 59. 'अथ' इ । 60. 'अथ' इ । 61. 'अथ' इ । 62. 'अथ' इ । 63. 'अथ' इ । 64. 'अथ' इ । 65. 'अथ' इ । 66. 'अथ' इ । 67. 'अथ' इ । 68. 'अथ' इ । 69. 'अथ' इ । 70. 'अथ' इ । 71. 'अथ' इ । 72. 'अथ' इ । 73. 'अथ' इ । 74. 'अथ' इ । 75. 'अथ' इ । 76. 'अथ' इ । 77. 'अथ' इ । 78. 'अथ' इ । 79. 'अथ' इ । 80. 'अथ' इ । 81. 'अथ' इ । 82. 'अथ' इ । 83. 'अथ' इ । 84. 'अथ' इ । 85. 'अथ' इ । 86. 'अथ' इ । 87. 'अथ' इ । 88. 'अथ' इ । 89. 'अथ' इ । 90. 'अथ' इ । 91. 'अथ' इ । 92. 'अथ' इ । 93. 'अथ' इ । 94. 'अथ' इ । 95. 'अथ' इ । 96. 'अथ' इ । 97. 'अथ' इ । 98. 'अथ' इ । 99. 'अथ' इ । 100. 'अथ' इ ।

येन येन वियुज्यन्ते प्रजाः स्निग्धेन बन्धुना ।

स म पापादृते तामां दुष्यन्त इति घुष्यताम् ॥२३॥

प्रतीहारी — 'एवं नाम घोषयितव्यम् । (निष्क्रम्य, पुनः प्रविश्य काले प्रवृष्टमित्राभिनन्दितं देवस्य शामनम् ।

राजा—(दर्शमुष्णं च निःश्चम्य) एवं भोः ! संततिच्छेदनिरवलम्बानां कुलानां मूलपुरुषावसाने संपदः परमुपतिष्ठन्ति । समाप्यन्ते पुरुवंशश्चि एष एव वृत्तान्तः !

प्रतीहारी— प्रतिहतमण्डलम् ।

राजा—धिङ् मामुपस्थितश्रेयोवमानिनम् !

मानुमती— 'अभंशयं मन्वीमेव हृदये कृत्वा निन्दितोऽनेनात्मा ।

राजा-

संरोपितऽप्यात्माने धमेपन्नो त्यक्ता मया नामकुलप्रांतेष्ठा कल्पिष्यमाणा महते फलाय वसुंधरा काल इवाप्तबीजा । २४॥

मानुमती — 'अपरिच्छिन्नेदानीं ते संततिर्भविष्यति ।

चतुर्गिरा—(जनान्तिकम्) अयि, अनेन मार्यवाहवृत्तान्तेन द्विगुणो द्वेगो भवति । एनमाश्वासयितुं मेवप्रतिच्छन्दादार्यं माधव्यं गृहीत्वागच्छ ।

प्रतीहारी — 'मुष्टु भणमि । (इति निष्क्रान्ता ।)

राजा— अहो, दृष्यन्त्वस्य भंशयमारुढाः पिण्डभानः । कृत्वा

1. एवं नाम घोषयितव्यम् । 2. निःश्चम्य विनोदार्थेन शीघ्रं निःश्चम्य शान्तम् ।
3. प्रतिहतं अमण्डलम् । 4. जनान्तिके स्थाप्य निजां करिष्यति शान्तिं ।
5. ज्ञातृश्रीणां मन्वीमेव हृदये कृत्वा निन्दितोऽनेनात्मा ।

प्रतीहारी—^१ अदृष्टरूपेण केनापि मत्त्वेनानिक्रम्य मेघप्रतिच्छिन्न-
प्रामादस्याग्रभूमिमागेपितः ।

राजा —(उत्थाय) मा तावत् । ममापि मत्त्वैर्गमिभूयन्तं गृहा
अथ वा ।

अहन्यहन्यात्मन एव तावज्जातुं प्रमादस्वलितं न शक्यम्
प्रजासु कः केन पथा प्रयातीत्यशेषतो वेदितुमस्ति शक्तिः ॥२६॥
(नेपथ्ये) ^२ भो वयस्य, अविहा ! अविहा !

राजा —(गतिभेदेन परिक्रम्य) सत्त्वे, न भेदव्यम् ।

(नेपथ्ये) (पुनस्तदेव पठित्वा) ^३ स्ये न भेदव्यामि ! एष तां हं
प्रत्यवतनशिरोवर्गमधुनिव विभक्तं गेति !

राजा —(सरष्टिक्षेपम्) धनन्ताया ।

(प्रविश्य शार्ङ्गं स्था ।) यवनी - भतेः एवाहम् । आपयहितं शरामम् ।

(राजा नयनं धनुस्तटे)

(नेपथ्ये) एष न्वामभिनवकण्ठशोणितार्थी

शार्दूलः पशुमिव हन्मि चेष्टमानम् ।

आर्तानां भयमपनेतुमानधन्या

दुष्यन्तस्तत्र शरणं भवन्निदानीम् ॥२७॥

राजा—(सरोपम्) कथं मामेवोद्विग्नानि ! निष्ठ, निष्ठ कथमस्ति
त्वमिदानीं न भविष्यसि । (शार्ङ्गं सारोप्य) चेन्नर्तनं, मोक्षानमामिमांसे

१. अदृष्टरूपेण केनापि मत्त्वेनानिक्रम्य मेघप्रतिच्छिन्न-प्रामादस्याग्रभूमिमागेपितः ।

२. भो वयस्य, अविहा ! अविहा !

३. स्ये न भेदव्यामि ! एष तां हं प्रत्यवतनशिरोवर्गमधुनिव विभक्तं गेति !

प्रतीहारी—^१इत उगो देवः । (मर्धं मत्वरमुपसर्पन्ति ।)

राजा—(समन्ताद्विलोक्य) शून्यं खल्विदम् !

(नेपथ्ये) 'अविहा ! अविहा ! अहमत्रभवन्तं पश्यामि । त्वं मां पश्यामि ! विडालगृहीतो मूपक इव निगशोऽस्मि जीविते संवृतः !

राजा—भोस्मिन्मूर्खस्त्विति ! मदीयमर्थं त्वां द्रक्ष्यति । एष मेपुं संदधे,

यां हनिष्यति त्वयं त्वां रक्षयं रक्षिष्यति द्विजम् ।

हंसो हि धीरिमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयत्यपः ॥ २८ ॥
(इत्यस्य संघत्ते ।) (ततः प्रायशति विदूषकमुन्मृज्य मातलिः, विदूषकश्च ।)

मातलिः—कृताः शरव्यं हरिणा तवासुराः

शरामनं तेषु विक्रय्यतामिदम् ।

प्रमादमौभ्यानि मतां सुहृज्जनं

पतन्ति चक्षूंषि न दारुणाः शराः ॥ २९ ॥

राजा—(समंभ्रमनममुखं दृष्ट्वा) अये, मातलिः । स्वागतं महेन्द्र-
पते ।

विदूषकः—'अहं येन प्रपञ्चुर्मां मातलिः सोऽनेन म्यागतेनपि
हे !

मातलिः—(समिमात्र) ग्रास्यन्त, श्रूयतां यदर्थमास्य हरिण-
वलाशं प्रेषित ।

राजा—अर्वाहोर्जि न ।

१. इत उगो देवः । २. त्वं मां पश्यामि । अहमत्रभवन्तं पश्यामि । त्वं मां पश्यामि । विडालगृहीतो मूपक इव निगशोऽस्मि जीविते संवृतः । ३. अ-
हमत्रभवन्तं पश्यामि । ४. मदीयमर्थं त्वां द्रक्ष्यति । ५. अहमत्रभवन्तं पश्यामि ।

मातलिः—अस्मि कालनेमिप्रमूर्तिर्दुर्जयो नाम दानवगणः ।

राजा—अस्मि । श्रुतपूर्वं मया नारदात् ।

मातलिः— मख्युस्ते म किल शतक्रतोरजय-

स्तस्य त्वं णशिरयि स्मृतो निहन्ता ।

उच्छेत्तुं प्रभवति यन्न यमपाप्म-

स्तन्नैशं तिमिरमपाकरोति चन्द्रः ॥३०॥

म भवानात्तशस्त्र एव इदानीपेन्द्रस्यमाह्वय विनयाय प्रतिष्ठताम् ।

राजा—अनुगृहीतोऽहमनया मघवनः संभावनया । अय मावक्ष्य
प्रति भवता किमेवं प्रयुक्तम् ।

मातलिः—नदपि कथ्यते । किञ्चिन्निमित्तादपि मनःसंतापाद
युष्मान्मया विह्वला दृष्टः । पश्चान्कोपयितुमायुष्मन्तं तथा कृतवान्मि
नस्मि । कुतः ।

ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निर्विप्रकृतः पन्नगः कणां कुल-

प्रायः स्वं महिमानं क्षोभान्प्रतिपद्यते जन्तुः ॥३१॥

राजा—(जनान्तिकम्) नयस्य, अनातक्रमणीया दिव्यपन्नगज
तदत्र परिगतार्य कृत्वा मद्रचनादमात्यगुणं ब्रूहि ।

न्यन्मतिः केवला तावन्परिपालयतु प्रजाः ।

अधिज्यमिदमन्यस्मिन्कर्मणि व्यापृतं धनुः ॥३२॥

विदूषकः—'यद् दानाज्ञापयान् । (दानं निष्क्रान्तः ।)

मातलिः—आयुष्मात्रयमारेहतु । (राजा रथात्तेहणं नाटयति ।)

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

पष्ठोऽङ्कः ।

सप्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्याकाश्यानेन रथाधिरूढो राजा मातलिश्च ।)

राजा—मातले, अनुष्ठितनिदेशोऽपि भवतः सत्क्रियाविशेषादनुपयुक्तमिवात्मानं समर्थये ।

मातलिः —(सस्मितम् ।) आयुष्मन् , उभयमप्यपरितापं । कुतः, प्रथमोपकृतं मरुत्वतः प्रतिपत्त्या लघु मन्यते भवान् ।

गणयत्यवदानविस्मितो भवतः सांऽपि न सत्क्रियागुणान् ॥१॥

राजा—मातले, गा मैवम् । म खलु मनोग्यानामप्यभूमिर्विपर्जनावमरमत्कारः । मम हि द्वितौकषां ममसमर्थाभिनोपवंशिनस्य अन्तर्गतप्रार्थनमन्तिकस्थं जयन्तमुद्दीक्ष्य कृतस्मितेन ।

आमृष्टवक्षोहरिचन्दनाङ्गा मन्दारमाला हरिणा पिनद्धा ॥२॥

मातलिः—किमिव नामायुष्मानमरेश्वरान्नार्हति ! पश्य ।

सुखपरस्य हरेरुभयैः कृतं त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् ।

तव शरैरधुना नतपर्वभिः पुरुषकेसरिणश्च पुरा नखैः ॥३॥

राजा—अत्र खलु शतक्रतुरेव महिमा स्तुत्याः !

मिध्यन्ति कर्मसु महत्स्वपि यन्नियोज्याः

संभावनागुणमवेहि तर्माश्वराणाम् ।

किं वाऽभविष्यदरुणस्तमसां विभेत्ता

तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकारिष्यत् ॥४॥

मातलिः—सदृशं तवेतन् । (स्तोकमन्तरमतीत्य ।) अयुष्मन्, इतः

स्य नाकप्रतिष्ठितस्य सौभाग्यमात्मयशसः ।

विच्छिच्छिशेषैः सुरसुन्दरीणां वर्णैरमी कल्पलतांशुकेषु ।

विचिन्त्य गीतक्षममर्थजातं दिवौकसस्त्वच्चरितं लिखन्ति ॥५॥

राजा—मातले, असुरसंप्रहारोत्सुकेन पूर्वद्युर्दिवमधिरोहता मया न
लक्षितः स्वर्गमार्गः । कतमस्मिन्महतां पथि वर्तमाने ?

मातलिः— त्रिस्रोतमं वहति यो गगनप्रतिष्ठां

ज्योतींषि वर्तयति च प्रविभक्तारश्मिः ।

तस्य व्यपंतरजसः प्रवहस्य वायो

मार्गो द्वितीयहरिविक्रमपूत एषः ॥६॥

राजा—मातले, अतः खलु मवाद्यान्तःकरणां ममान्तगन्ता ।
प्रसीदति । (रथाङ्गमवलोक्य) मेघपदवीमवतीर्णो भवः ।

मातलिः—कथमवगम्यते ?

राजा— अयमरविवरेभ्यश्चातर्कैर्निष्पतद्भि-

र्हरिभिरचिरभासां तेजसा चानुलिप्तैः ।

गतमुपरि घनानां वारिगर्भोदराणां

पिशुनयति रथस्ते मीकरक्लिन्ननेमिः ॥७॥

मातलिः—अणादायुष्मान्स्वाविकारमृषो वर्तयन्ते ।

राजा—(अधोऽवलोक्य) मातले वेगावनगणादाश्चर्यदर्शनतः संलक्ष्यते ।
मनुष्यलोकः । तथा हि ।

शैलानामवरोहतीव शिखरादुन्मज्जतां मेदिनी

पर्णाभ्यन्तरलीनतां विजहति स्कन्धोदयात्पादपाः ।

संतानैस्तनुभावनष्टसलिला व्यार्क्तं भजन्त्यापगाः

----- ८ -----

मातलिः—माधु दष्टम् । (सबहुमानमवलोक्य) अहो उदाररमणीया
प्रियी !

राजा—मातले, कतमोऽयं पूर्वापरमगद्गावगाढः कनकरसनिम्यन्दी
माध्य इव मेघारविः मानुमानालोक्यते ?

मातलिः—आयुष्मन्, एष खलु हेमकूटो नाम किंपुरुषपर्वतस्तपः-
ममिद्विश्वेत्रम् । पश्य ।

स्वायंभुवान्मरीचेर्यः प्रबभूव प्रजापतिः ।

सुरासुरगुरुः मोऽत्र मपत्नीकस्तपस्यति ॥९॥

राजा—तेन ह्यननिक्रमणीयानि श्रेयांसि । प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्तं
तुमिच्छामि ।

मातलिः—प्रथमः कल्पः ! (नाट्येनावतीर्णौ ।)

राजा—(सविस्मयम् ।)

उपोदशब्दा न रथाङ्गनेमयः प्रवर्तमानं न च दृश्यते रजः ।

अभूतलस्पर्शतयाऽनिरुद्धतस्तवावतीर्णोऽपि रथो न लक्ष्यते ॥

मातलिः—एतावानेव शतक्रतुरायुष्मन्श्च विशेषः ।

राजा—मातले, कतमस्मिन्प्रदेशे मारीचाश्रमः ?

मातलिः—(हस्तेन दर्शयन् ।) पश्य !

वल्मीकार्धनिमग्रमूर्तिरुत्तमा संदष्टसर्पत्वचा

कण्ठे जीर्णलताप्रतानबलयेनात्यर्थसंपीडितः ।

अमव्यापि शकुन्तनीडनिचितं बिभ्रज्जटामण्डलं

यत्र स्थाणुरिवाचलो मुनिरसावभ्यर्कबिम्बं स्थितः ॥११॥

मातलिः— (संयतप्रग्रहं रथं कृत्वा) एतौ अदितिपरिवर्धितमन्दार-
वृक्षं प्रजापतेराश्रमं प्रविष्टौ स्वः ।

राजा—स्वर्गादधिकतरं निर्वृतिम्यातम् । अमृतहृदमिवावगाढोऽस्मि ।

मातलिः— (रथं स्थापयित्वा) अवतरत्वायुष्मान् ।

राजा— (अवतीर्थ) मातले, भवान्कथमिदानीम् ?

मातलिः— मयन्त्रितो मया रथः । त्वयमप्यवतरामः । (तथा कृत्वा)
इतः, आयुष्मन् । (परिक्रम्य) दृश्यन्तामत्रभवताभृषीणां तपोवनभूमयः ।

राजा— ननु विष्मयादृक्लोक्यामि !

प्राणानामनिलेन वृत्तिरुचिता मत्कल्पवृक्षे वने
तोये काञ्चनपद्मरेणुकपिशे धर्माभिषेकक्रिया ।

ध्यानं रत्नशिलातलेषु विबुधस्त्रीसंनिधौ संयमे

यत्काङ्क्षन्ति तपोभिरन्यमुनयस्तस्मिन्तपस्यन्त्यमी ॥१२॥

मातलिः— उन्मर्षिणी खलु महतां प्रार्थना ! (परिक्रम्य, आकाशे ॥
अये वृद्धशाकल्य किमनुनिष्ठति भगवन्मार्गवः ? किं ब्रवीषि—‘दाता-
गण्या पातव्रताधर्ममविभक्त्यष्टमन्त्रो मत्पितृन्नीमहिवाये कथयतीति’ ।

राजा— (कृष्णं कृत्वा) अये, प्रत्येकान्यावपरः खलु प्रमत्तावः !

मातलिः— (राजानमवलोक्य) विष्मन्नोऽहं मूढे नावदात्त-
मायुष्मान् याम्त्तं निन्दयुग्मे निवेद्यमानगन्तव्यं भवामि ।

राजा— यथा भगवन्त्यते ।

मातलिः— अयुष्मन् माययाभ्यट । (हसितं नृपकान्तः ।)

राजा— निमित्तं मूर्खमिवा ।

मनोरथाय नाशमे किं बाहो स्पन्दमे धृथा ।

‘नवधे)‘मा खलु चापलं कुरु । कथं, गत एवात्मनः प्रकृतिम् ?

राजा—(कर्णं दत्वा) अभूमिरियमविनयस्य । को नु खल्वेष
पिच्यते ? (शब्दानुसारेणावलोक्य । सविस्मयम्) अये, को नु खल्वयम-
ह्वयमानस्तपस्विनीभ्यामबाधमुत्तरो बालः ?

अर्धपीतस्तनं मातुरामर्दक्लिष्टकेमरम् ।

प्रक्रीडितुं मिहशिशुं बलात्कारेण कर्पति ॥१४॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टकर्मा तपस्विनीभ्यां बालः ।)

बालः—‘नृभस्व मिह, दन्ताम्ने गणयिष्ये ।

प्रथमा—‘अविनीत, किं नोऽन्यनिर्विगेषाणि मुत्तानि विप्रकरोषि ?
न्त ! वर्धते ते संगमः । म्याने खलु ऋषिजनेन सर्वदमन इति कृत-
समधेयोऽसि ।

राजा—किं नु खलु बालेऽस्मिन्नोरम इव पुत्रे स्निह्यति मे मनः ?
नमनपत्यता मां वन्दयति !

द्वितीया—‘एषा खलु केमरिणी त्वां लङ्घयति, यद्यस्याः पुत्रकं न मुञ्चमि

बालः—(सम्मितम्) ‘अहो बलीयाः खलु भीतोऽस्मि ! (अधरं दर्शयति)

राजा महतस्तेजसो बीजं बालोऽयं प्रतिभाति मे ।

स्फुलिङ्गावस्थया बह्निरेधापेक्ष इव स्थितः ॥१५॥

प्रथमा—‘वत्स, एते बालमृगेन्द्रं मृञ्च । अपरं ते क्रीडनकं दास्यामि ।

१. मा वलु सापलं करोति । कर्णं ननु दत्वा अन्तर्णा पारिद । २. जिम्भ सिद्ध,
३. गणयति । ४. अविनीत, किं नोऽन्यनिर्विगेषाणि मुत्तानि विप्रकरोषि ?
५. वर्धते । संगमः । ६. म्याने खलु ऋषिजनेन सर्वदमन इति कृत-
समधेयोऽसि । ७. अहो बलीयाः खलु भीतोऽस्मि ! (अधरं दर्शयति) । ८. महतस्तेजसो बीजं बालोऽयं प्रतिभाति मे । ९. अहो, बलिभं

बालः—'कुत्र ? देह्येनत् । (इति हस्तं प्रसारयति ।)

राजा—कथं चक्रवर्तिलक्षणमप्यनेन धार्यते ? तथा ह्यस्य
प्रलोभ्यवस्तुप्रणयप्रमारितो विभाति जालग्रथिताङ्गुलिः करः ।
अलक्ष्यपत्रान्तरमिद्वरागया नवोषमा भिन्नमिवैकपङ्कजम् ॥१६॥

द्वितीया—'सुवने, न शक्य एष वाचामात्रेण विगमयितुम् । मन्त्र-
त्वम् । मदीय उदये मार्कण्डेयस्यर्षिकुमारस्य वर्णचित्रितो मणिः ।
मयूरोऽस्ति । तमस्यां पहर ।

प्रथमा—'तथा । (इति निष्क्रान्ता ।)

बालः—'अनेनैव तावन्क्रीडिष्यामि । (इति तापसीं विलांक्ष्य हसति ।)

राजा—स्पृहयामि खलु दुर्ललितायाम्भै !

आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमिचहार्म-

ग्व्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।

अङ्गाश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो

धन्यास्तदङ्गरजमा मलिनीभवन्ति ॥१७॥

तापसी—'भवतु । न मामयं गणयति । (पार्श्वमवलोक्य) कोऽत्र
ऋषिकुमागणाम् ? (राजानमवलोक्य) भद्रमुख, एहि तावत् । मोक्षया-
नेन दुर्मोहह्रस्वग्रहेण डिम्भलीलया चाध्यमानं बालमृगेन्द्रम् ।

राजा—(उपगम्य । सस्मितम्) अयि भो, महर्षिपुत्र !

१. कः ? देहिण । २. मन्त्रदे, न मन्त्रो एषो वाचामात्रेण विगमयितुम् । मन्त्र-
त्वम् । ममकेरण उदये मर्कण्डेयस्य ऋषिकुमारस्य वर्णचित्रितो मणिः । तमे उवहर । ३. तह । ४. इतिना एव तावन्क्रीडिष्यामि । ५. कोऽत्र

ऋषिकुमागणाम् ? भद्रमुख एहि तावत् । मोक्षयानेन दुर्मोहह्रस्वग्रहेण

व्रमाश्रमविरुद्धवृत्तिना संयमः किमिति जन्मतस्त्वया ।

स्वसंश्रयसुखोऽपि दूष्यते कृष्णसर्पशिशुनेव चन्दनः ॥१८॥

तापसी—'भद्रमुख, न खल्वयमृषिकुमारः ।

राजा—आकारगदशं चेष्टितमेवास्य कथयति । स्थानप्रत्ययानु-
व्रयमेवंचर्किणः ! (यथाभ्यर्थितमनुनिष्ठबालस्पर्शमुपलभ्य, आत्मगतम् ।)

अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण स्पृष्टस्य गात्रेषु सुखं ममैवम् ।

कां निर्वृतिं चेतासि तस्य कुर्याद्यस्यायमङ्गात्कृतिनः प्ररूढः ॥१९॥

तापसी—(उभयं निर्वर्ण्य) आश्रयमाश्रयम् !

राजा—आर्ये, किमिव !

तापसी—'अस्य बालकस्य तेऽपि भवादिन्याकृतिरिति विस्मि-
तास्मि । अपरिगन्धिनस्यापि तेऽप्रातिहोमः संवृत्तः' इति ।

राजा—(बालकमुपलालयन्) ननेन्मृगिकुमारेऽयमथ कोऽय-
म्यपदेशः ?

तापसी—'पुरुवंशः ।

राजा—(आत्मगतम्) कथमेकान्वयो मम ! अतः खलु मदनुकाणि-
मनमत्रभवती मन्यते । अस्त्येतत्पौरवाणामन्त्यं कुलव्रतम् ।

भवनेषु रमाधिकेषु पूर्वं क्षितिर्गक्षार्थमुशन्ति ये निवासम् ।

नियतैकयतिव्रतानि पश्चात्तरुमूलानि गृहीभवन्ति तेषाम् ॥२०॥

(प्रकाशम्) न पुनरात्मगत्या मन्त्राणामेव विषयः !

१. भद्रमुख, न पुनरयमृषिकुमारो । २. अच्युतिर्गन्धः ! अच्युतिर्गन्धः ! ३. 'इमस्म-
न्मम' : निमेषादिणी आकृतिरिति विस्मितास्मि । अपरिगन्धिनस्य विदे अप्पडिलोमो
मन्त्राणां च । ४. पुरुवंशः ।

तापसी—‘यथा भद्रमुखो भणति । अप्सरःसंबन्धेनास्य जनन्यत्र
देवगुरोस्तपोवने प्रसूता ।

राजा—(अपवार्य) हन्त ! द्वितीर्यामदमाशाजननम् । (प्रकाशम्)।
अथ सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी ?

तापसी—‘कस्तम्य भर्मदाररित्यागिनो नाम संकीर्तयितुं
चिन्तयिष्यति ?

राजा—(स्वगतम्) इयं खलु कया मामेव लक्ष्यीकरोति । यदि
तावदस्य शिशोर्मातरं नामतः पृच्छामि ? अथ वानार्यः परदारव्यवहारः
(प्रविश्य मृन्मयूरहस्ता) तापसी—‘मर्दमन, शकुन्तलावण्यं प्रेक्षस्व

बालः—(लघुष्टिश्लेषम्) ‘कुत्र वा मम माता ?

उभे—‘नाममादृश्येन त्रिजो मां गृह्णात !

द्वितीया—‘कम्, अस्य भूतकाममृगस्य रम्य-तं पश्येति मणितोऽसि

राजा—(आत्मगतम्) किं वा शाकुन्तले-पश्यमानुराख्या ? मन्त्रि-
पुतर्नामधेयमादृश्यानि । तस्य नाम मृगवृत्तिगोचरे नाममात्रप्रसन्ना-
मे विषादाय कल्पते !

बालः—‘माता, रोचते म एष भद्रमयूरः । (हन्त कोडनकमादत्ते)

प्रथमा—(विलोक्य, रोदयम्) अहो ! रत्नाकरण्डकमस्य मणिवन्धे
न दृश्यते !

1. उह भद्रमुखो भणति । अन्तर्याम्येण शम्भस्य त्र्यणी एव देवगुरो-
तपोवने प्रसूता । 2. यो नरः जननस्यपरिग्रहो जातः संकीर्तयितुं चिन्तयति ?
3. मव्वदमण, मउन्दन्नावण्यं पेश । 4. कति वा मं अज्जु ? 5. णाममार्गिणेण
वज्रिदो माउववउल्लो । 6. वल्ल, उमग्गं मित्तं त्रामोत्तमग्गं रम्मत्तणं देवमति
अण्णिने म्मि । 7. अज्जण, रोचते मे एता भद्रमोरे वा । 8. अक्षहे ! रक्खाकरण्ड

राजा—अलमावेगेन । नन्विदमस्य सिंहशावविमर्दात्परिश्रष्टम् ।
(इत्यादातुमिच्छति ।)

उभे—'मा खल्वेतदवलम्ब्य—कथं गृहीतमनेन ! (इति विस्मयादुरो-
नेहितहस्ते परस्परमवलोकयतः ।)

राजा—किमर्थं प्रतिपिद्धाः स्मः ?

प्रथमा—'शृणोतु महाराजः । एताऽपगजिना नामौषधिरस्य जात-
मर्ममये भगवता मारीचेन दत्ता । एतां किल मानापितरावात्मानं च
वर्जयित्वाऽपरो भूमिपतिनां न गृह्णानि ।

राजा—अथ गृह्णानि ?

प्रथमा—'ततस्तं सर्पो भुत्वा दशति ।

राजा—भवतीभ्यां कदाचिदभ्याः प्रत्यक्षीकृता विक्रिया ?

उभे—'अनेकशः ।

राजा—(सहर्षम् । आत्मगतम्) कथमिव संपूर्णमपि मे मनोरथं
अभिनन्दामि ! (इति बालं परिष्वजते ।)

द्वितीया—'सुव्रतं, एहि । इमं वृत्तान्तं नियमव्यावृतायै शकु-
त्यायै निवेदयावः । (इति निष्क्रान्ते ।)

बालः—'मुञ्च माम् । यावन्मातुः सकाशं गमिष्यामि ।

राजा—पुत्रक, मया सहैव मातरमभिनन्दिष्यसि ।

1. मा वस्तु एतं अवलम्ब्य—कथं गृहीतं गेणे । 2. सुणा ३ महाराजो । एसा
गिदिदा णाम ओमही इमस्स जातकम्मज्जमाए मज्जवदा माराएण दिण्णा । एद किल
पिदिरो अप्पाणं च वर्ज्जाए अवरो भूमिपाउदं ण गेण्हादि । 3. ततो नं सप्पो
अरुंमइ । 4. अणेअसो । 5. सुव्वदं, एहि इमं वुत्तन्तं णिमव्वावुडाए मउन्दलाए

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

बालः—'मम खलु तातो दुष्यन्तः ! न तस्म ।

राजा—(सस्मितम्) एष विवाद एव प्रत्याययति !

(ततः प्रविशत्येकवेणीधरा शकुन्तला ।)

शकुन्तला—'विकारकालेऽपि प्रकृतिस्थां सर्वदमनस्योपविं श्रुत्वा
न म आशासीदान्मनो भागधेयेषु । अथ वा, यथा मानुसव्याख्यातं
तथा संभाव्यत एवम् ।

राजा—(शकुन्तलां विलोक्य) अये, मेयमत्रभवती शकुन्तला; यथा
वसने परिधृमरे वमाना नियमक्षाममुखी धृतैकवेणिः ।

अतिनिष्करुणस्य शुद्धशील' मम दीर्घ विरहव्रतं विभर्ति ॥२१॥

शकुन्तला—(पश्चतःपवित्रण राजानं दृष्ट्वा) 'न स्वत्वार्यपुत्र उवाच
ततः क एष इदानीं कृतस्नामद्वन्द्वं दारकं मे गात्रमंगणेन दृषयति ।

बालः—(मातरमुपेत्य)'मातः, एष कोऽपि पुत्रो मां पुत्र इत्यादिद्वन्द्वे

राजा—प्रिये, कौयेनपि मे त्वय प्रयुक्तमनुकूलरिणामं संवृते,
यदहमिदानीं त्वया प्रत्यभिज्ञातमात्मानं पश्यामि ।

शकुन्तला—(आत्मगतम्) 'हृदय, समाधिर्मिहि ! समाधिर्मा
परिन्यक्तमत्संगेयानुताम्पितामि मे दिवेन । अर्यपुत्र स्वल्पः !

राजा— प्रिये ।

स्पृतिभिन्नमोहतमयो दिष्टया प्रमुखे स्थितामि मे मुमुक्षां ॥

उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् ॥२२॥

1. मम कस्य तातो दुष्यन्तः । 2. तस्म । 3. एष विवाद एव प्रत्याययति । 4. ततः प्रविशत्येकवेणीधरा शकुन्तला । 5. विकारकालेऽपि प्रकृतिस्थां सर्वदमनस्योपविं श्रुत्वा । 6. न म आशासीदान्मनो भागधेयेषु । 7. अथ वा, यथा मानुसव्याख्यातं । 8. तथा संभाव्यत एवम् । 9. राजा—(शकुन्तलां विलोक्य) अये, मेयमत्रभवती शकुन्तला; यथा वसने परिधृमरे वमाना नियमक्षाममुखी धृतैकवेणिः । 10. अतिनिष्करुणस्य शुद्धशील' मम दीर्घ विरहव्रतं विभर्ति ॥२१॥ 11. शकुन्तला—(पश्चतःपवित्रण राजानं दृष्ट्वा) 'न स्वत्वार्यपुत्र उवाच ततः क एष इदानीं कृतस्नामद्वन्द्वं दारकं मे गात्रमंगणेन दृषयति । 12. बालः—(मातरमुपेत्य)'मातः, एष कोऽपि पुत्रो मां पुत्र इत्यादिद्वन्द्वे 13. राजा—प्रिये, कौयेनपि मे त्वय प्रयुक्तमनुकूलरिणामं संवृते, यदहमिदानीं त्वया प्रत्यभिज्ञातमात्मानं पश्यामि । 14. शकुन्तला—(आत्मगतम्) 'हृदय, समाधिर्मिहि ! समाधिर्मा 15. परिन्यक्तमत्संगेयानुताम्पितामि मे दिवेन । 16. अर्यपुत्र स्वल्पः ! 17. राजा— प्रिये । 18. स्पृतिभिन्नमोहतमयो दिष्टया प्रमुखे स्थितामि मे मुमुक्षां ॥ 19. उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् ॥२२॥

शकुन्तला—^१जयन् जयत्वार्यपुत्रः—(इयधौके बाष्पकण्ठी विरमति ।)

राजा—^२उन्दगि ?

बाष्पेण प्रतिषिद्धेऽपि जयशब्दे जितं मया ।

यत्ते दृष्टमयंस्कारपाटलोष्ठपुटं मुखम् ॥२३॥

बालः— मातः, कण्ठः ?

शकुन्तला —^३यत्प, ते भागधेयानि पृच्छ ।

राजा—(शकुन्तलायाः पादपङ्के प्रणिरस्य ।)

सुतन्तु हृदयान्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते

किमपि मनसः संमोहो मे तदा बलवानभूत् ।

प्रबलतममामेवंप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः

स्रजमपि शिगम्यन्धः पिप्पाम् धुनोत्यहिशङ्कया ॥२४॥

शकुन्तला —^४उत्तिष्ठत्यपुत्रः । नृवं मे मृचग्नित्प्रतिबन्धकं

पुराकृतं तेषु दिग्गेषु परिपातमिदममासीत्तन्मानुक्रोशोऽप्यार्यपुत्रो

मयि विरमः संवृत्तः ।

(राजोत्तिष्ठति ।)

शकुन्तला — जय जयनायकत्वेण स्मृतो दुःखभाग्ययं जनः ?

राजा—उद्धतविषादजन्यं ह्ययिन्यामि ।

माहान्मया सुतन्तु पूर्वमुपेक्षितस्ते

यो बद्धचिन्दुरधरं परिबाधमानः ।

तावदाकुटिलपक्ष्मविलग्रमद्य

बाष्पं प्रमृज्य विगतानुशयो भवेयम् ॥२५॥ (यथोक्तमनुतिष्ठति)

१. जय, जयत्वार्यपुत्रः । २. उन्दगि, कोण्डो ? ३. यत्प, ते भागधेयानि पृच्छ । ४. उत्तिष्ठति । ५. उद्धतः अत्र उद्धतः । एषा मम मयि अपि बन्धनं पुराकृतं तेषु दिग्गेषु परिणामादिभूतं प्राप्तिः, एषा मानुक्रोशोऽपि अत्र उद्धतः मयि विरमो संवृत्तः । ६. अहं । ७. अत्र उद्धतः मयि विरमः । ८. यथोक्तम् ।

अदितिः — 'संभावनीयानुभावाम्याकृतिः !

मातलिः — अयुष्मन्, एनो पुत्रप्रीतिपिगुणेन चक्षुषा दिवौकसां
पितरावायुष्मन्तमवलोकयतः । तावुपमर्ष ।

राजा — मातले !

प्राहुर्द्वादशधा स्थितस्य मुनयो यत्तेजसः कारणं

भर्तारं भुवनत्रयस्य सुषुप्ते यद्यज्ञभागेश्वरम् ।

यस्मिन्नात्मभवः परोऽपि पुरुषश्चक्रे भवायास्पदं

द्वन्द्वं दक्षमगीचिसंभवमिदं तत्स्रष्टुरेकान्तरम् ॥२७॥

मातलिः — अयं किम् ।

राजा — (उपगम्य) उभाभ्यामपि वामनियोज्यो दृष्यन्तः प्रणमति ।

मारीचः — वत्स, चिरं जीव ! पृथिवीं पालय !

अदितिः — 'वत्स, अप्रतिरथो भव !

(ततः पुत्रमहिता शकुन्तला पादयोः पतति ।)

मारीचः — वत्से !

आखण्डलममो भर्ता जयन्तप्रतिमः सुतः ।

आशीरन्या न ते योग्या पौलोमीमदृशी भव ॥२८॥

अदितिः — 'जाने, भर्तुर्वहुमता मा ! अयं च दिर्घायुर्वत्सक उभ-
यकुलनन्दनो भवतु ! उपविशत । (सर्वे प्रजापतिमभित उपविशन्ति ।)

मारीचः — (एकैकं निर्दिशन्)

दिष्ट्या शकुन्तला माध्वी सद्यत्यमिदं भवान् ।

श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं तन्ममागतम् ॥२९॥

1. संभावनीयानुभावाम्याकृतिः । 2. वत्स, जयन्तप्रतिम होदि । 3. अदिति, मरुतो बहुमता होदि । अमं । 4. शीशुः पच्छमा उद्वअकुलण-रणी होदु ! उवविसद ।

राजा—भगवन्, प्रागभिप्रेतमिद्धिः ; पश्चाद्दर्शनम् ! अतोऽपूर्वं
खलु वोऽनुग्रहः ! कुतः ;

उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः ।
निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रमस्तव प्रमादस्य पुरस्तु संपदः ॥३॥

मातलिः—एवं विधातारः प्रसीदन्ति !

राजा —भगवन्, इमामाज्ञाकरीं वो गान्धर्वेण विवाहविधिनोपयुक्तं
कस्यचित्कालस्य चन्धुभिर्गतीनां स्मृतिशैथिल्यात्प्रत्यादिशन्नपराद्धोऽस्मि
तत्रभवतो युष्मत्सगोत्रस्य कण्वस्य ! पश्चाद्दृष्टीयकर्शनाद्दृष्टपूर्वं नृदति
तरमवगतोऽहम् । तच्चित्रमिव मे प्रतिभाति !

यथा गजो नेति ममक्षरूपे तस्मिन्नपक्रामति संशयः स्यात् ।

पदानि दृष्ट्वा तु भवेन्प्रतीतिस्तथाविधो मे मनसो विकारः ॥

मारीचः—वन्म, अल्पमान्मापराधशङ्कया ! संमोहोऽपि नश्य-
नुपपन्नः । श्रूयताम ।

राजा—अवहितोऽस्मि .

मारीचः—यदेवाप्यस्मनीयास्तग्नात्प्रत्याग्न्यान्वैकृत्यां शकुन्तला-
मादाय मेनका दाशायणीभुपगता तदेव अगानादवगतोऽस्मि दुर्भीषण-
शापादियं तपस्विनी महर्षर्मचारिणी त्वया प्रत्यादिष्टा, नान्यथा ।
म चायमश्रुलीयकदर्शनावमानः !

राजा—(मोच्छ्वाम्यम्) एष वचनीयान्मुक्तोऽस्मि !

शकुन्तला—(स्वगतम्) 'दिष्ट्याऽकारणप्रत्यादेशी नार्यपुत्रः' ॥
पुनः शप्तमान्मानं स्मरामि ! अथ वा प्राप्तो मया म हि शापः ॥

विग्रहशून्यहृदयया न विदितः । अतः मन्त्रीभ्यां संदिष्टास्मि भर्तुरङ्गुलीयकं दर्शयितव्यमिति ।

मारीचः—वत्से, विदितार्थमि ! तदिदानीं महर्षमन्त्राणि प्रति न त्वया मन्युः कार्यः । पश्य ।

।पादमि प्रतिहता स्मृतिरोधरूक्षे भर्तुर्यपेततमसि प्रभुता तवैव ।

।यान मूर्च्छति मलोपहतप्रगदे शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा॥

राजा—यथाह भगवान् ।

मारीचः—वत्स, कच्चिदभिनन्दिनस्त्वया विधिवदम्माभिर्गुणित-
जातस्य पुत्र एष शाकुन्तलेयः !

राजा—भगवन, अत्र खलु मे वंशप्रतिष्ठा ! (इति बालं हस्तेन गृह्णाति)

मारीचः—तयाभाविनमेतं चक्रवर्तिनमवगच्छतु भवान् । पश्य ।

रथेनानुद्धातस्तिमितगतिना तीर्णजलधिः

पुरा समद्वीपां जयति वसुधामप्रतिरथः ।

इहायं सत्त्वानां प्रमदमनान्मर्वदमनः

पुनर्याम्यत्याख्यां भरत इति लोकस्य भग्नात्॥३३॥

राजा—भगवता कुतमं-कार मयिनाम्भन्वयमाशास्महे !

अदितिः—'भगवन अग्न्या, दुहितृमनोरथसंपत्तेः कण्ठोऽपि ताव-
द्भुविमन्तारः क्रियताम । दुहितृवत्त्वया मनकेहोपचरन्ती तिष्ठति ।

शकुन्तला—(अत्मगतम्) 'मनोरथः खलु मे भणितो भगवत्या !

मारीचः—तपःप्रजातान्प्रत्यक्षं सर्वमेव तत्रभवतः !

। एते मयि स हि नावाः । इत्युक्तं । आप, ण विन्दो । अदो - हीह संदिष्टं हि
स्वर्णो अग्न्यावने समदमन इति ! 1. भव, इमा ए दुर्हिदुमणोरहसं पत्नी ए

ग्न्या विनाय मूर्धन्यौगे करे प्रद । दुर्हिदवच्छत्या मेण आ इह एव उपचरन्ती
वर्द्धि । 2. मणोरहो जम् मे भणितो मभवदोऽप !

राजा—अतः खलु मम नातिक्रुद्धो मुनिः !

मारीचः—तथाप्यसौ प्रियमस्माभिः श्रावयितव्यः ! कः कोत्र भोः !

(प्रविश्य) शिष्यः—भगवन्, अयमस्मि ।

मारीचः—गालव, इदानीमेव विहायमा गत्वा मम वचनात्तत्र भवते कृण्वाय प्रियमवेदय यथा पुत्रवती शकुन्तला तच्छापनिवृत्तौ स्पृतिमता दुष्यन्तेन प्रतिगृहीतेति ।

शिष्यः—यदाज्ञापयति भगवान् । (इति निष्क्रान्तः ।)

मारीचः—वन्म, त्वमपि स्वापत्यदारमहितः मन्त्रपुराण्डलस्य रथमास्थ्य ते राजधानीं प्रतिप्रभव ।

राजा—यदाज्ञापयति भगवान् ।

मारीचः—अपि च ।

तव भवतु त्रिदोजाः प्राज्यवृष्टिः प्रजासु

त्वमपि त्रितयज्ञो स्वर्गिणः प्रीणयस्व ।

युगशतपरिवर्तानिवमन्योन्यकृत्य-

नयतमुभयलोकानुग्रहश्लाघनीयैः ॥३४॥

राजा—भगवन्, यथाशक्ति श्रेयसे यतिष्ये ।

मारीचः—वन्म, किं ते भूयः प्रियमृषहरामि ?

राजा—अतः परमपि प्रियमस्मिन् ! यदिह भगवान्प्रियं कर्तुं मिच्छति तर्हीदमस्तु ! (भरतवाक्यम् ।)

प्रवर्ततां प्रकृतिहिताय पार्थिवः सरस्वती श्रुतमहता महीयताम् ।

ममापि च क्षपयतु नीललोहितः पुनर्मवं परिगतशक्तिरात्मभूः ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

श्लोकसूची (INDEX TO VERSES)

अर्थात्वात्तरूपपञ्चक	vi 20	अहन्यहन्यान्मन एव	vi 26
अतः परीक्ष्य वर्तन्त्यं	v 24	आखण्डलममो भवता	vii 5
अतः किमन्यथापः	i 19	आचार इत्यबोद्धेन	v
अनाक्रान्ता त्वर्मान	14	आजन्मनः शान्तमार्गशिक्षिता	v
अनवरतयन्तु व्यर्थिकालेन	1	आताम्रहरितपाण्डुर	vi
अनाधानं पूर्णं	10	आतम्महर्षिः अपण्डुर	i
अनिशमपि च कर्मकेतुः	1	आ परिणोषादिदुषा	i
अनकारिणि पूर्वेषा	16	आलक्ष्यदन्तमूलान्	vii
अनुमानममना अकुन्तया	iv 10	इतः प्रत्यादेशात्स्वजनमनन	vi
अन्यास्यन्मुनिननया	i 26	इदं किंलाभ्याजमनोहरं	i 17
अनेन कस्यापि कृत्वाहरेण	vii 19	इदमनन्यपरायणमन्यथा	iii 17
अनागतपार्यन्तमार्गान्तकष्यम्	vii 2	इदमार्गशिरैरनन्तापान	iii 11
अनाहते शशिनि सव	iv 3	इदमुपननमेव	v 10
अपरिक्षतकोमलस्य	iii 22	ईषदीपचतुस्त्रिनां	i 4
अभिजनवतो भर्तुः	iv 19	ईर्माभिर्तुस्त्रिनां	i 4
अभिनवमधुलोत्पला	1	उत्पक्ष्मणानयनयाः	iv 15
अहणवमधुलोत्पलो	1	उत्सृज्य कुसुमशयन	iii 20
अभिमुखे मायि गंहनमाक्षिण	ii 11	उदेति पूर्वं कुसुमं	vii 30
अन्यन्तमिव स्वातः	v 11	उद्गालितदम्भकवत्	iv 12
अभ्युद्यता पुरस्तात्	iii 6	उद्गालितदम्भकवत्	iv 12
अमो वेदि परिगतः	iv 5	उन्नामितैकभलनम्	iii 13
अयं स त निष्ठति	iii 1	उपोदशब्दा न रथाङ्गनमयः	vii 10
अयमरविबरेभ्यः	vii 7	एकैकमत्र दिवसे	vi 12
अथो हि कन्या परकीय एव	iv 22	एवमाश्रमविरुद्धवृत्तिना	vii 18
अर्थपातस्तनं मातुः	vii 11	एष त्वामभिनवकण्ठ	vi 57
अनेशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा	20	एषा कुसुमनिषण्णा	vi 19
अस्मात्परं वत यथाश्रुति	vi 25	एषापिप्रियेण विना	iv 16
अस्मान्साधु विचिन्त्य	iv 17	एसा वि पिण्ण विगा	iv 16

औत्सव्यमात्रमवमाययति	v 6	तत्साधुकृतसंधानं	i 11
कः पौरवे वसुमती०	i 22	तदेषा भवतः शान्ता	v
कथं नु तं बन्धुरकोमलाङ्गुलि	vi 13	तपति तनुगात्रि	iii 15
वा कथा बाधसंयाने	iii 1	तव कुसुमशरत्वं	iii 3
काम प्रयादिष्टा	v 31	तव न जाने हृदय	} iii 14
कामं प्रिया न मूलभा	ii 1	तुज्ज प आणे द्विअत्र	
कार्या मैकललीनहंमामयुना	vi 17	तव भवतु विदौजाः	vii 34
का रिन्दवगण्टनवता	v 13	तव सुचरितमङ्गुल्याय	vi 11
किं शातलः कुमतिनोर्दामिः	iii 19	तवाग्नि गीतरागेण	i
किं कृतकायेषो	v 18	तस्याः पुष्पमयी	
किं तावद्भवितामुपोद०	v 9	तीव्राघातप्रतिघातनमस्य०	
कृतो यमोक्तयावद्वः	v 14	तुरगसुगृहवत्तथा	i
नभुदान्येव शशः	v 12	त्रिसेतमे वर्तान यो	vii 6
कृतं न वर्णापितय० रत्नं	vi	तन्मात्रः केवला	vi
कृताः शरण्य दर्शना	vi	तन्मम मया चानुदुर	} vi
कृतामिममामनम० यमान०	v 20	तं मि मा चानुदुर	
कृत्ययोगेन्द्रदेव्या	ii 17	त्वमहता प्राग्रगरः	v
कृत्यामा ददच्छुः	i 6	दमोदरेण चरण	ii
कृत्यं कृत्यं प्रोक्षममयो०	ii	दशनसुखमनुभवतः	v
क्षमक्षामक्षामक्षामनमुरः		दिष्टया शकुन्तला	vii
क्षम केर्तावा ददुषणः		दुःखनेनादिते ते मे०	ix
गच्छत पदः शरीर		न खनु न खनु	
गान्यवण विवादेन		न नर्मायनमोष त्वमाग्नि	
गाढं सा मर्हथा	ii 6	नापक्षितो गुरुजनो	} vi
ग्रीवाभङ्गाभगम		णावैरिष्यो गुरुअणो	
गलापाङ्गां दृष्टि	i 21	नियमर्याग विभार्यप्रार्थयताम्	v
नित्रे निवेदय पार०	ii 9	नीवाराः शुकगर्भकोटर०	i 1
चूताना चिगनिगता	vi 1	सैतच्चिद यदयमुदधि०	ii 1
जन्म यस्य पुरोर्वशे	i 12	परिग्रहबहुत्वेऽपि	iii
गच्छे तपसो वीर्यं	iii 2	पातुं न प्रथमं व्यवहरयति	iv

पृष्टा जनेन समदुःखसुखेन
प्रजाः प्रजाः स्वा इव
प्रजागरात्खिलीभूतः
प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनर्गियः
प्रथमं सारङ्गाध्या
प्रथमोपकृतं मरुत्वतः
प्रलोभ्यवस्तुप्रणय०
प्रवर्ततां प्रकृतिहिताय
प्राणानामनिलेन
प्राहुर्द्विधाया स्थितरथ
बाष्पेण प्रतपिद्धेऽपि
भवनेषु रमाधिक्यं
भर्तान्न नभ्रातरवः
भव हृदय सात्रिल्यां
भानुः सकृन्मन्त्रं ॥ ५५
भूत्वा निराय ननु रन्मन्त्रं
मन्त्राध्याय नाशमे
मय्येव विरमणदारुण०
महत्तमं त्रयो वी नं
महाभागं काम
मानुषाणु कय वा
मुक्तेषु रश्मिषु निराय ॥
मुनिमुताप्रणयमूर्तिगोपिता
मुहुर्हृल्लिम्बवृताधरोष्ठ
मूढः स्यामहमेपा वा
भेदश्छेदकृशोदरं
मोहान्मया सुतनु
यथा गजो नेति
यदालोके सूक्ष्मं ब्रजति
यदि यथा वदति
गच्छति चरति तर्जनी-ने

iii 9 यद्यत्साधु न निव्रं
v 5 ययानेरिव शमिष्ठा
vi 22 ययय त्वया व्रणविरोपण०
vi 6 यात्येकतोऽस्तशिखरं
vi 7 या मृष्टिः मृष्टुराया
vii 1 याययत्यय शकुन्तलेति
vii 16 येन येन विद्युज्यन्ते
vii 35 यो हनिष्यति वध्यं त्वा
vii 12 रथनानुद्धातगतिमित०
vii 27 रम्य द्वेष्टि यथा पुग
vii 23 रम्याणि वीध्य मधुराश्र
vii 20 रम्यान्तरः कमलिनी०
v 12 रम्यास्तपोयनानां
i 25 वामोकाग्रनिमग्नमूर्तिरम्य
v 1 वामने परिपुमरे वमाना
iv 20 वान न मिश्रयति
vii 13 विनिवन्त्यन्ता यमनन्य०
v 23 विच्छित्तिशेषं सुरसुन्दरीणा
vii 10 विस्रान्तमं किमनया
v 10 व्यपदेशमाविलयितु
i 23 शक्त्यमरान्दसरभिः
vi 8 शममेधार्ता मम शोकः
iii 23 शान्तमिदमाश्रमपद
v 29 शापादसि प्रतिहता
ii 5 शुद्धान्तदुर्लभमिदं
vii 25 शुश्रूषस्व गुरून्कुरु
vii 31 शैलानामवरोहताव
i 9 संरोपितेऽप्यात्मनि
v 27 सख्युरस्ते स किल
ii 13 संकल्पितं प्रथममेव

vi 14
iv 7
iv 14
iv 2
i 1
iv 6
vi 23
vi 28
vii 33
vi 5
v 2
iv 11
i 13
vii 11
vii 21
i 25
iv 1
vii 5
i 24
v 21
iii 5
ii 7
iv 21
i 15
vii 32
i 16
iv 18
vii 8
vi 24
vi 30
iv 13

मनामपि ज्ञानिकुलैक०	v 17	सुभगसलिलावगाहाः	i 3
संदष्टकुसुमशयना	iii 16	सुरयुवतिगंभवं	ii 3
सरसिजमनुविद्धं	i 18	स्तनन्यस्तोशीं	iii 7
सहजे किल यदिर्निन्दन	vi 1	स्त्रीणामाशक्षितपदुत्व०	v 22
सहजे किल जे विर्णिन्दए		गिनयं वाक्षितमन्यते पि	ii 2
गार्शाप्रयामुपगता०	vi 16	गमर एन तपहंतुः	iii 10
मा निन्दन्ती खानि	v 30	रमृतिभिन्नमोह०	vii 22
मायंतने सवनकर्मणि	iii 25	भ्रमनांमावनिमाध०	i 27
मिथ्यन्ति कर्मस	vii 4	रत्नमो नु माया नु	vi 10
मुखपद्म्य हरेरुभय	vi 3	रवसुखनिरभिन्नापः	v 7
मृतनु हृदयाप्रन्या०	vii 24	स्वायंभुवान्मरीचेर्यः	vii 9
		गिवन्नाह्मलिबिनिवेशो	vi 17

PUBLICATIONS OF THE SANSKRIT LITERATURE SOCIETY

सुख-साहित्य-सभा—

	Rs.
1. Pratijna-Yaugandharayana of Bhasa	
with an exhaustive Introduction Notes,	
English Translation, 4 pms. x 8	1.00
Do. Special Edition	1.00
2. Abhijnana-Sakuntalam of Kalidasa	
with Introduction, &c.	1.00
3. Do. English Translation	1.00
Do. 2 & 3 (Text & Translation) together	2.00
Do. Special Edition	2.00

For copies, please apply to

1. **K. Narayanaswamy Iyengar Esq.,**

221, III Road, Chamrajpet, Bangalore City.

2. **Messrs. V. S. Subbiah & Sons,**

